

2. ANALOG İŞLEM BLOKLARI

Lineer tümdevreler analog işlem bloklarını içerirler. Başlıca analog devreler arasında işlemsel kuvvetlendiriciler, geniş bantlı kuvvetlendiriciler, analog çarpma devreleri ve modülatörler, gerilim regülatörleri, osilatör ve zamanlama devreleri, faz kilitlemeli çevrim devreleri, süzgeç devreleri sayılabilir. Bu işlem blokları ise alt yapı blokları ile oluşturulurlar. Bunlar da kutuplama devreleri ve temel kazanç hücreleridir. Kutuplama devreleri arasında akım ve gerilim kaynakları, sıcaklıktan bağımsız kutuplama devreleri, doğru gerilim seviyesi öteleme devreleri sayılabilir. Kazanç hücrelerinin temel yapıtaşı ise fark kuvvetlendiricisidir. Bunun yanısıra, aktif yüklü kazanç katları ve çıkış katları da bu gruba girmektedir.

Lineer tümdevreler, günümüzde, bipolar tekniğinin yanısıra MOS tekniği ile de gerçekleştirilmekte, MOS lineer tümdevreler de gittikçe yaygınlaşmaktadır.

2.1. Kutuplama Devreleri

Bu bölümde, kutuplama devreleri grubuna giren temel akım kaynağı devreleri ve gerilim kaynağı devreleri ele alınacak, bunların yapıları, temel elektriksel özellikleri incelenecektir.

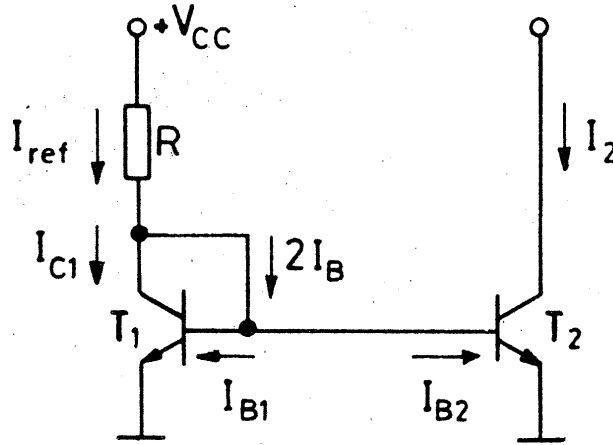
2.1.1. Akım Kaynağı Devreleri

Tranzistorlu akım kaynağı devreleri, analog tümdevrelerde kuvvetlendirici katları için kutuplama elemanı ve yük olarak yaygın biçimde kullanılmaktadır. Kutuplama için akım kaynağı kullanılması, devrenin besleme gerilimi ve sıcaklık değişimlerine göre duyarlılığının azaltılması açısından üstünlük sağlar. Akım kaynakları, kapladıkları yüzey bakımından özellikle küçük kutuplama akımları söz konusu olduğunda, dirençli kutuplama devrelerine göre daha ekonomik olmaktadır. Tranzistorlu kuvvetlendiricilerde yük elemanı olarak

kullanıldıklarında, akım kaynağı devrelerinin yüksek değerli küçük işaret çıkış direnci, düşük gerilimlerde bile yüksek kazanç elde edilmesini sağlamaktadır.

Basit Akım Kaynağı Devresi, Akım Aynası

Basit akım kaynağı devresi (akım aynası) Şekil-2.1'de görülmektedir. Devre iki tranzistörle kurulmuştur. T₁ tranzistru diyot

Şekil 2.1. Basit akım kaynağı devresi, akım aynası.

olarak bağlanmıştır ve T₂ tranzistörünün baz-emetör gerilimini sağlamaktadır. Basit akım kaynağı devresinin çalışma ilkesi, tranzistörün baz-emetör gerilimi ile kolektör akımı arasındaki

$$V_{BE} = V_T \ln \frac{I_C}{I_S} \quad (2.1)$$

bağıntısına dayanır. Burada $V_T = k.T/q$ olarak ısıl gerilim, I_S ise tranzistörün doyma akımıdır. Doyma akımı, tranzistörün emetör-baz jonksiyonunun kesit alanına

$$I_S = A.J_s \quad (2.2)$$

biçiminde bir bağımlılık gösterir. Bağıntıdaki J_s büyüklüğü azınlık taşıyıcılarının difüzyon uzaklığı ve jonksiyonun her iki tarafının katkı yoğunluğu gibi etkenlere bağlıdır. Aynı krmık üzerindeki tümdevre

elemanları için, aynı anda gerçekleştirilen elemanlarda bu terim aynı olur. Bu nedenle, aynı baz-emetör geriliminde çalıştırılan iki npn tranzistorda kolektör akımları arasındaki ilişki, emetör kesit alanlarının oranı ile

$$\frac{I_{C1}}{I_{C2}} = \frac{A_1}{A_2} \quad (2.3)$$

şeklinde belirlenir. Şekil-2.1'deki basit akım kaynağı devresinde her iki tranzistörün baz-emetör gerilimleri eşit olmaya zorlanmıştır. Devreden hareket edilirse

$$I_2 = I_{ref} \frac{A_2}{A_1} \frac{1}{1 + \frac{1}{\beta_F} \left[\frac{A_2}{A_1} + 1 \right]} \quad (2.4)$$

bağıntısı elde edilir. Elemanların eş emetör alanına sahip bulunmaları, yani $A_2/A_1 = 1$ olması halinde, (2.4) bağıntısı

$$I_2 = \frac{I_{ref}}{\left[1 + \frac{2}{\beta_F} \right]} \quad (2.5)$$

şeklini alır. $\beta_F \gg 1$ olması halinde, her iki bağıntı da

$$I_2 = I_{ref} \quad (2.6)$$

biçimine dönüşürler.

Akımlar arasındaki dengesizliğin başka bir nedeni de V_{BE} gerilimleri arasındaki farklılıktır (aynı kolektör akımının akıtabilmesi için gereken V_{BE} gerilimleri arasındaki fark). Küçük ΔV_{BE} dengesizlikleri, ek bir terim yardımıyla (2.5) bağıntısına katılabilir. Böylece bağıntı

$$I_2 = \frac{I_{ref}}{\left[1 + \frac{2}{\beta_F} - \frac{\Delta V_{BE}}{V_T} \right]} \quad (2.7)$$

şeklini alır. Burada $\Delta V_{BE} = V_{BE1} - V_{BE2}$ şeklinde verilmiştir. ΔV_{BE} pozitif yahut negatif olabilir. Yukarıda verilen bağıntı, iki tranzistörün

V_{BE} gerilimleri arasındaki her bir milivoltluk dengesizliğin yaklaşık olarak % 4 civarında bir akım dengesizliğine yol açacağını gösterir. Bir tranzistorda akımla gerilim arasındaki ilişkiyi veren (2.1) bağıntısı geniş bir sıcaklık bۆlgesi ($-60^{\circ}\text{C} - 150^{\circ}\text{C}$) ve geniş bir akım değişimi aralığında geçerli olur. Bۆylece, Şekil-2.1'deki akım kaynağı devresi, eleman parametrelerinden bağımsız olarak bir akım referans seviyesi sağlamaktadır. Akım değerı, iki tranzistorun emetör alanlarının uygun seçilmesiyle, referans akımın bir katı olarak belirlenebilir. -1 mV luk bir V_{BE} dengesizliği ve β_F nin değerindeki 100-200 arası bir dengesizlik ile I_2 ıkış akımının değerisi, geniş bir sıcaklık ve akım seviyesi bۆlgesi boyunca % 5 lik bir aralık içerisinde kalır.

I_{ref} akımı R_1 direnci ile belirlendiğinden I_2 akımı da R_1 direnci cinsinden

$$I_2 = \frac{V_{CC} - V_{BE}}{R_1} \cdot \frac{A_2}{A_1} \quad (2.8)$$

şeklinde ifade edilebilir.

$\beta_F \gg 1$ olması halinde elde edilen (2.6) bağıntısı I_{ref} akımının I_2 ye yansıtıldığını sۆylemektedir. Bu nedenle, devreye akım aynası adı da verilir (current mirror).

Temel akım aynası devresinin çıkış direnci, birinci derecede T_2 tranzistorunda ortaya çıkacak Early olayına dayanmaktadır. Başka bir deyişle, çıkış uçları arasındaki gerilimdeki (V_{CE2}) değerisimle akım kaynağının akımının değerisi, akım kaynağının performansı iğerin ۆnemli bir etken olmaktadır. Bu da akım kaynağının kۆük işaret çıkış direnci ile karakterize edilir. Early olayının etkisi, daha ۆnceki bağıntıya bir çarpan katılarak, V_A npn tranzistorun Early gerilimi olmak ۆzere

$$I_2 = \frac{I_{ref}}{1 + \frac{2}{\beta_F}} \cdot \frac{1 + V_2 / V_A}{1 + V_{BE} / V_A} \quad (2.9)$$

şeklinde ifade edilebilir. Akım kaynağının R_o çıkış direnci karma $-\pi$ modelinin r_o çıkış direncine eşittir. Bu ıkış direnci

$$R_o = \frac{V_A}{I_2} \quad (2.10)$$

şeklinde ifade edilebilir. Bir npn tranzistor için Early geriliminin tipik değerinin $V_A = 130$ V civarında olduğu varsayılırsa, T_2 tranzistorunun kolektör geriliminin $V_2 = V_{CE2} = 30$ V tutulması halinde I_{C2}/I_{C1} oranı

$$\frac{I_{C2}}{I_{C1}} = \frac{1 + V_{CE2}/V_A}{1 + V_{BE}/V_A} = \frac{1 + 30/130}{1 + 0.6/130} = 1.25$$

olur. Buna göre, akımın değeri, eş olma durumuna göre % 25 oranında daha büyük olmaktadır.

Tranzistorlu akım kaynağının temsil edilmesi için yararlı olabilecek bir eşdeğer devre, Thevenin eşdeğeridir. Akım kaynağı tranzistoru ileri yönde aktif çalışma bölgesinde bulunduğu sürece, bu tranzistor bir R_o çıkış direnci ve bir de I_o çıkış akımı ile karakterize edilebilir. Bu eşdeğere Norton eşdeğeri adı verilir. Tranzistorlu akım kaynağı için Norton ve Thevenin eşdeğer devreleri Şekil-2.2'de verilmiştir. Pratikte, çıkış akımının arttırılması halinde çıkış direncinin azalacağı şeklinde genel bir özellik ortaya konabilir. Şekil-2.2a'daki yapının 2.2b'de görülen Thevenin eşdeğerindeki gerilim kaynağının gerilimi

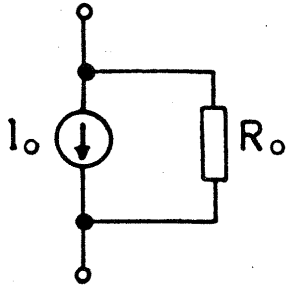
$$V_{Thev} = I_o \cdot R_o \quad (2.11)$$

şeklindedir. Thevenin gerilimi, verilen bir akım kaynağı konfigürasyonu için I_o çıkış akımı değerinden bağımsız olarak sabit kalır. Örneğin, incelenen basit akım kaynağı devresi için

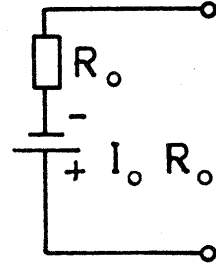
$$R_o = \frac{V_A}{I_o}$$

olduğundan hareket edilirse

$$V_{Thev} = I_o \cdot R_o = I_o \frac{V_A}{I_o} = V_A \quad (2.12)$$

(a)

(b)

Şekil 2.2. Akım kaynağının a) Norton, b)Thevenin eşdeğerleri.

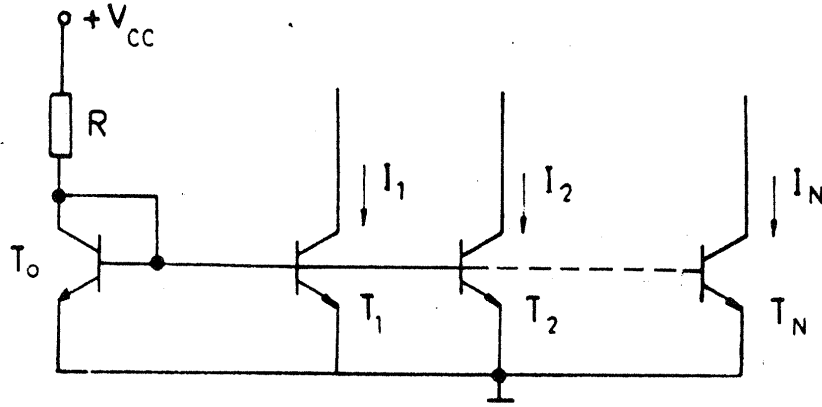
bulunur. V_{Thev} gerilimi ne kadar yüksek olursa, akım kaynağının çıkış direnci de o kadar yüksek, dolayısıyla akım kaynağı devresi de o kadar iyi bir akım kaynağı olur.

Çıkış direncinin etkisinin yanısıra, devrenin performansını etkileyen önemli bir husus da T_2 tranzistorunun parazitik kolektör-taban kapasitesidir. Bu kapasite R_o çıkış direncini şöntler.

Birçok uygulamada, çok sayıda akımı tek bir I_{ref} akımından türetmek yarar sağlar. Bu işlem, çok çıkışlı bir akım aynası ile gerçekleştirilebilir. Devrenin yapısı Şekil-2.3'de görülmektedir.

Bunun için N tane eş tranzistor bulunduğunu kabul edelim ve Early olayını ihmal edelim. Devreden elde edilecek akımlar

$$I_1 = I_2 = \dots = I_N = \frac{I_{ref}}{1 + \frac{N+1}{\beta_F}} \quad (2.13)$$

Şekil 2.3. Çok çıkışlı akım aynası.

bağıntısıyla tanımlanırlar. Ancak, bu devreyi kullanırken bazı önemli noktaların göz önüne alınması gerekir. T_1 den T_N ye kadar olan transistörlerden biri doymaya sürülürse, bunun kolektör-baz jonksiyonu geçirme yönünde kutuplanır ve I_{ref} akımının bir bölümünün toprağa şöntlenmesine yol açar. Current hogging-akım çökmesi olarak da isimlendirilen bu olay, doymada olan transistörün kendi payına düşen baz akımından daha fazla akım harcamasıyla sonuçlanır. Elde edilebilecek maksimum baz akımının sınırlı olması halinde, bu olay geri kalan çıkışlardaki akımların nominal değerlerinin altına düşmesine neden olur.

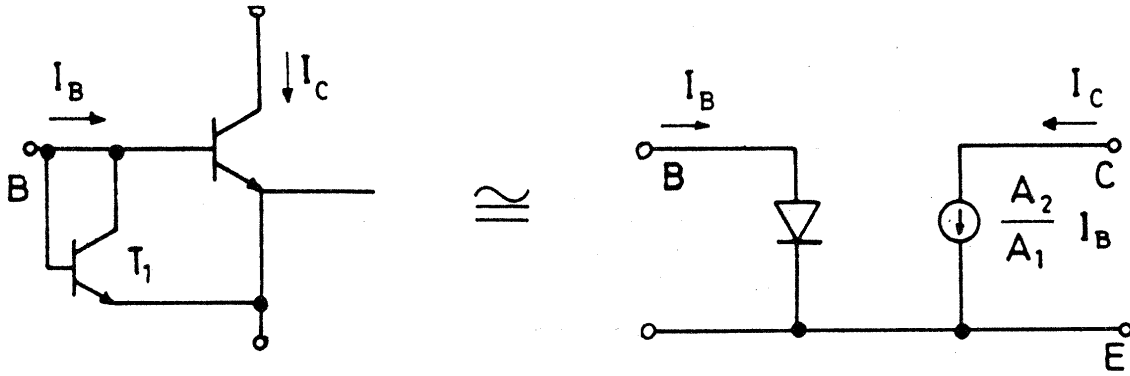
Temel akım aynası devresi, kazancı kontrollü transistör olarak da kullanılabilir. Bu yapı, Şekil-2.4'de gösterilmiştir. Elde edilen üç uçlu eleman tek bir npn transistöre eşdeğerdir. Ancak, bunun β_{eff} etkin akım kazancı T_1 ve T_2 transistörlerinin alanlarının oranına eşittir ve

$$\beta_{eff} = \frac{I_C}{I_B} = \frac{A_2}{A_1} \left[1 - \frac{1 + A_2/A_1}{\beta_F} \right] \quad (2.14)$$

şeklinde ifade edilmektedir. $\beta_F \gg 1$ olması halinde

$$\beta_{eff} = \frac{A_2}{A_1} \quad (2.15)$$

değerini alır. Bu tür kontrollü kazançlı transistör yapıları, yüksek

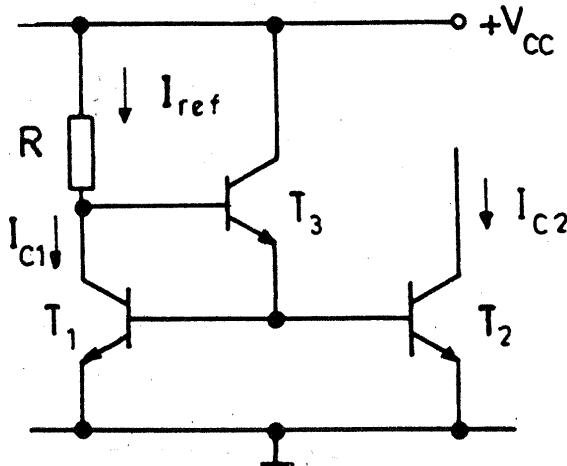

Şekil 2.4. Akım aynasının akım kazancı kontrol edilebilir transistör olarak kullanılması.

akımlı pnp akım kaynaklarının veya sabit akım sürme kapasiteli çıkış katlarının tasarımında kullanılmaya elverişli yapılardır.

Baz Akımı Kompanze Edilmiş Akım Aynası

Temel akım aynası devresindeki en önemli hata kaynağı, baz akımlarının doğrudan doğruya I_{ref} akımından çekilmesidir. Bu hata kaynağı, ek bir T_3 transistörünün devreye katılmasıyla giderilebilir. Böyle bir devre, Şekil-2.5'de görülmektedir. Özellikle, akım kaynağının düşük β lı transistörlerle kurulması halinde, bu hata kaynağı dikkati çekecek derecede önemli olur. Yapılan düzeltme ile T_1 ve T_2 nin baz akımları T_3 transistörü üzerinden çekilir. I_{ref} akımından ise sadece T_3 ün baz akımı çekilmektedir. Devreden hareketle

Şekil 2.5. Baz akımı kompanze edilmiş akım kaynağı.

$$-I_{E3} = \frac{I_{C1}}{\beta_F} + \frac{I_{C2}}{\beta_F} = \frac{2}{\beta_F} I_{C2}$$

yazılabilir. I_E , I_C ve I_B akımları uçtan içeriye doğru pozitif olarak alınmışlardır. Çıkış dirençlerinin etkisinin ihmal edilmesi şartı altında

$$I_{B3} = \frac{-I_{E3}}{\beta_F + 1} = \frac{2}{\beta_F (\beta_F + 1)} I_{C2}$$

olur. T_1 tranzistorunun kolektör düğümü dikkate alınır

$$I_{ref} - I_{C1} - \frac{2}{\beta_F (\beta_F + 1)} I_{C2} = 0$$

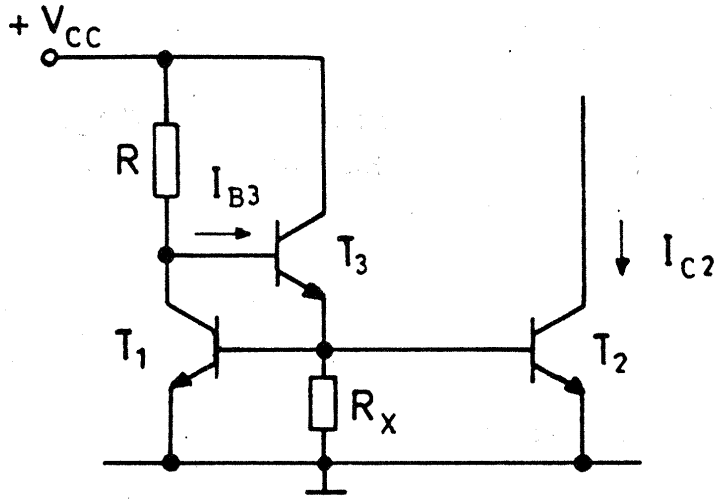
yazılabilir. I_{C1} ve I_{C2} akımları eşit olduklarından, çıkış akımı

$$I_O = I_{C2} = \frac{I_{ref}}{1 + \frac{2}{\beta_F^2 + \beta_F}} = \frac{I_{ref} (\beta_F^2 + \beta_F)}{\beta_F^2 + \beta_F + 2} \quad (2.16)$$

şeklini alır. Buna göre, referans akımıyla çıkış akımı, çıkış direncinin etkisinin ihmal edilmesi durumunda, sadece $1/\beta_F^2$ ile değişen bir çarpan kadar farklılık göstermektedir. Yapılan incelemede β_F akım kazancı bütün tranzistorlar için eşit alınmıştır. Gerçekte ise, T_3 tranzistorunun çok küçük akımlarda çalıştığını, bu nedenle β_{F3} ün çok daha düşük değerli olacağını belirtmekte yarar vardır. Bazı durumlarda bu sakıncanın giderilmesi gerekebilir. Bunun için devre Şekil-2.6'daki gibi düzenlenmelidir. Devrede T_1 ve T_2 tranzistorlarının ortak baz noktalarıyla referans arasına bir R_x direnci bağlanmıştır. R_x direncinden akıtılan I_x akımı ile T_3 tranzistorunun akımı

$$I_x = \frac{V_{BE}}{R_x} \quad (2.17)$$

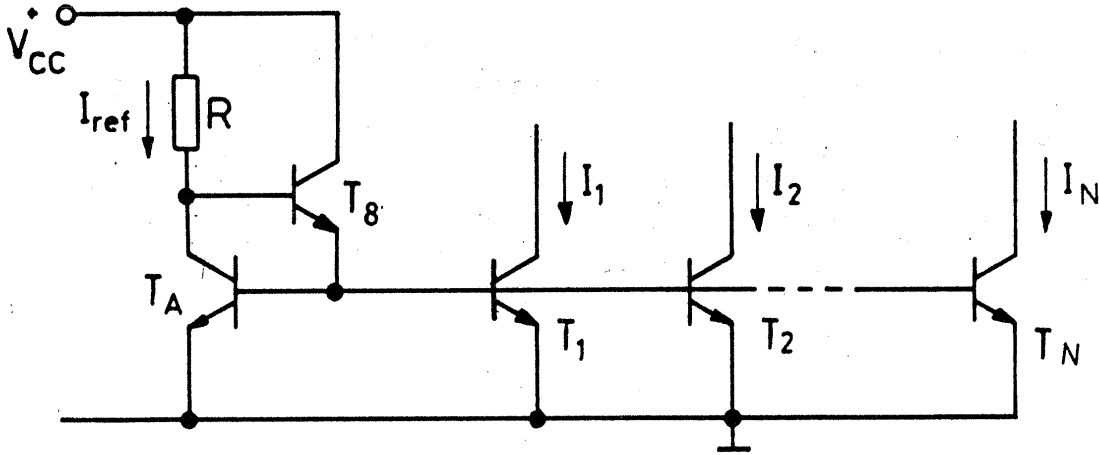
değerine kadar yükseltilebilir. Genelde R_x direnci, I_x akımı I_{B1} ve I_{B2} baz akımlarına göre 5-10 defa büyük olacak şekilde seçilmektedir.

Şekil 2.6. T_3 ün akımının R_x ile artırılması.

Baz akımı kompanse edilmiş akım kaynağının doğruluğu baz akımı hatalarına karşı az duyarlı olduğundan, bu devre çoğunlukla tek bir referans akımından çok çıkışlı akım kaynağı gerçekleştirilmesinde kullanılır. Böyle bir devre Şekil 2.7'de görülmektedir. Bütün

tranzistorların eş oldukları ve genelde N çıkış bulunduğ varsayılınsın. Bu durumda çıkış akımlarını I_{ref} akımına bağlayan ifade

Şekil 2.7. Çok çıkışlı, baz akımı kompanse edilmiş olan akım kaynağı.

$$I_1 = I_2 = \dots = I_N = \frac{I_{ref}}{1 + \frac{N+1}{\beta_F^2 + \beta_F}} \quad (2.18)$$

şeklindedir.

Özetlenecek olursa baz akımı kompanze edilmiş akım kaynağının sağlayacağı en önemli yarar, çıkış akımının tranzistörünün β_F akım kazancına bağımlılığının azaltılmış olmasıdır. Bununla beraber, R_o çıkış empedansı baz akımı kompanzasyonundan etkilenmemektedir ve yine $R_o = V_A / I_o$ olmaktadır.

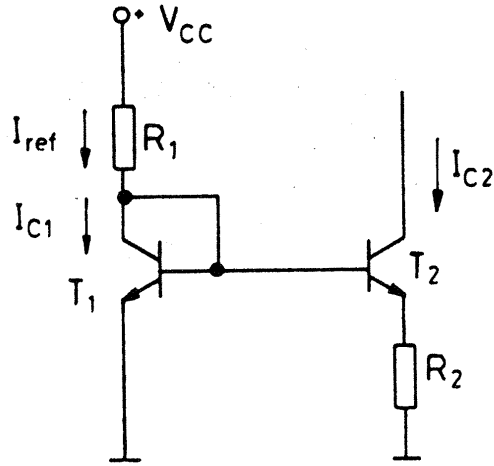
Widlar Akım Kaynağı

İşlemsel kuvvetlendiricilerde giriş akımının küçük olması yönündeki istek, girişteki emetör bağlamalı katın çok düşük kolektör akımlarında kutuplanmasını gerektirir. Bu şekilde küçük akımda kutuplama zorunluluğu başka uygulamalarda da ortaya çıkabilir. Emetör alanları farklı tutulsa bile, referans akımının akıtıldığı direnç çok büyük değerlere ulaşabilir ve tümdevre yapısı içerisinde gerçekleştirilmesi olanaksız hale gelebilir. Örneğin, emetör alanlarının oranının 10/1 olması durumunda 5 μA 'lık bir akım için referans akımının 50 μA olması gerekir. 30 V'luk bir besleme kaynağı kullanılması halinde R direnci 600 k Ω civarında bulunur. Böyle küçük akım değerleri, basit akım aynası devresinde bir değişiklik yapılarak, T₁ ve T₂ tranzistorlarının farklı V_{BE} gerilimlerinde çalıştırılmaları ile elde edilebilir. Widlar akım kaynağı olarak da isimlendirilen ve Şekil 2.8'de görülen yapıdaki bu özellik, T₂ tranzistorunun emetörüne seri bir R₂ direnci bağlanarak sağlanmıştır. V_A Early gerilimi sonsuz alınır ve baz akımları ihmal edilirse, baz emetör çevresinden hareketle

$$V_{BE1} - V_{BE2} - I_{C2} \cdot R_2 = 0$$

$$V_T \cdot \ln \frac{I_{C1}}{I_{S1}} - V_T \cdot \ln \frac{I_{C2}}{I_{S2}} - I_{C2} \cdot R_2 = 0$$

yazılabilir. Eş tranzistorlar için $I_{S1} = I_{S2}$ olduğundan

Şekil 2.8. Widlar akım kaynağı.

$$V_T \ln \frac{I_{C1}}{I_{C2}} = I_{C2} \cdot R_2 \quad (2.19)$$

bulunur. R_2 ve I_{C1} in bilindiği ve I_{C2} nin bulunmasının istendiği durumlarda, bu kapalı ifadenin deneme-yanılma yöntemiyle çözümlenmesi gerekir. Devre tasarımı yapılırken, genellikle I_{C1} ve I_{C2} akımları bilinir. Buradan hareketle gereki olan R_2 direnci hesaplanabilir. Baz akımlarının ihmal edilebilmesi şartı altında $I_{C1} = I_{ref}$ kabulü ile yazılan

$$R_2 = \frac{V_T}{I_{C2}} \ln \frac{I_{ref}}{I_{C2}} \quad (2.20)$$

bağıntısı, gerekli olan direnç değerini verir. R_2 direnci akımın logaritması ile orantılı olduğundan, çok yüksek direnç değerlerine çıkılmaksızın büyük akım farkları elde edilebilir.

Widlar akım kaynağının sağladığı önemli yararlardan biri de I_{C2} çıkış akımının besleme gerilimine bağımlılığının az olmasıdır. I_{ref} akımının aktığı kol ele alınırsa

$$I_{ref} = \frac{V_{CC} - V_{BE1}}{R_1}$$

olduğundan I_{C2} akımı

$$I_{C2} = \frac{V_T}{R_2} \ln \frac{V_{CC} - V_{BE1}}{R_1 \cdot I_{C2}} \quad (2.21)$$

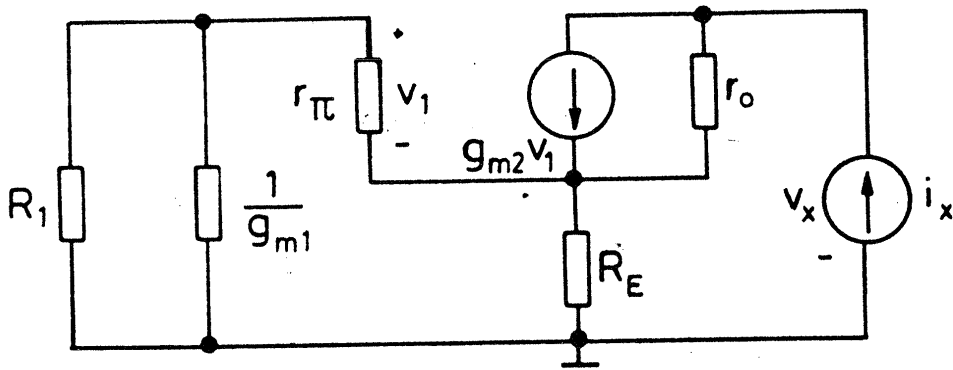

şeklinde ifade edilebilir. $I_{ref} \gg I_{c2}$ olması halinde, çıkış akımı V_{cc} geriliminin logaritması ile değişir. Böyle düşük değerli bir akım kaynağı devresi, özellikle, sükunet akımı seviyelerinin besleme kaynağı değişimlerinden olabildiğince bağımsız kalmasının istendiği işlemsel kuvvetlendirici giriş katlarının kutuplanması için elverişli olmaktadır. Bununla beraber, bağıntıdaki V_T çarpanı nedeniyle çıkış

akımının sıcaklıkla orantılı olduğunu belirtmek gerekir. R_2 direncinin sıcaklık katsayısına ve V_T ye bağlı olarak, I_{c2} akımı da sıkı bir sıcaklık bağımlılığı gösterir.

Küçük işaret eşdeğer devresi kullanılarak devrenin çıkış direnci hesaplanırsa

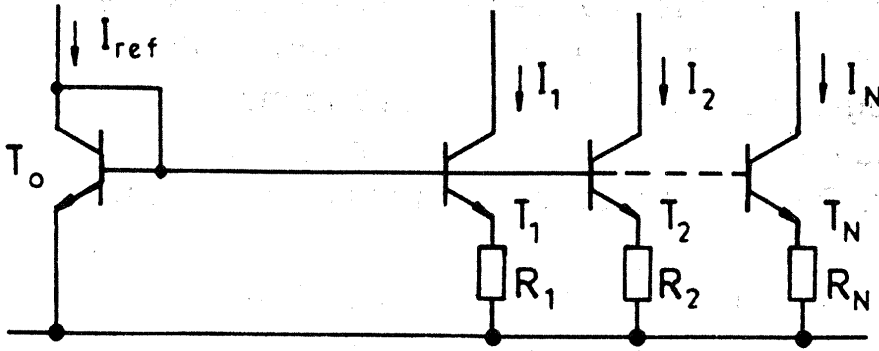
$$R_o = \frac{V_x}{I_x} = r_o \left[1 + \frac{I_{c2} \cdot R_2}{V_T} \right] \quad (2.22)$$

Şekil 2.9. R_o direncinin hesabı için kullanılan eşdeğer devre.

bulunur. (2.22) bağıntısı çıkartılırken kullanılan eşdeğer devre Şekil-2.9'da verilmiştir.

Birçok uygulamada, çok sayıda düşük değerli sabit akım kaynağının aynı akım referansı yardımıyla kurulması istenir. Böyle bir

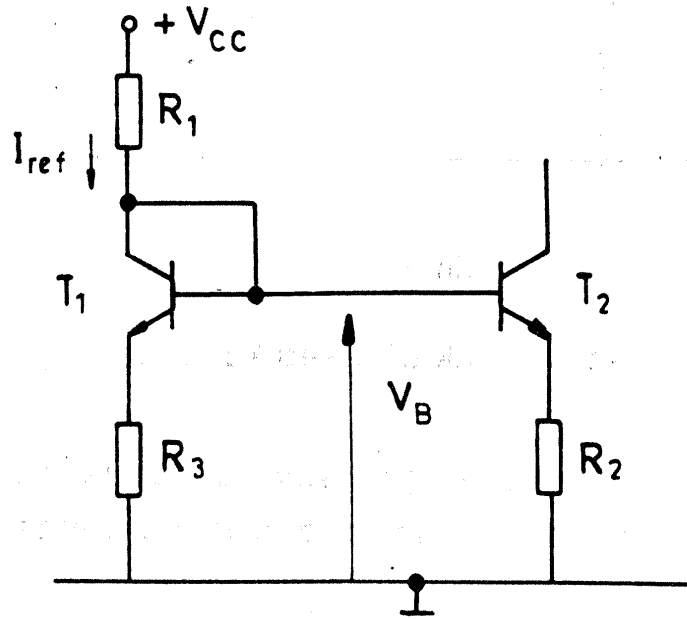

Şekil 2.10. Çok çıkışlı düşük akımlı akım kaynağı.

düzen Şekil-2.10'da gösterilmiştir. Bu devrede her bir çıkış, I_{ref} akımından çok daha düşük akım seviyelerinde çalışmaktadır.

Direnç Oranlı Akım Kaynağı

Basit akım aynası devresi, emetör alanları oranını değiştirmek yerine, tranzistorların emetörlerine seri dirençler bağlanarak da kullanılabilir. Emetör alanlarını değiştirmek yerine, akım oranlarını değiştirmek üzere direnç oranlarını değiştirmek mümkündür. Bu şekilde değiştirilmiş olan akım aynası devresi direnç oranlı akım

Şekil 2.11. Direnç oranlı akım kaynağı.

aynası olarak isimlendirilir. Direnç oranlı akım kaynağı devresi Şekil 2.11'de görülmektedir.

Baz akımlarının ihmal edilmesi halinde

$$I_{ref} \cdot R_3 + V_{BE1} = I_{C2} \cdot R_2 + V_{BE2} = V_B$$

olur. Bu bağıntı düzenlenirse

$$I_{ref} \cdot R_3 - I_{C2} \cdot R_2 + V_T \cdot \ln \left[\left(\frac{I_{S1}}{I_{S2}} \right) \left(\frac{I_{ref}}{I_{C2}} \right) \right] = 0$$

elde edilir. Transistörlerin eş olmaları halinde, $I_{S1} = I_{S2}$ olacağından, parantezin içindeki terim basitleşir. Dirençlerin eş olmaları halinde $I_{C2} = I_{ref}$ olur. Dirençlerin eklenmesi, çıkış akımlarının transistör denge-sizliklerine göre duyarlılığını da azaltır.

I_{C2} nin değerinin I_{ref} akımı ile orantılı olmasının, fakat bu akıma eşit olmamasının istenmesi halinde, R_2/R_3 oranının ve I_{S2}/I_{S1} oranının uygun bir biçimde seçilmesi gerekir. Transistörlerin eş olmaları durumunda bile, akımların oranını R_2 ve R_3 dirençlerini farklı seçerek ayarlamak mümkündür. Buna göre

$$I_{C2} = \frac{1}{R_2} \left[I_{ref} R_3 + V_T \cdot \ln \left[\left(\frac{I_{S2}}{I_{S1}} \right) \left(\frac{I_{ref}}{I_{C2}} \right) \right] \right] \quad (2.23)$$

bağıntısından hareketle, $I_{S1} = I_{S2}$ için

$$\frac{I_{C2}}{I_{ref}} = \frac{R_3}{R_2} \left[1 + \frac{V_T \cdot \ln(I_{ref}/I_{C2})}{R_3 \cdot I_{ref}} \right] \quad (2.24)$$

eşitliği elde edilir. R_3 direncinin uçlarındaki gerilim V_T ye göre yeteri kadar büyük tutulursa, bu gerilim ΔV_{BE} ile kıyaslanabilecek bir değer alır. $R_3 \cdot I_{ref} \gg \Delta V_{BE}$ şartının sağlanmasıyla köşeli parantez içerisindeki ikinci terim ilk terimin yanında ihmal edilebilir. Böylece (2.24) bağıntısı

$$\frac{I_{C2}}{I_{ref}} = \frac{R_3}{R_2} \quad (2.25)$$

biçimini alır. Başka bir deyişle, R_3 direncinin üzerinde yeteri kadar büyük bir gerilim düşmesi halinde, akımların oranı dirençlerin oranı ile belirlenmektedir. $I_{ref} R_3 \geq V_{BE}$ şartı için iki akım, direnç oranlarını geniş bir aralık içerisinde izleyebilmektedir. Bu sınırlar

$$\frac{1}{10} < \frac{I_{C2}}{I_{ref}} < 10$$

şeklinde verilmekte, akım oranı bu aralıkta sıcaklıktan bağımsız olarak belirlenebilmektedir. Akım oranının 1 den çok farklı olmasının istendiği durumlarda, direnç oranlı akım kaynağı devresi tercih edilerek kullanılmaktadır. Zira, dirençlerin oranı emetör alanlarının oranına göre daha geniş bir bölge içerisinde değiştirilebilmektedir.

Direnç oranlı akım kaynağı devresinde R_2 direnci T_2 tranzistorunun emetörüne seri geldiğinden direnç üzerinden seri geribesleme oluşur ve bu da devrenin çıkış direncini arttırır. Basit karma π eşdeğer devresi kullanılarak devrenin çıkış direnci hesaplanırsa

$$R_o = r_o \frac{R_3 + \beta_F R_2}{R_2 + R_3} \quad (2.26)$$

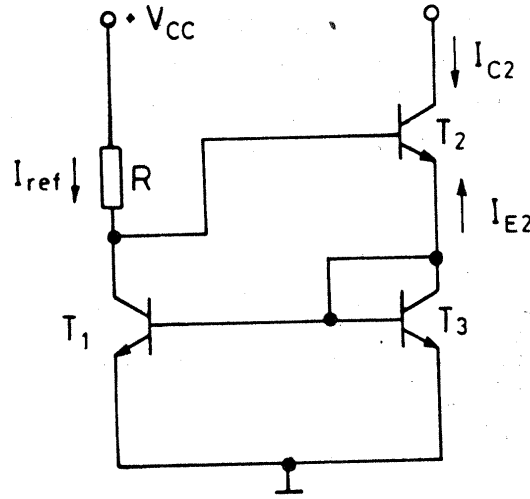
bağıntısı elde edilir. Pratik uygulamalarda $\beta_F R_2 \gg R_3$ şartının sağlandığı dikkate alınırsa, çıkış direnci bağıntısı

$$R_o = \beta_F \cdot r_o \frac{R_2}{R_2 + R_3} \quad (2.27)$$

şeklinde basitleştirilebilir. Burada r_o büyüklüğü karma π eşdeğer devresindeki kolektör-emetör direnci olmaktadır. Basit akım aynası ile karşılaştırılması halinde, direnç oranlı akım kaynağı devresinin çıkış direncinin basit devrenin çıkış direncine göre yaklaşık olarak β_F kadar daha büyük olduğu görülür. Elde edilen temel sonuçların, ancak R_2 ve R_3 dirençleri üzerindeki gerilim düşümlerinin V_{BE} bazemetör gerilimleriyle kıyaslanabilir mertebede olmaları halinde geçerli olduklarını belirtmekte yarar vardır.

Wilson Akım Kaynağı

Çıkış direncinin yükseltilmesi için, Wilson akım kaynağında geribesleme kullanılmıştır. Geribeslemenin T_3 tranzistoru üzerinden

Şekil 2.12. Wilson akım kaynağı.

sağlandığı Wilson akım kaynağı Şekil-2.12'de görülmektedir. Çıkış direncinin artırılmasının yanısıra, baz akımlarının devre performansı üzerine etkisi de azaltılmaktadır. Bilindiği gibi, basit akım kaynağı devresinin β_F ye bağımlılığı fazladır. Wilson akım kaynağı bu bağımlılığı azaltmaktadır. Referans akımı R direnci ile oluşturulur. Referans akımı ile I_{C2} kolektör akımı arasındaki fark, T_2 tranzistorunun bazından akar. Bu baz akımı $\beta_F + 1$ ile çarpılarak diyet olarak bağlanmış olan T_3 tranzistorundan akar. T_3 tranzistoru T_1 tranzistorundan aynı miktarda bir akım akmasını sağlar. Böylece I_{C1} akımını regüle eden ve bunun yaklaşık olarak I_{ref} akımına eşit olmasını sağlayan bir geribesleme çevrimi oluşur. T_1 ve T_3 tranzistorlarının bir diyet gerilimi kadar farklı kolektör-emetör gerilimlerinde çalıştırıldıklarını dikkate almak gerekir. Böylece T_2 tranzistorunun kolektör-emetör geriliminden bağımsız olarak T_3 'ün kolektör-emetör gerilimi T_1 'in baz-emetör gerilimine eşit bir değerde kalır.

V_A Early gerilimini sonsuz kabul ederek ve tranzistorların eş olduklarını varsayarak, devreyi basitçe analiz etmek mümkündür. T_2 'nin emetör akımı T_3 ün kolektör akımıyla T_1 ve T_3 ün baz akımlarının

toplamina eşittir. Bu zellik dikkate alınarak I_{C2} ile I_{ref} arasındaki ilişki araştırılırsa

$$I_{C2} = I_{ref} \left[1 - \frac{2}{\beta_F^2 + 2\beta_F + 2} \right] \quad (2.28)$$

bağıntısı elde edilir. Bağıntıdan görülebileceği gibi, çıkış ve referans akımları, sadece, $2 / \beta_F^2$ mertebesinde bir çarpın kadar farklılık göstermektedirler. Widlar akım kaynağındaki benzer bir küçük işaret analizi yapılır ve analiz yapılırken r_μ i geribesleme bileşeni ihmal edilirse, çıkış direnci ve Thevenin gerilimi için

$$R_o = \frac{\beta_F \cdot r_{o2}}{2} \quad (2.29)$$

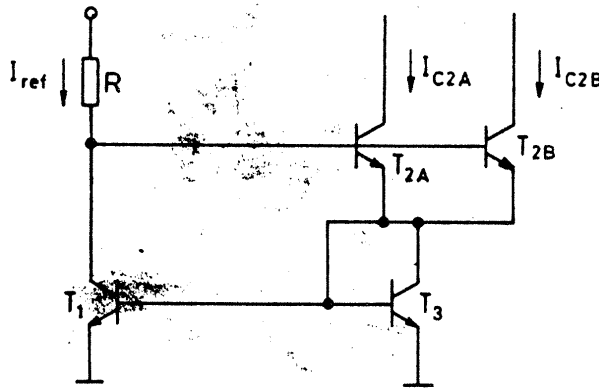
$$V_{Thev} = \frac{\beta_F V_A}{2} \quad (2.30)$$

bağıntıları elde edilir.

Wilson akım kaynağının en önemli sakıncası, baz akımı etkisini yok etmeden, aynı referans akımından çok sayıda çıkış elde edilmesinin kolayca mümkün olmamasıdır. Bu problem, devrenin Şekil-2.13'deki biçime getirilmesiyle çözülebilir. Burada T_2 tranzistoru yerine T_{2A} ve T_{2B} şeklinde eş iki tranzistor kullanılmıştır. Devrenin analizi yapılırsa

$$I_{2A} = I_{2B} = \frac{I_{ref}}{2} \quad (2.31)$$

olacağı kolayca görülebilir.

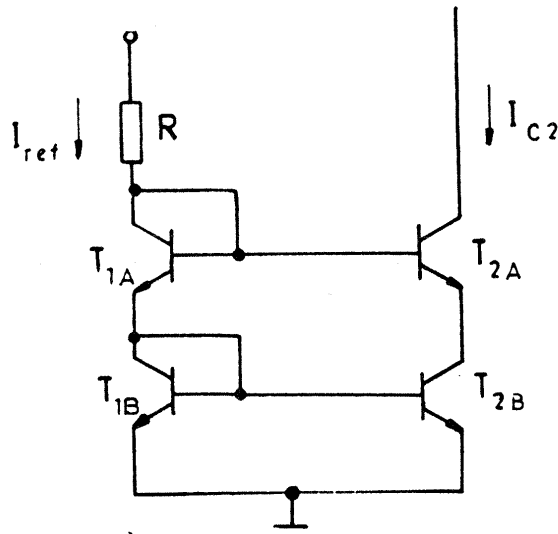
Şekil 2.13. Çok ıkışlı Wilson akım kaynağı.

Kaskod Bağlı Akım Aynası

Yüksek çıkış empedansının gerekli olduğu birçok uygulamada, kaskod bağlı akım aynalarının kullanılması yarar sağlar. Kaskod bağlı akım aynası devresi Şekil- 2.14'de görülmektedir. Bu devrede tranzistorların eş oldukları kabul edilirse, I_{c2} çıkış akımı ile I_{ref} referans akımı arasındaki ilişki

$$I_{c2} = \frac{I_{ref}}{1 + \frac{4}{\beta_F}} \quad (2.32)$$

bağıntısıyla verilebilir. Bu yapıda T_{2B} tranzistoru T_{2A} nın emetörüne bağlanmış bir sabit akım kaynağı olarak görev yapar. Böyle bir akım kaynağı devresi için çıkış direnci ve Thevenin gerilimi hesaplanırsa

Şekil 2.14. Yüksek çıkış dirençli, kaskod bağlı akım kaynağı.

$$R_o = \beta_F \frac{V_A}{I_{c2}} = \beta_F \cdot r_o \quad (2.33)$$

$$V_{Thev} = \beta_F \cdot r_o \cdot I_{c2} = \beta_F \cdot V_A \quad (2.34)$$

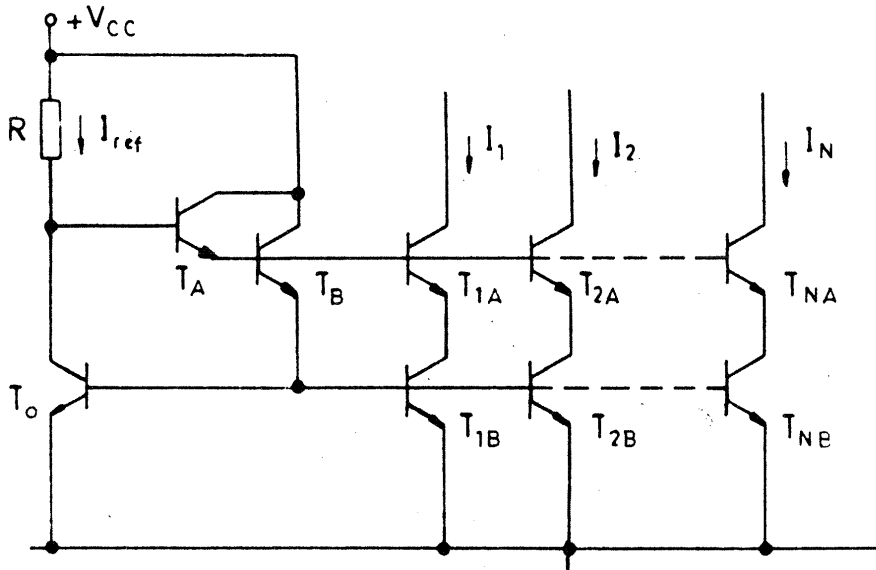
bulunur. Örnek verilirse, $\beta_F = 100$, $V_A = 120$ V değerleri için $R_o = 12M\Omega$, $V_{Thev} = 12000$ V değerleri elde edilmektedir.

Çok sayıda yüksek empedanslı çıkışın gerekli olduğu uygulamalarda, çok çıkışlı kaskod bağlı akım aynası devreleri gerçekleştirilerek kullanılabilir. Çok ıkışlı kaskod bağlı akım aynası devresi Şekil-2.15'de verilmiştir. Bu yapıda T_0 tranzistoru, alt yapıdaki akım kaynağı tranzistorlarının akımını belirler. T_B ile baz akımlarının kompanze edilmesi sağlanır. T_A tranzistoru, üst dizideki tranzistorların baz akımlarını kompanze eder. T_A ve T_B tranzistorları bir Darlington ifti oluşturduklarından, bunlar aynı izolasyon adasını paylaşacak Şekilde gerçekleştirilebilirler.

I_1 den I_N ye kadar olan çıkış akımları referans akımına

$$I_1 = I_2 = \dots = I_N = I_{ref} \left[1 - \frac{2(N+1)}{\beta_F^2} \right] \quad (2.35)$$

bağıntısıyla bağlıdır. Her bir çıkış için çıkış direnci, temel kaskod bağlı akım kaynağı yapısında olduğu gibi, $R_o = \beta_F \cdot r_o$ biçiminde ifade

Şekil 2.15. Çok ıkışlı, kaskod bağlı akım kaynağı.
edilmektedir.

pnp Akım Kaynakları

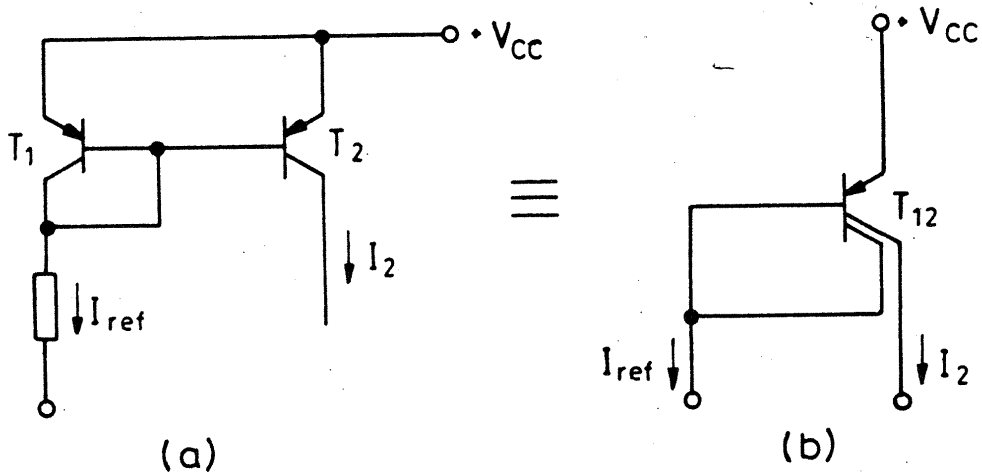
Temelde, bütün npn akım kaynağı yapıları pnp tranzistorlara da uyarlanabilir. Ancak, pratikte pnp tranzistorlarla gerçekleştirilen devrelerin tümdevre pnp tranzistorların özelliklerinden kaynaklanan üç temel yetmezliği bulunmaktadır:

1. Düşük β_F değerleri (enine pnp tranzistorlar için β_F tipik olarak 10-50 değerleri arasındaki bölgede bulunur),
2. Düşük çıkış direnci (enine pnp tranzistorlarda baz bölgesi kolektör bölgesine göre daha az katkılanmış olduğundan, kolektör-baz fakirleşmiş bölgesi hemen hemen sadece baz içerisinde etkili olur. Bunun sonucunda baz genişliği modülasyonu fazla etkili ve V_A Early gerilimi oldukça düşük değerli olur. Enine pnp tranzistorlar için V_A Early gerilimi 50V civarında hatta daha küçük olur),
3. Sınırlı akım akıtabilme kapasitesi (pratikte gerçekleştirilen enine pnp tranzistor geometrilerinde, β_F akım kazancı 50-100 μ A den daha büyük I_C değerlerinde hızla düşmektedir).

Bu nedenle, uygun pnp akım kaynağı yapılarının seçiminde bu üç sınırlamanın dikkate alınması zorunlu olur. Öte yandan, enine pnp tranzistorun çok kolektörlü yapı olarak elde edilebilmesi, elemanların bağlanması ve yerleşimi (layout) açısından bazı yararlar sağlamaktadır. Temel pnp akım aynası devresi Şekil-2.16'da verilmiştir.

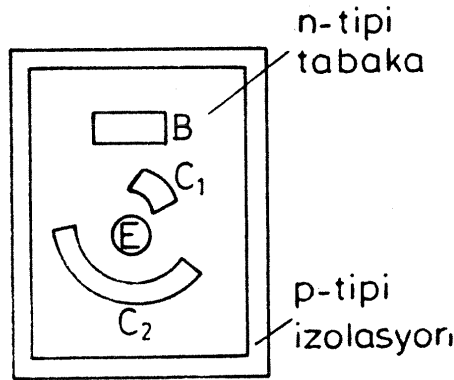
T_1 ve T_2 tranzistorlarının bazları ve emetörleri ortak bölgeler oluşturduklarından, bunların kombinezonu iki kolektörlü bir T_{12} tran-

Şekil 2.16. pnp akım aynası; a) devre şeması, b) çok kolektörlü enine pnp tranzistorla pnp akım kaynağı.

zistoru ile değiştirilebilir. Çok kolektörlü enine pnp tranzistorda kolektör akımları, emetörün çevresinde yerleştirilen kolektör bölgelerinin emetörü çevreleme oranları uygun seçilerek ayarlanabilir. Bu ise tasarımcıya I_2 çıkış akımının I_{ref} akımına oranını ayarlama olanağı sağlar. C_1 ve C_2 kolektörlerinin çevreleme oranlarının 1:N olduğu kabul edilirse, çıkış akımını referans akımına bağlayan eşitlik

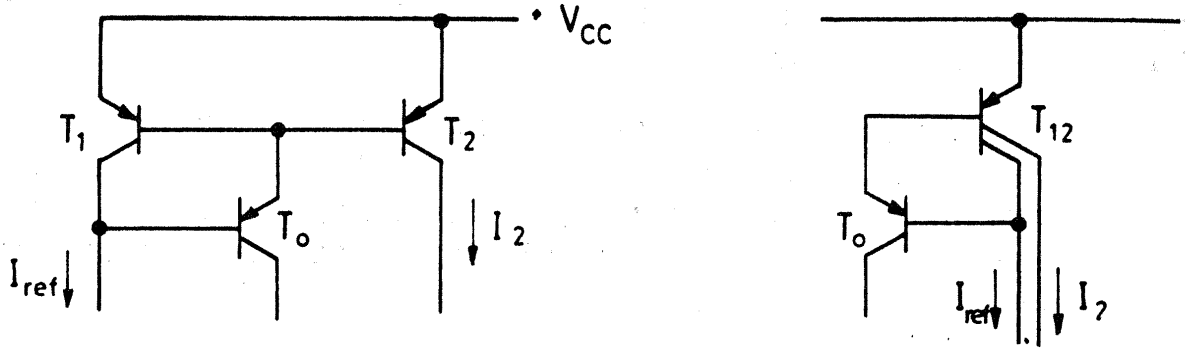
$$I_2 = N \cdot I_{ref} \cdot \left[1 - \frac{1 + N}{\beta_F} \right] \quad (2.36)$$

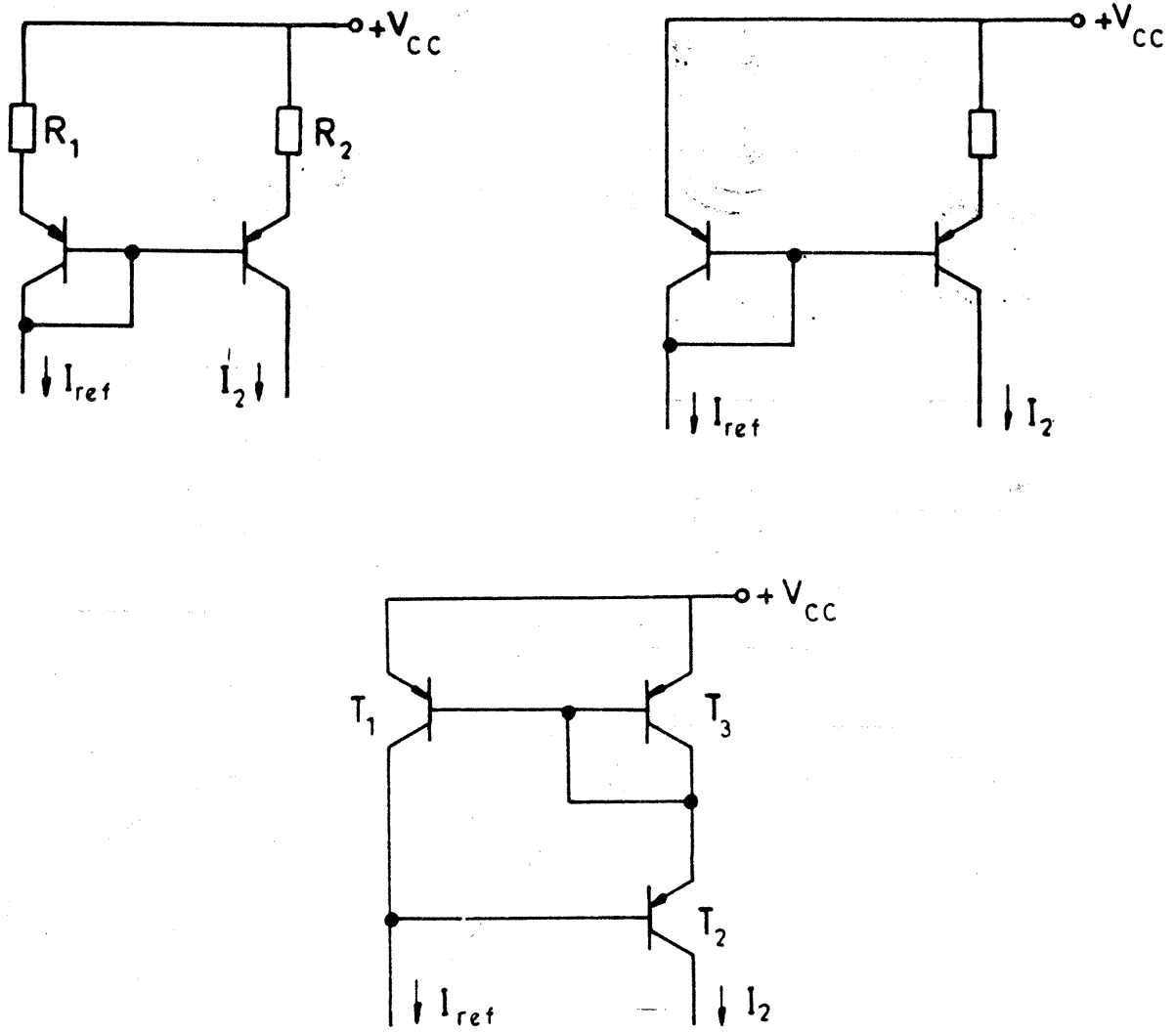
Şekil 2.17. Çok kolektörlü pnp tranzistor ile akım kaynağı.

şeklinde olur. Çok kolektörlü enine pnp tranzistorun yapısı şematik olarak Şekil- 2.17'de gösterilmiştir. pnp tranzistorunun β_F akım kazancının olabildiğince düşük olmasının bir sonucu olarak, büyük N değerleri için parantez içerisindeki terim önemli derecede etkili olabilir. β_F dengesizlikleri nedeniyle ortaya çıkacak akım dengesizlikleri, baz akımı kompanse edilmiş akım kaynağı yapısının pnp akım aynasına uygulanmasıyla azaltılabilir. Böyle bir devre Şekil- 2.18'de görülmektedir. Bu yapıdaki T_0 kompanzasyon tranzistoru pnp taban tranzistoru olarak, T_1 ve T_2 tranzistorları da iki kolektörlü pnp tranzistor olarak gerçekleştirilebilir.

Daha önce npn yapı olarak ele alınan akım kaynaklarından türetilen diğer pnp akım kaynağı devreleri de Şekil- 2.19'da verilmiştir. Bunlardan birincisi emetör dirençli (direnç oranlı) akım kaynağı devresi, ikincisi düşük akımlı yahut Widlar akım kaynağı devresi, üçüncüsü ise pnp Wilson akım kaynağı devresidir.

Şekil 2.18. Baz akımı kompanse edilmiş pnp akım kaynağı.

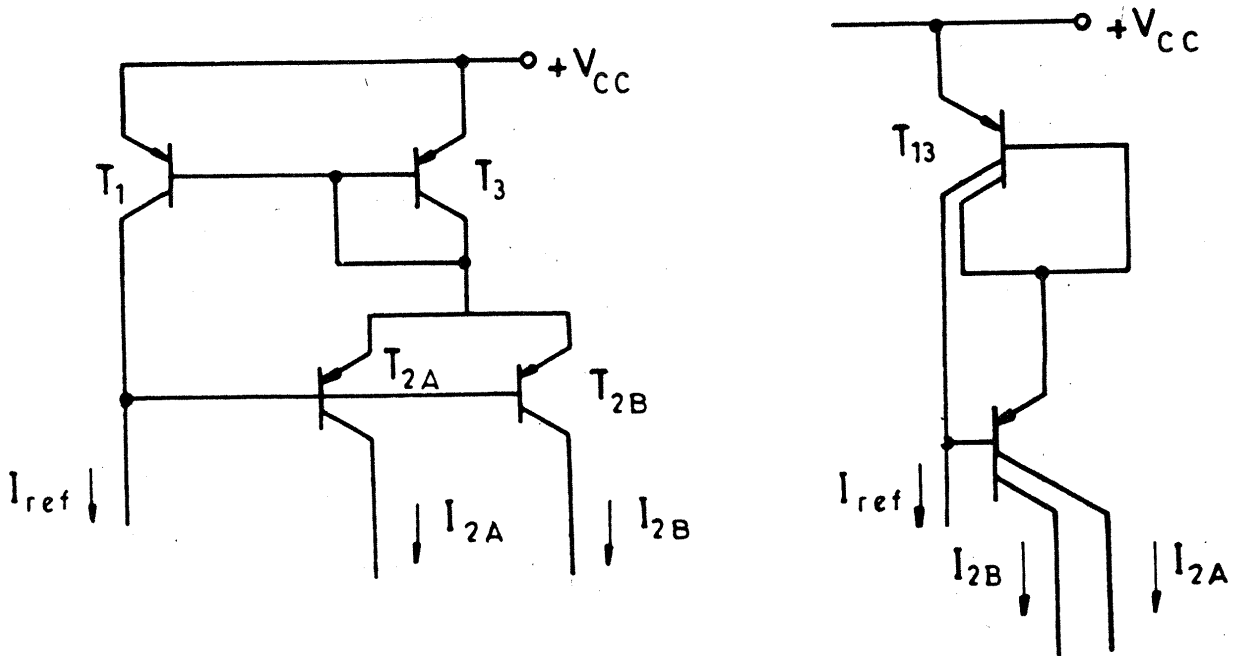

Şekil 2.19. Diğer pnp akım kaynağı yapıları.

Diğer bir pnp akım kaynağı yapısı çok ıkışlı Wilson akım kaynağı devresidir ve bu devre Şekil-2.20'de verilmiştir. Bu devrede $I_{2A} = I_{2B} = I_{ref}/2$ olmaktadır.

pnp tranzistorlu akım kaynaklarının getirdiği sınırlamalardan biri de pnp tranzistorun sınırlı akım akıtma kapasitesinden kaynaklanmaktadır. Bu sorun, çıkış kapısına bir npn tranzistor bağlanarak ve böylece kompozit bir pnp tranzistor oluşturularak çözülebilir. Böyle bir kompozit tranzistor yapısı kendi başına bir npn tranzistorun akım akıtma kapasitesine sahiptir. Kutuplaması ise pnp tranzistorun kutuplanmasına eşdeğerdir. Normal npn tranzistor yerine kontrollü β_F li bir npn tranzistor kullanılırsa, çıkış akımı seviyesi doğru olarak kontrol edilebilir. Devre Şekil-2.21'de görülmektedir. Devrede T_1 ve T_2 tranzistorları temel akım aynasını oluştururlar. I_2 kolektör akımı, ayrıca kontrollü β_F li npn tranzistor ($T_3 - T_4$ tranzistoru) tarafından kuvvetlendirilir.

T_3 ve T_4 tranzistorlarının emetör kesit alanlarının farklı olmaları kabulü altında, I_0 ıkış akımı I_2 kolektör akımına

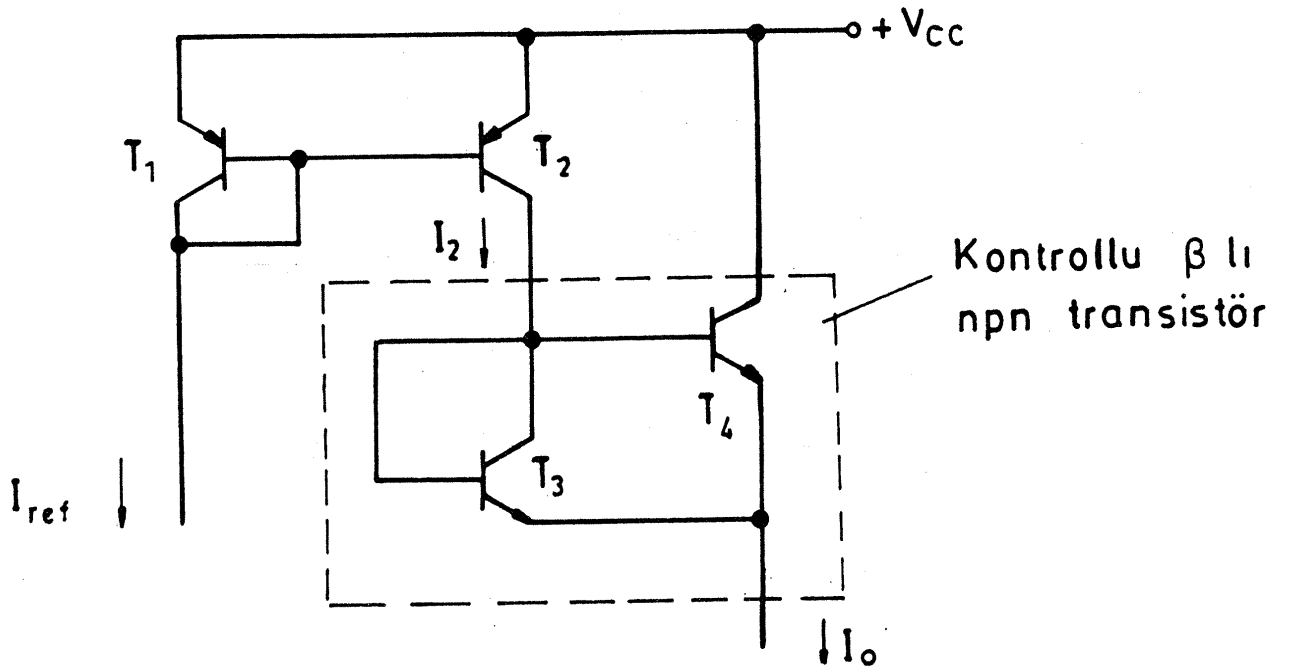
Şekil 2.20. Çok ıkışlı, pnp Wilson akım kaynağı.

$$I_o = I_2 \left(1 + \frac{A_4}{A_5} \right) \quad (2.37)$$

bağıntısı ile bağlıdır. I_2 akımının I_{ref} akımına basit akım aynası bağıntısı ile bağlı olması nedeniyle, devrenin toplam akım transfer oranı

$$\frac{I_o}{I_{ref}} = \left[1 - \frac{2}{\beta_F} \right] \left[1 + \frac{A_4}{A_3} \right] = 1 + \frac{A_4}{A_3} \quad (2.38)$$

olur. Burada β_F , T_1 ve T_2 pnp tranzistorlarının akım kazancı olmaktadır. Böylece yüksek akım akıtma kapasitesi ile birlikte doğruluğu iyi akım oranları elde edilebilmektedir.

Şekil 2.21. Kontrollü β 'lı npn tranzistor ile yüksek akımlı akım kaynağı.

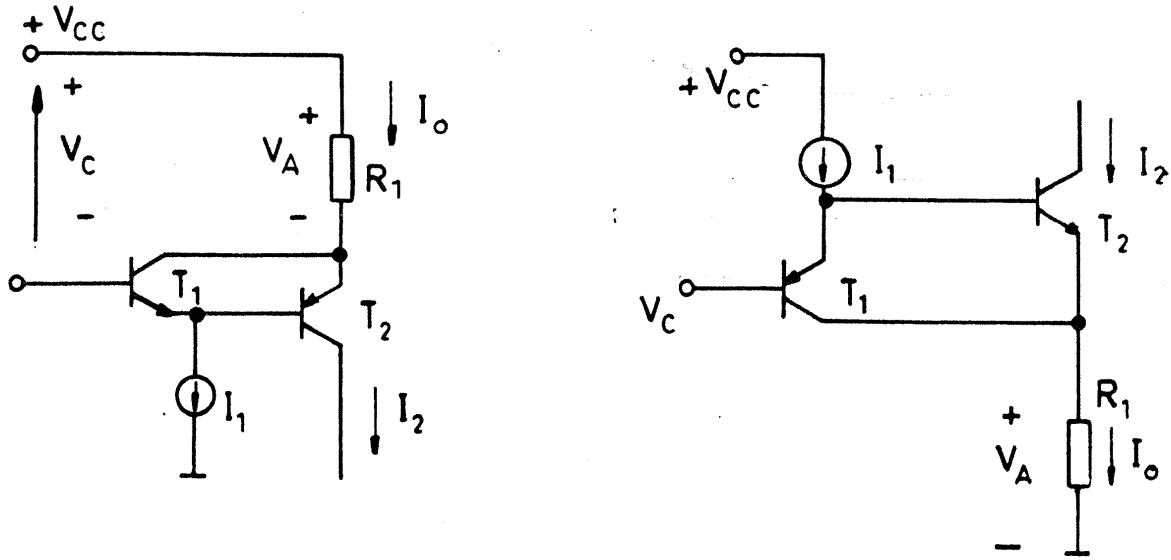
Gerilim Kontrollu Akım Kaynakları

Genel olarak, buraya kadar ele alınan npn ve pnp akım kaynakları, I_{ref} referans akımını belirleyen R direncine uygulanan gerilimin değiştirilmesiyle gerilim kontrollu akım kaynağı olarak kullanılabilirler. Örneğin, Şekil-2.1'deki devrede V_{CC} besleme gerilimi yerine V_C kontrol gerilimi uygulanırsa, I_2 çıkış akımı V_C kontrol gerilimine

$$I_2 = I_{ref} = \frac{V_C - V_{BE}}{R} \quad (2.39)$$

bağintısıyla bağlı olur; burada V_{BE} diyot olarak bağlanmış T_1 tranzistorunun baz-emetör gerilimidir.

Pratikte, böyle bir bağıntı ile verilen kontrol karakteristiği, çıkış akımının V_C nin yanısıra V_{BE} ye de bağlı olması nedeniyle uygun olmamaktadır. Akımın V_{BE} ye bağımlılığı, özellikle V_C nin V_{BE} ye yakın değerlerinde, çıkış akımının sıcaklıkla fazlaca sürüklenmesine yol açar. Sıcaklıkla sürüklenme problemi, Şekil-2.22'de verilen gerilim

Şekil 2.22. Gerilim kontrollu akım kaynakları.

kontrollu akım kaynağı devresi yardımıyla çözülebilir. Çıkış akımının V_{BE} ye bağımlılığı, T_1 ve T_2 tranzistorlarının V_{BE} baz-emetör gerilimlerinin bağıntıda birbirlerini yok etmeleriyle giderilmektedir. T_1 ve T_2 tranzistorlarının V_{BE1} ve V_{BE2} baz-emetör gerilimlerinin yaklaşık

olarak eşit değerli ve zıt yönlü oldukları kabul edilsin. Bu durumda T_2 tranzistorunun emetöründeki doğru gerilim seviyesi

$$V_A = V_C - V_{BE1} + |V_{BE2}| = V_C \quad (2.40)$$

şeklinde yazılabilir. T_1 in baz akımının ihmal edilebilecek kadar küçük olduğu varsayılırsa, I_2 akımı diğer iki koldaki akımlara

$$I_2 = I_O - I_1 \quad (2.41)$$

şeklinde bir bağımlılık gösterir. I_O akımı R_1 direncinin uçlarındaki gerilim düşümü ile belirlendiğinden

$$I_O = \frac{V_A}{R_1} = \frac{V_C}{R_1} \quad (2.42)$$

bağıntısından hareket edilirse, çıkış akımının kontrol gerilimine

$$I_2 = \frac{V_C}{R_1} - I_1 \quad (2.43)$$

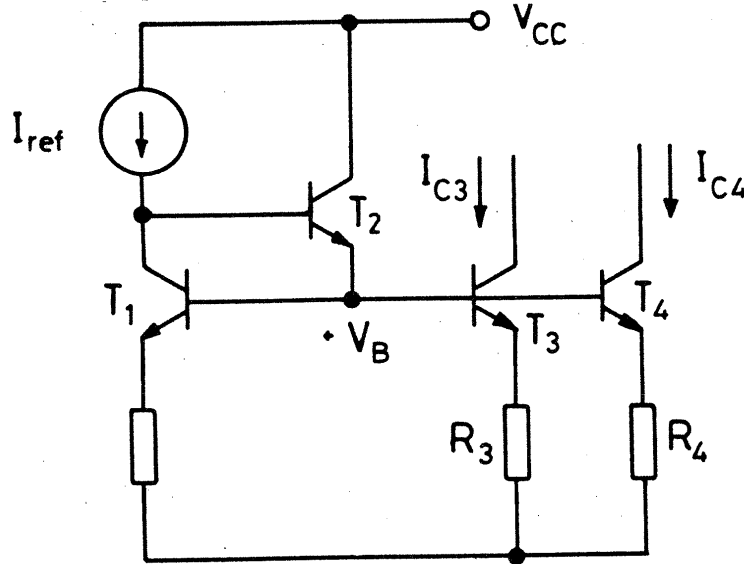
bağıntısıyla bağlı olduğu kolayca görülebilir. Burada I_1 sabit değerli bir kutuplama akımıdır. Şekildeki ikinci devre, ilk devrenin eşleniğidir. Bununla beraber, giriş katı bir pnp tranzistor ile oluşturulduğundan, baz akımını ihmal ederken dikkat etmek gerekir. Gerilim kontrollü akım kaynakları, gerilim kontrollü osilatör tasarımında ve otomatik kazanç kontrolü devrelerinin gerçekleştirilmesinde kullanılan bir yapı bloku olarak, geniş bir uygulama alanı bulmaktadır.

Tranzistorlu Akım Kaynaklarında Tranzistorların Eş Olmaması Sorunu

Birçok devre yapısında, eşit değerli iki yahut daha fazla sayıda akım kaynağının tasarlanması gerekir. Bu, özellikle D/A çevirici, işlemsel kuvvetlendirici ve enstrümantasyon kuvvetlendiricisi tasarımında önem taşır. Daha önceki bölümlerde baz akımının etkisinin minimize edilmesi ele alınmıştı. Bununla beraber,

tranzistorların I_S ve β_F (α_F) parametrelerindeki dengesizlik ve direnç dengesizliği, çıkış akımlarında büyük dengesizliklere yol açar.

şekil-2.23'deki iki çıkışlı akım kaynağı devresi ele alınsın. Direnç ve tranzistorların eş olmaları durumunda, kolektör gerilimleri de eş ise, kolektör akımları presizyonlu olarak eşitlenirler. Ancak, tranzistorların I_S ve α_F parametrelerinde ve emetör dirençlerinde dengesizlik varsa, emetör akımları da eşit olamayacaklardır.

şekil 2.23. İki ıkışlı akım kaynağı devresi.

T₃ tranzistoru için

$$V_T \cdot \ln \frac{I_{C3}}{I_{S3}} + \frac{I_{C3}}{\alpha_{F3}} R_3 = V_B$$

T₄ tranzistoru için

$$V_T \cdot \ln \frac{I_{C4}}{I_{S4}} + \frac{I_{C4}}{\alpha_{F4}} R_4 = V_B$$

yazılabilir. Bu iki bağıntının birbirinden çıkartılmasıyla

$$V_T \ln \frac{I_{C3}}{I_{C4}} - V_T \ln \frac{I_{S3}}{I_{S4}} + \frac{I_{C3}}{\alpha_{F3}} R_3 - \frac{I_{C4}}{\alpha_{F4}} R_4 = 0 \quad (2.44)$$

bağıntısı elde edilir.

$$\Delta I_C = I_{C3} - I_{C4} \quad (2.45)$$

şeklinde yeni bir ortalama değer dengesizlik parametresinin tanımlanmasıyla

$$I_C = \frac{I_{C3} + I_{C4}}{2} \quad (2.46)$$

yazılabilir. Burada I_C büyüklüğü kolektör akımının ortalama değeridir. Benzer şekilde hareket edilirse tranzistorların I_S doyma akımları, α_F akım kazançları ve R_3 - R_4 emetör dirençleri için

$$\Delta I_S = I_{S3} - I_{S4} \quad (2.47)$$

$$I_S = \frac{I_{S3} + I_{S4}}{2} \quad (2.48)$$

$$\Delta \alpha_F = \alpha_{F3} - \alpha_{F4} \quad (2.49)$$

$$\alpha_F = \frac{\alpha_{F3} + \alpha_{F4}}{2} \quad (2.50)$$

$$\Delta R = R_3 - R_4 \quad (2.51)$$

$$R = \frac{R_3 + R_4}{2} \quad (2.52)$$

elde edilir. Bu bağıntılar, orijinal bağıntıları ortalama dengesizlik parametreleri cinsinden ifade etmek üzere kullanılabilirler. Bu yapılırsa, kolektör akımları için

$$I_{C3} = I_C + \frac{\Delta I_C}{2} \quad (2.53)$$

$$I_{C4} = I_C - \frac{\Delta I_C}{2} \quad (2.54)$$

yazılabilir. Bu bağıntılar (2.44) eşitliğinde yerine konursa

$$\begin{aligned} V_T \cdot \ln \frac{I_C + \frac{\Delta I_C}{2}}{I_C - \frac{\Delta I_C}{2}} - V_T \cdot \ln \frac{I_S + \frac{\Delta I_S}{2}}{I_S - \frac{\Delta I_S}{2}} \\ + \frac{\left(I_C + \frac{\Delta I_C}{2} \right) \left(R + \frac{\Delta R}{2} \right)}{\alpha_F + \frac{\Delta \alpha_F}{2}} - \frac{\left(I_C - \frac{\Delta I_C}{2} \right) \left(R - \frac{\Delta R}{2} \right)}{\alpha_F - \frac{\Delta \alpha_F}{2}} = 0 \end{aligned} \quad (2.55)$$

bağıntısı elde edilir. Dengesizliğin küçük olması şartı altında, (2.55) bağıntısındaki ilk terim

$$V_T \cdot \ln \frac{I_C + \frac{\Delta I_C}{2}}{I_C - \frac{\Delta I_C}{2}} = V_T \cdot \ln \frac{1 + \frac{\Delta I_C}{2 I_C}}{1 - \frac{\Delta I_C}{2 I_C}}$$

şekline getirilebilir ve $\Delta I_C / 2 I_C \ll 1$ olması şartı altında

$$\begin{aligned} V_T \cdot \ln \frac{I_C + \frac{\Delta I_C}{2}}{I_C - \frac{\Delta I_C}{2}} &= V_T \cdot \ln \left[\left(1 + \frac{\Delta I_C}{2 I_C} \right) \left(1 + \frac{\Delta I_C}{2 I_C} \right) \right] \\ &= V_T \cdot \ln \left[1 + \frac{\Delta I_C}{I_C} + \left(\frac{\Delta I_C}{I_C} \right)^2 \right] \\ &= V_T \cdot \ln \left(1 + \frac{\Delta I_C}{I_C} \right) \end{aligned} \quad (2.56)$$

biçiminde ifade edilebilir. Bu bağıntıdaki ikinci derece terim ihmal edilmiştir. Logaritma fonksiyonu

$$\ln(1+x) = 1 - \frac{x^2}{2} + \dots$$

şeklinde seriye açılabilirdiğinden ve $x \ll 1$ olduğundan

$$\ln(1+x) = x$$

yaklaşıklığı yapılabilir. Böylece dengesizlik için

$$\frac{\Delta I_c}{I_c} = \frac{1}{1 + \frac{g_m R}{\alpha_F}} \frac{\Delta I_s}{I_s} + \frac{\frac{g_m R}{\alpha_F}}{1 + \frac{g_m R}{2}} \left(-\frac{\Delta R}{R} + \frac{\Delta \alpha_F}{\alpha_F} \right) \quad (2.57)$$

bağıntısı elde edilir.

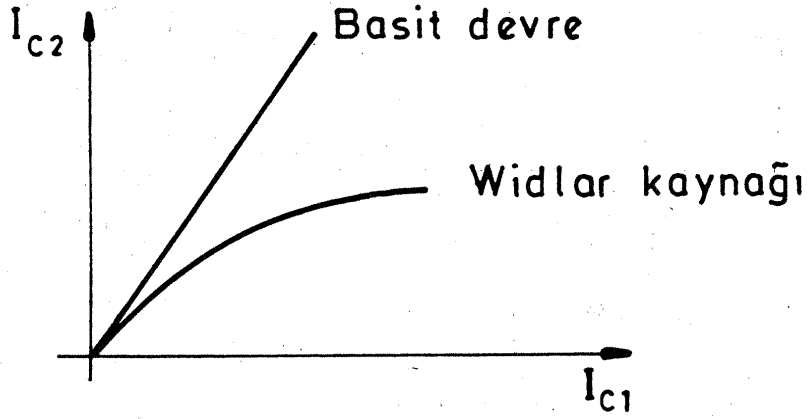
2.1.2. Kaynaktan Bağımsız Kutuplama

Basit akım kaynağı devrelerinde çıkış akımı besleme gerilimi ile orantılıdır. Örnek vermek gerekirse, bir işlemsel kuvvetlendirici devresinde kullanılan akım kaynağı devresinin 10V ile 30V sınırları arasında değişen bir besleme gerilimi ile kutuplanması halinde, akım kaynağının akımı 1:3 oranında, devrenin güç harcaması ise 1:9 oranında değişir. Bu bağımlılık, söz konusu kaynak için duyarlık ifadeleri yazılarak verilebilir. Basit akım aynası için bu duyarlık $S=1$ olur. Widlar akım kaynağında ise, akımın besleme gerilimine bağımlılığının logaritmik olmasının bir sonucu olarak, çıkış akımının besleme gerilimine duyarlığı daha az olmaktadır. Bu iki akım kaynağı düzenine ilişkin çıkış akımı-referans akımı değişimleri Şekil-2.24'de gösterilmiştir. I_{c1} akımı referans akımına, I_{c2} de çıkış akımına karşı düşmektedir.

Çıkış akımının besleme gerilimiyle değişimini karakterize etmek üzere S bağıl duyarlığından yararlanılabilir. Bir y büyüklüğünün bir x büyüklüğüne göre S bağıl duyarlığı

$$S_x^y = \frac{x}{y} \cdot \frac{\partial y}{\partial x} \quad (2.58)$$

bağıntısıyla tanımlanır. $y=I_{C2}$ ve $x=V_{CC}$ alınsın. Bu durumda elde edilen bağıl duyarlılık, yüzde olarak besleme geriliminde ortaya çıkacak bir değişmeye karşılık çıkış akımının yine yüzde olarak ne oranda değişeceğini veren bir parametre olur ve

şekil 2.24. Basit akım aynası ve Widlar akım kaynağı için çıkış akımının kutuplama akımına bağımlılığı.

$$S_{V_{CC}}^{I_{C2}} = \frac{V_{CC}}{I_{C2}} \frac{\partial I_{C2}}{\partial V_{CC}} \quad (2.59)$$

bağıntısıyla ifade edilir. Widlar akım kaynağı durumunda, I_{C2} ıkış akımının V_{CC} besleme gerilimine duyarlılığı, bu akım kaynağı devresi için verilen

$$V_T \cdot \ln \left(\frac{I_{ref}}{I_{C2}} \right) = I_{C2} \cdot R_2 \quad (2.60)$$

kapalı ifadesinden hareketle bulunabilir. Bunun için bağıntının V_{CC} ye göre kısmi türevinin alınması gerekir. Böylece

$$V_T \cdot \frac{\partial}{\partial V_{CC}} \left(\ln \frac{I_{ref}}{I_{C2}} \right) = R_2 \cdot \frac{\partial I_{C2}}{\partial V_{CC}}$$

elde edilir. Bu bağıntıdan $\partial I_{C2} / \partial V_{CC}$ nin çözülmesiyle

$$S_{V_{CC}}^{I_{C2}} = \frac{1}{1 + \frac{I_{C2} \cdot R_2}{V_T}} S_{V_{CC}}^{I_{ref}} \quad (2.61)$$

eşitliği bulunur.

$$I_{ref} = \frac{V_{CC} - V_{BE}}{R_1}$$

olduğundan, I_{ref} akımının besleme gerilimine göre bağıl duyarlığı 1 olur. Devre için $I_{ref} = 1 \text{ mA}$, $I_{C2} = 10 \text{ } \mu\text{A}$ ve $R_2 = 11.9 \text{ k}\Omega$ değerleri alınırsa, bağıl duyarlık

$$S_{V_{CC}}^{I_{C2}} = 0.13$$

değerini alır. Başka bir deyişle, %10 oranındaki bir V_{CC} değişimi, I_{C2} 'de sadece %1.3 oranında bir değişime neden olmaktadır. Ancak, birçok analog devre uygulaması için bu değer de yeterli olmaz. Böyle durumlarda, kutuplama akımlarını besleme gerilimi yerine bir gerilim standardına bağımlı kılmak yoluna gidilir. Kutuplama akımı devresinin duyarlığı, kullanılan gerilim referansı devresi ile belirlenir.

Yaygın olarak kullanılan gerilim referansları

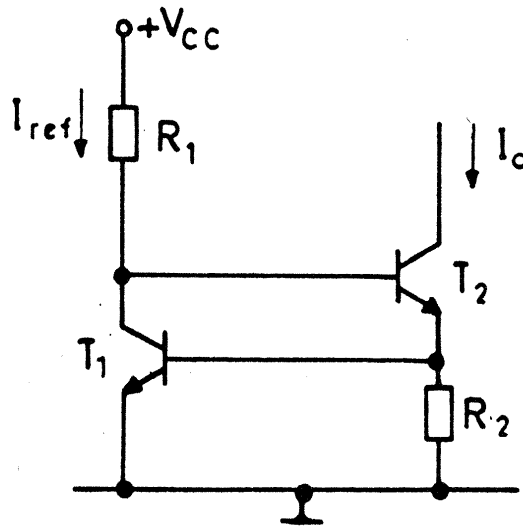
- bir tranzistorun V_{BE} baz-emetör gerilimi,
- V_T ısı gerilimi
- bir tranzistorun ters yönde kutuplanmış BE jonksiyonunun bel-verme gerilimi.
- V_{BE} ve V_T referanslarının bir araya getirilmesi ve bunların zıt yönlü sıcaklık katsayılarının birbirini dengelemesi ilkesine dayanan band aralığı referansı

başlıkları altında toplanabilir. Bunların her biri, akımın besleme kaynağına bağımlılığını azaltmak amacıyla kullanılabilir. Ancak, ilk ikisinin sıcaklığa fazlaca bağımlı olduğuna dikkat etmek gerekir. V_{BE} nin sıcaklık katsayısının negatif, V_T ısı geriliminin sıcaklık katsayısının ise pozitif olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Zener diyodunun en az 7-8V'luk bir besleme gerilimine gereksinme göstermesi nedeniyle bir dezavantajı bulunmaktadır. Tümdevre tekniğinde Zener diyodu, bir npn tranzistorun baz-emetör jonksiyonunun 6V civarında belvermesinden yararlanılarak geręekleřtirilmekte, bunun ötesinde Zener diyodunun bir kutuplama referansı devresi içerisinde kullanılması fazla miktarda gürültü gerilimi oluşmasına neden olmaktadır.

V_{BE} Gerilimi Referansı

V_{BE} gerilimi referansı geręekleřtirmek üzere kullanılabilecek en basit devre yapısı Şekil-2.25'de görülmektedir. Bu devre Wilson akım kaynağına benzerlik gösterir. Ancak, diyot olarak bağlanmış olan tranzistorun yerini burada bir R_2 direnci almıştır. I_{ref} referans akımı T_1 tranzistorundan akıtılmakta, bunun akabilmesi için T_2 tranzistorunun R_2 direncinden yeteri kadar akım akıtabilmesi ve böylece T_1 tranzistorunun baz-emetör geriliminin $V_{BE1}=V_{BE}(I_{ref})$ olmasının sağlanması gerekmektedir. Baz akımlarının ihmal edilmesi halinde, I_o çıkış akımı T_2 nin emetör akımına eşit olur ki, bu akım aynı zamanda R_2 üzerinden akar. R_2 direnci üzerinde bir baz-emetör gerilimi düşümü oluşturacak değerde olduğundan, çıkış akımı bu baz-emetör gerilimiyle orantılı olur. Baz akımları ihmal edilirse

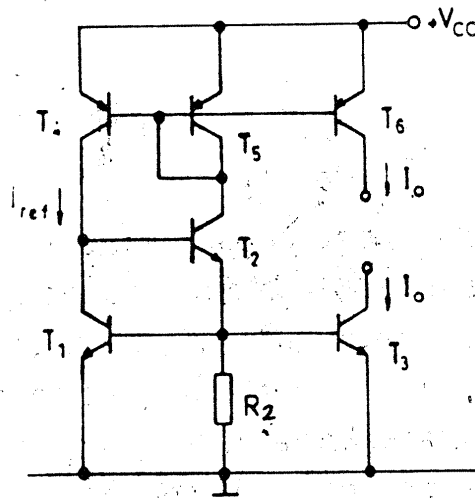

Şekil 2.25. V_{BE} referansı kullanılarak kaynaktan bağımsız kutuplama.

$$I_O = \frac{V_{BE1}}{R_2} = \frac{V_T}{R_2} \ln \frac{I_{ref}}{I_{S1}} \quad (2.62)$$

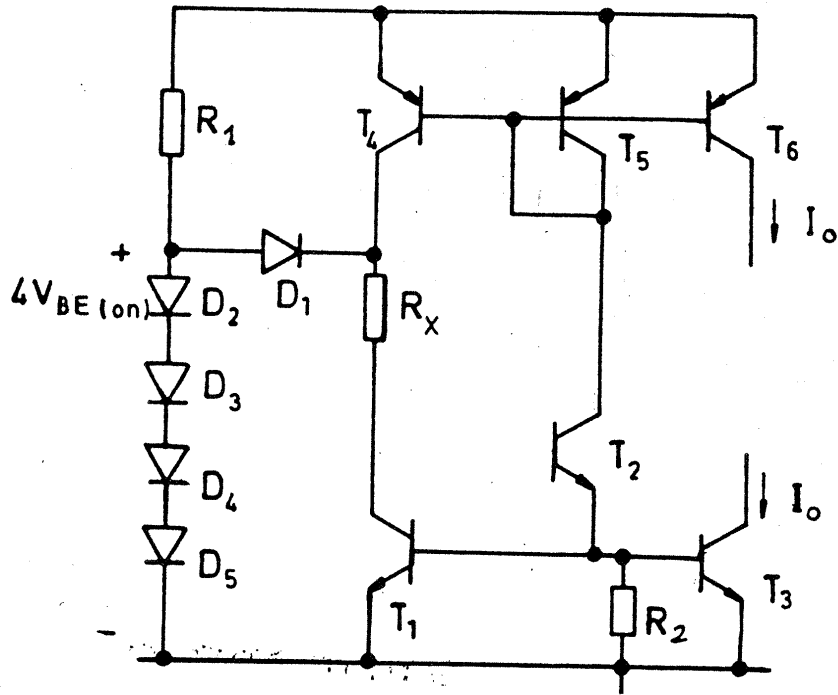
bağıntısı bulunur. T_1 in baz-emetör gerilimi V_{CC} besleme gerilimi ile değiştiğinden, bu devrenin tümüyle kaynaktan bağımsız olduğu söylenemez. Besleme kaynağından bağımsız kalma özelliği, sürüklenmeli kutuplama devresi olarak da isimlendirilen devre kullanılarak önemli ölçüde iyileştirilebilir. Bu devrede, referans akımının kaynağa bağlanan bir dirençle sağlanması yerine, referans akımı doğrudan doğruya akım kaynağının çıkış akımına bağımlı kılınmıştır. Yapıda oluşan geribesleme çevrimiyle çalışma noktasının kararlı tutulduğu kabulü altında, devreden akan akım dirençle kutuplanmış devredekine göre besleme gerilimine çok daha az bir bağımlılık gösterir. Bu tekniğin V_{BE} gerilimi referansı devresine uygulanması Şekil-2.26'da gösterilmiştir.

Kolaylık sağlamak amacıyla $V_A = \infty$ alınsın. T_1 , T_2 tranzistorları ve R_2 direncinden oluşan devre I_{C2} nin I_{ref} akımına logaritmik olarak bağımlı olacağını, T_4 ve T_5 tranzistorlarının emetör kesit alanlarının eşit olması da I_{ref} ve I_{C2} nin eşit olacağını göstermektedir. Böylece, Early olayı gözönüne alınmazsa, kutuplama akımı besleme geriliminden bağımsız kalmaktadır. İstendiği takdirde, kaskod devrenin yahut Wilson devresinin kullanılmasıyla çıkış direncinin artırılması mümkündür. Devrenin çıkış akımları, emetör alanları T_1 ve T_5 ile aynı olan T_3 ve T_6 tranzistorları üzerinden alınır.

Şekil 2.26. Kendi kendini kutuplayan V_{BE} referansı devresi.

Bu devrenin en önemli sakıncası, besleme gerilimi sıfırdan farklı olsa bile, devrenin akımının sıfır olduğu ikinci bir kararlı çalışma konumunun (alışma noktası) bulunmasıdır. Devrenin bu istenmeyen durumda kalmasını önlemek üzere, genellikle, başlatma devresi olarak isimlendirilen ek bir devreye gereksinime duyulmaktadır. Sıfır akımlı istenmeyen durum, devredeki tranzistorlardan biraz akım akıtılarak ve bunların akım kazançlarının çok düşük değerler alması önlenerek giderilebilir. Böyle bir devre düzeni Şekil-2.27'de gösterilmiştir.

Şekil 2.27. Sıfır akımlı istenmeyen durumun oluşmasını önlemek üzere başlatma devresi.

İlk başta, devrenin istenmeyen konum olan sıfır akım konumunda bulunduğu varsayılıں. Böyle olması halinde, T_1 tranzistorunun bazı referans potansiyelinde bulunur. T_2 tranzistorunun baz potansiyeli de devredeki kaçak akımlarla belirlenen on milivoltlar mertebesinde bir potansiyel farkı kadar referans potansiyelinin üzerinde bir değer alır. Bununla beraber, sol tarafta D_1 diyodunun anodu

referans potansiyeline göre dört diyot gerilimi kadar daha pozitif bir değer alır. Böylece, R_X direncinin uçlarında üç diyot gerilimi kadar bir gerilim düşer ve R_X üzerinden $T_1 - T_2$ kombinezonuna bir akım akar. Bu akım T_4 ve T_5 tranzistorlarından da bir akım akmasına neden olur ve bununla devrenin sıfır akım durumunda kalması önlenir.

Ancak, akım kaynağı devresi istenen şartları sağladıktan sonra, başlatma devresinin esas devreyi etkilememesi gerekir. Bu şart R_X direncinin yeteri kadar büyük seçilmesiyle sağlanır, böylece R_X üzerindeki gerilim düşümü D_1 diyodunu tıkama yönünde kutuplayacak kadar büyük olur. Sürekli halde, T_1 tranzistorunun kolektör gerilimi referansa göre iki diyot gerilimi kadar daha yüksektir. D_1 diyodunun anodunda ise dört diyot gerilimi bulunur. $I_{C1} \cdot R_X$ gerilim düşümü iki diyot gerilimine eşit yapılırsa, sürekli çalışma halinde D_1 diyodu sıfır gerilimle kutuplanmış olur. Sonuçta, R_5 , D_2 - D_5 elemanlarıyla oluşturulan başlatma devresi, sürekli çalışma halinde D_1 diyodu ile ana devreden ayrılmaktadır.

V_{BE} referansı devresinin sakıncalı bir yanı, sıcaklığa bağımlılığıdır. Sıcaklık katsayısı, derece santigrad sıcaklık değişimi başına çıkış akımındaki değişim olarak tanımlanır ve

$$TC_F = \frac{1}{I_O} \frac{\partial I_O}{\partial T} \quad (2.63)$$

bağıntısıyla ifade edilir. Bu bölümde ele alınmış olan V_{BE} referansı devresi için

$$TC_F = \frac{1}{V_{BE1}} \frac{\partial V_{BE}}{\partial T} - \frac{1}{R} \frac{\partial R}{\partial T} \quad (2.64)$$

eşitliği elde edilir. Buna göre, I_O çıkış akımının sıcaklığa bağımlılığı, direncin sıcaklık katsayısı ile baz-emetör jonksiyonu geriliminin sıcaklık katsayısının farkı ile belirlenmektedir. Bunlardan ilki pozitif, ikincisi ise negatif olduğundan, TC_F oldukça büyük değerli ve negatif olur.

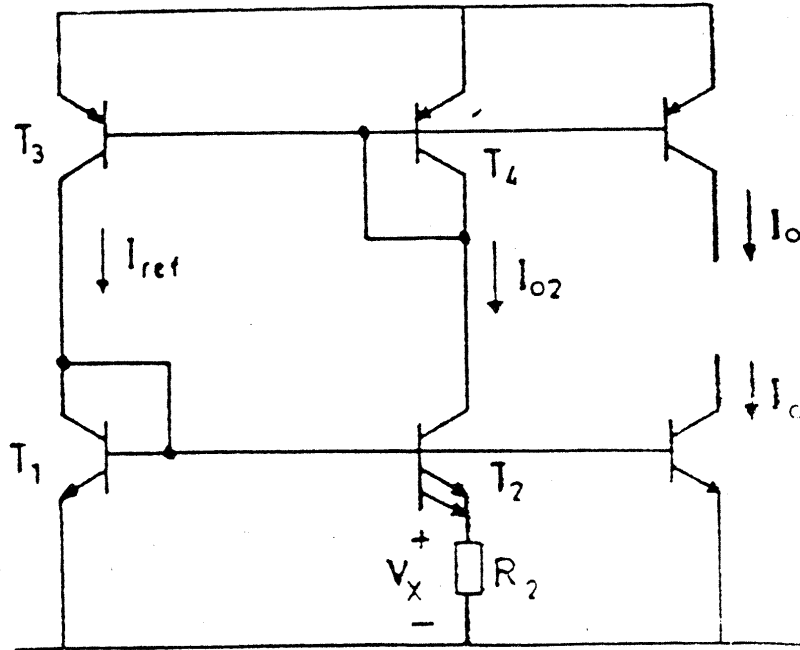
V_T Isıl Gerilimi Referansı

Gerilim referansı üretmek için diğer bir yol, V_T ısıl geriliminden yararlanmaktır. Farklı akım yoğunluklarında çalışan iki jonksiyonun gerilimleri arasındaki farkın V_T ısıl gerilimiyle orantılı olduğu gösterilebilir. Kutuplama akımını sağlayabilmek üzere, bu gerilim farkının akıma dönüştürülmesi gerekir.

Farklı akım yoğunluklarında çalıştırılan iki tranzistordan oluşan Widlar akım kaynağı devresi için R_2 direncinin uçlarındaki V_x gerilimi

$$V_x = I_{c2} \cdot R_2 = V_T \cdot \ln \frac{I_{c1} \cdot I_{s2}}{I_{c2} \cdot I_{s1}}$$

şeklinde yazılabilir. İki kolektör akımının oranı sabit tutulduğundan, R_2 nin uçlarındaki gerilim V_T ısıl gerilimi ile orantılı olur. şekil-2.28'de verilen kendiliğinden kutuplamalı devrede bu özellikten yararlanılmaktadır. Bu devrede emetör kesit alanları eş olan T_3 ve T_4 tranzistorlarıyla kurulan akım kaynağı ile I_{c1} ve I_{c2} kolektör akımlarının eşit olmaları sağlanmıştır. T_2 tranzistorunun emetör kesit alanının T_1 tranzistorunun alanının iki katı olması halinde $I_{s2}=2 \cdot I_{s1}$ olacağından hareket edilirse, R_2 direncinin uçlarındaki gerilim

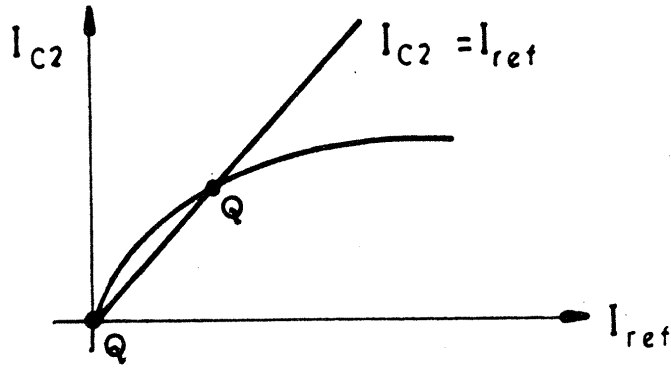
şekil 2.28. V_T ısıl gerilimi referansı devresi.

$$V_X = V_T \cdot \ln \frac{I_{C1} \cdot I_{S2}}{I_{C2} \cdot I_{S1}} = V_T \cdot \ln(2)$$

olur. Bundan hareketle

$$I_{C2} = \frac{V_T}{R_2} \ln(2) \quad (2.65)$$

bağıntısı elde edilir. Şekil-2.29'dan fark edilebileceği gibi, bu devrenin de biri sıfırda diğeri ise istenen çalışma noktasında olmak üzere iki olası çalışma noktası bulunmaktadır. Sıfır akımlı çalışmayı önleyebilmek üzere, bu devrede de başlatma düzeni gerekli olur.

Şekil 2.29. Devrenin çalışma durumları.

Çıkış akımının sıcaklığa bağımlılığı incelenirse

$$\begin{aligned} \frac{1}{I_{C2}} \frac{\partial I_{C2}}{\partial T} &= \frac{1}{I_{C2}} \frac{\partial}{\partial T} \left[\frac{V_T}{R_2} \ln(2) \right] \\ &= \frac{1}{I_{C2}} \left[\frac{V_T}{R_2} \ln(2) \left(\frac{1}{V_T} \frac{\partial V_T}{\partial T} - \frac{1}{R_2} \frac{\partial R_2}{\partial T} \right) \right] \end{aligned}$$

bağıntısından hareketle

$$TC_F = \frac{1}{V_T} \frac{\partial V_T}{\partial T} - \frac{1}{R_2} \frac{\partial R_2}{\partial T} \quad (2.66)$$

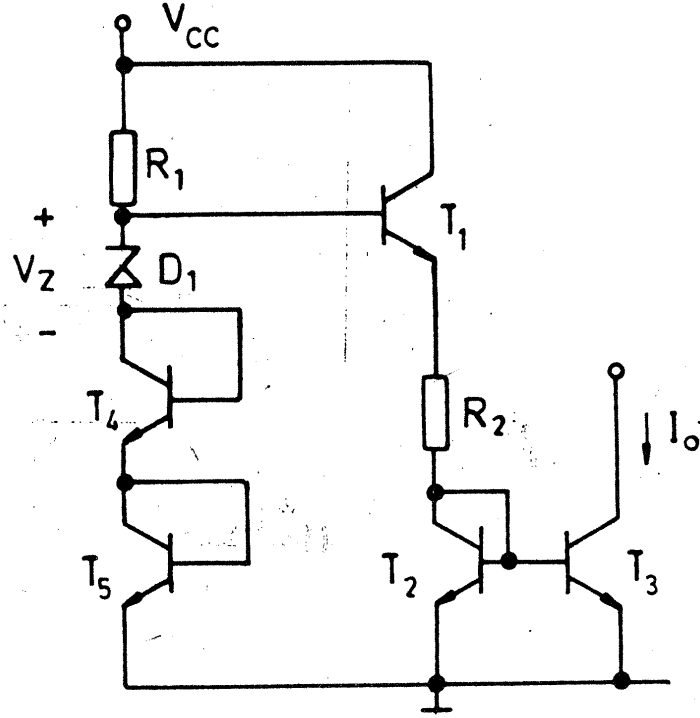
eşitliği elde edilir. Buradaki 1/2 lik emetör kesit alanları oranı örnek olarak seğilmiştir. Gerçekte bu oran, tranzistorlar ve R_2 direnci için gerekli olan alan toplam alan minimize edecek biçimde seğilir. V_{BE} referansı ile karşılaştırıldığında, bu devre çıkış akımı için daha küçük bir sıcaklık katsayısı gösterir; zira, hem V_T ısıl geriliminin hem de difüzyonlu bir direnç olan R_2 direncinin sıcaklık katsayısı pozitiftir ve bunlar (2.56) bağıntısı uyarınca birbirlerinin etkisini yok ederler.

Sıcaklıktan Bağımsız Kutuplama

Daha önceki bölümde değinildiği gibi, baz-emetör gerilimi ve ısıl gerilimin referans olarak kullanıldıkları devrelerde çıkış akımının sıcaklık katsayısı, V_T referansında önemli ölçüde düzeltilmiş olmasına rağmen, oldukça yüksektir. Bu sakınca iki farklı yaklaşımla giderilebilir; bunlardan ilki Zener diyodu referansı, ikincisi ise band aralığı (band-gap) referansıdır.

Zener Referanslı Kutuplama Devreleri

Zener referansının kullanıldığı tipik bir kutuplama devresi Şekil-2.30'da görülmektedir. Bir npn tranzistorun baz-emetör jonksiyonu, ters yönde kutuplanması halinde, prosesin ayrıntılarına bağlı olarak 6V-8V arasında belverme gösterir. Bu çalışma bölgesinde küçük işaret direnci küçüktür ve eleman, bu bölge içerisinde sıcaklık katsayısı 6V civarında 0 olan ve 8V değerine yaklaşıldığında 4mV/°C olan bir gerilim kaynağı gibi davranır. Şekil-2.30'daki devrede R_1 direnci D_1, T_4 ve T_5 elemanlarının kutuplama akımını sağlar. T_1 tranzistorunun V_{B1} baz gerilimi V_Z Zener gerilimi ile iki diyot geriliminin toplamına eşittir. R_2 direncinin uçlarındaki gerilim ise V_{B1} den T_2 diyodunun ve T tranzistorunun baz-emetör gerilimlerinin çıkartılması ile bulunabilir. R_2 nin uçlarındaki gerilim yaklaşık olarak V_Z Zener gerilimine eşittir, böylece

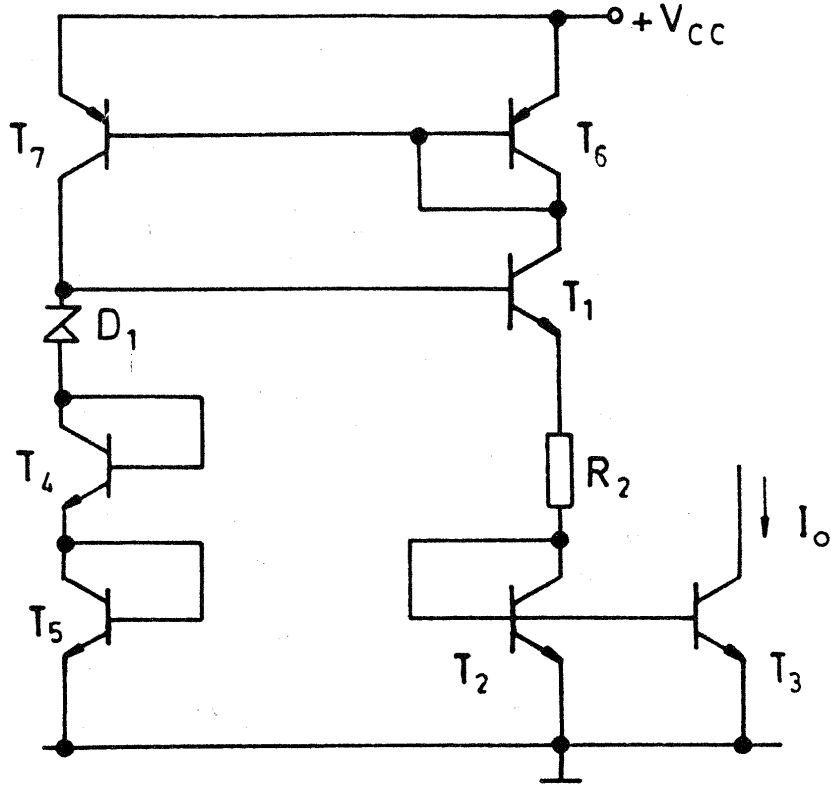

Şekil 2.30. Zener referansı devresi.

$$I_o = \frac{V_Z}{R_2}$$

(2.67)

olur. Besleme geriliminin değişmesi halinde, R_1 den akan akımın da değişmesi nedeniyle, bu devre bir miktar kaynak bağımlılığı gösterir. Böylece, T_3, T_4 ve D_1 'den akan akım da değişir. Bu elemanlar sonlu küçük işaret direnci gösterdiklerinden, T_1 tranzistörünün bazındaki gerilim de değişir. Daha önceki devrelerde yapıldığı gibi kendiliğinden kutuplamalı devreler kullanılırsa, bu sorun ortadan kaldırılabilir. Kendiliğinden kutuplamalı böyle bir devre düzeni Şekil-2.31'de gösterilmiştir.

Şekil 2.31. Kendiliğinden kutuplamalı Zener referansı devresi.

Her iki devre de, R_2 nin düşük değeri olması durumunda TC_F sıcaklık katsayısı düşük olan bir çıkış akımı üretmekte, ancak R_2 nin yüksek sıcaklık katsayılı difüzyonlu bir direnç olması durumunda sıcaklıkla değişimler önemli değerlere ulaşmaktadır. I_o çıkış akımının TC_F sıcaklık katsayısının sıfır olmasının istenmesi halinde, R_2 nin ve V_Z nin sıcaklıkla değişimini kompanse etmek üzere, n tane diyot R_2 direncine seri olarak bağlanabilir. Bu yapı Şekil-2.32'de verilmiştir. Bu devrede

$$V_Z = I_o \cdot R_2 + (n+2) \cdot V_{BEon} \quad (2.68)$$

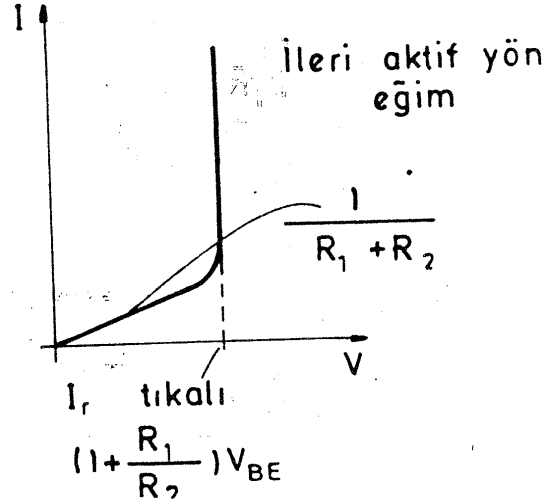
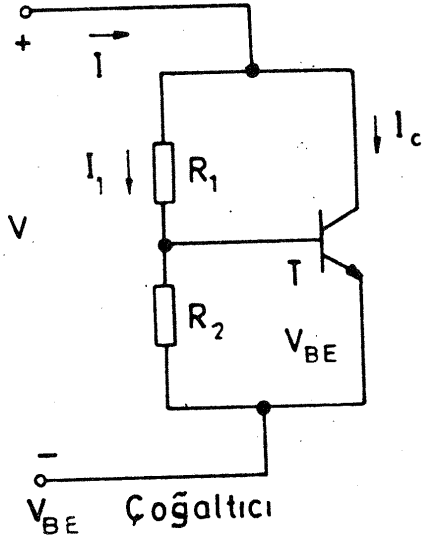
şeklinde olup, n büyüklüğü kompanzasyon diyotlarının sayısını vermektedir. Sıcaklığa göre türev alınırsa

$$\frac{\partial V_Z}{\partial T} = R_2 \cdot \frac{\partial I_o}{\partial T} + (n+2) \frac{\partial V_{BEon}}{\partial T} + I_o \cdot \frac{\partial R_2}{\partial T}$$

bulunur. Her iki taraf $R_2 \cdot I_o$ değerine bölünürse, bağıntı

$$V_{BEon} = V \frac{R_2}{R_1 + R_2}$$

Şekil 2.33. V_{BE} oğaltıcı devresi.

olmaktadır. Kolektör akımı

$$I_c = I_s \cdot \exp(V_{BEon}/V_T) = I_s \cdot \exp\left[\frac{V \cdot R_2}{R_1 + R_2} \frac{1}{V_T}\right]$$

ve devredeki toplam akım da

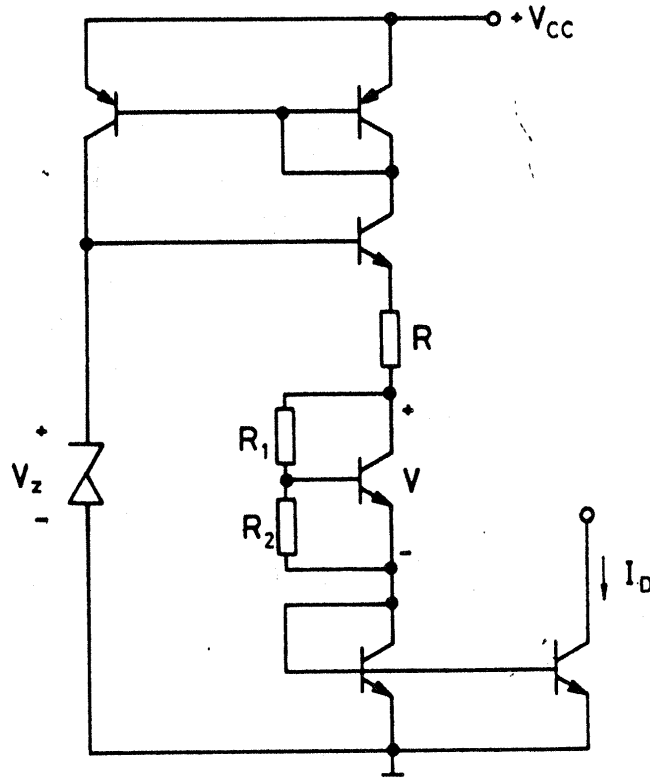
$$I = I_1 + I_c = \frac{V}{R_1 + R_2} + I_s \cdot \exp\left[\frac{V \cdot R_2}{R_1 + R_2} \frac{1}{V_T}\right]$$

şeklinde ifade edilebilir. Devre genelde $I_c \gg I_1$ olacak şekilde çalıştırıldığından, bu bölgede

$$I = I_s \cdot \exp\left[\frac{V \cdot R_2}{R_1 + R_2} \frac{1}{V_T}\right]$$

olur. Bu bağıntının tersi alınır

Şekil 2.34. V_{BE} çoğaltıcılı sıcaklık kompanzasyonu.

$$V = \left(1 + \frac{R_1}{R_2}\right) \cdot V_T \cdot \ln \frac{I}{I_S} = \left(1 + \frac{R_1}{R_2}\right) \cdot V_{BEon} \quad (2.70)$$

bulunur. Buna göre, iki uç arasındaki gerilim V_{BEon} geriliminin bir katı olmaktadır. Bu devrenin kullanılmasıyla gerçekleştirilen sıfır sıcaklık katsayılı bir akım kaynağı devresi Şekil-2.34'de görülmektedir.

Band Aralığı Referansı

Zener diyotlu devrenin kullanılabilmesi için en az 8-10V'luk bir besleme gerilimine gereksinime duyulur. Bunun yanısıra, Zener diyodunun gürültüsünün yüksek olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bu sakıncalardan kurtulmak üzere başvurulan diğer bir yol band aralığı referansı devresi kullanmaktır. Band aralığı referansı devreleri gerilim kaynakları ile birlikte daha sonraki bölümde ele alınacaktır.

2.2. Gerilim Kaynakları

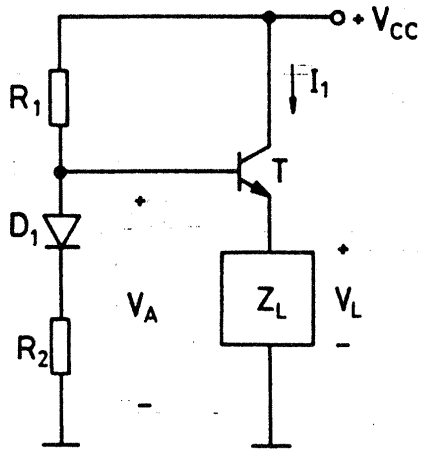
Bir çok devre uygulamasında, devre içerisinde bir i gerilim kaynağı görevini üstlenecek düşük empedanslı noktalara (düğümlere) gereksinme duyulur. İdeal durumda, böyle bir gerilim referansı hem değişken işaretler açısından düşük empedans elde edilmesi; hem de çok kararlı, besleme geriliminden ve sıcaklıktan bağımsız bir doğru gerilim seviyesi elde edilmesi açısından istenir. Bir çok uygulamada bu şartların yerine gelmesi, devrenin sağlıklı çalışabilmesi açısından önem taşır. Bu şartları yerine getiren alt yapı bloklarına gerilim kaynağı adı verilmektedir. Gerilim kaynakları, besleme kaynağından ve sıcaklıktan bağımsız sabit referans gerilimleri üreten devrelerdir.

Gerilim kaynağı katları, normalde, devre içerisinde bağımsız kutuplama seviyeleri oluşturmak üzere kullanılırlar. Bazı uygulamalarda, farklı katları birbirinden yalıtılmak üzere düşük empedanslı gerilim kaynağı yapılarının kullanılması gerekli olur.

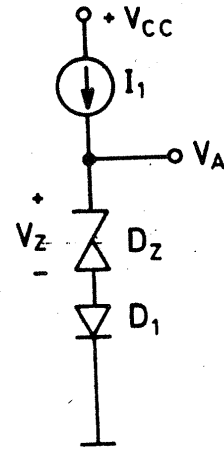
Tümdevre tekniğinde kullanılan temel gerilim kaynağı yapıları şekil-2.35'de görülmektedir. şekil-2.35a'da yer alan devre, emetör çıkışlı katın düşük değerli çıkış empedansı, çıkış gerilimi

$$V_L = (V_{CC} - V_{BE_{on}}) \frac{R_2}{R_1 + R_2} \quad (2.71)$$

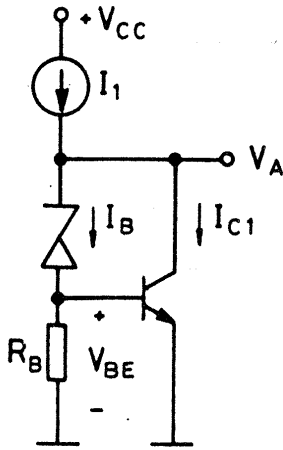
olan düşük empedanslı bir gerilim kaynağı oluşturulmasını mümkün kılmaktadır. Bu yapıda yer alan D_1 diyodu doğru gerilim dengesizliğini gidermek ve T tranzistorunun V_{BE} geriliminin sıcaklığa bağımlılığının devre üzerine etkisini azaltmak üzere kullanılmıştır. Devredeki Z_L empedansı, T tranzistoru üzerinden beslenen diğer devre bloklarını temsil etmektedir. Tranzistor için karma π modeli kullanılarak, T tranzistorunun emetrnden içeriye doğru bakıldığında görülen direnç hesaplanırsa

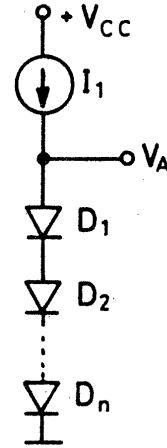
(a)

(b)

(c)

(d)

Şekil 2.35. Tümdevre tekniğinde gerilim kaynağı yapıları.

$$R_O = \frac{V_T}{I_1} + \frac{R_1 \cdot R_2}{\beta_F (R_1 + R_2)} \quad (2.72)$$

eşitliği bulunur.

Rezistif kutuplama düzeni nedeniyle, bu devrede V_A ve V_L gerilimleri V_{CC} besleme gerilimine bağlıdır. Besleme gerilimine bağımlılık, Şekil-2.35b,c ve d'deki düzenlerin kullanılmasıyla azaltılabilir. Bu devrelerin her birinde, kutuplama uçlarından içeriye doğru bakıldığında görülen empedans, ek bir emetör çıkışlı katı gereksiz kılacak derecede düşük değerlidir. Bir çok uygulamada, I_1 akım kaynağı V_{CC} ile V_A arasına bağlanacak bir dirençle değiştirilebilir.

Şekil-2.35b ve c'deki devrelerde çıkış doğru gerilim seviyesi

$$V_A = V_Z + V_{BEon} \quad (2.73)$$

şeklindedir. İleri yönde kutuplanmış D_1 diyodu, V_Z geriliminin pozitif sıcaklık katsayısının kısmen kompanze edilmesini sağlamaktadır. Monolitik bir yapıda D_Z ve D_1 yapısı, iki ayrı emetörü bulunan tek bir tranzistor şeklinde gerçekleştirilebilir. ıkış uçlarından içeriye doğru bakıldığında görülen empedans

$$R_O = R_Z + \frac{V_T}{I_1} \quad (2.74)$$

olup, burada R_Z büyüklüğü baz-emetör belvermesinden yararlanılarak gerçekleştirilen Zener diyodunun dinamik direncidir ve tümdevre yapılarında değeri $40-100\Omega$ arasında değişir.

Şekil-2.35c'deki devre, $V_Z + V_{BE}$ değerine eşit bir doğru gerilim seviyesi verir. Devredeki T_1 tranzistoru aktif kazanç katı olarak görev yapar ve I_{C1} akımını çıkış gerilimi seviyesi sabit tutulacak şekilde ayarlar. Devrenin ıkış empedansı yaklaşık olarak önceki devreninkine eşittir.

Şekil-2.35d'deki devrede n tane diyot, yahut diyot olarak bağlanmış tranzistor, V_A ıkış gerilimini oluşturmak üzere seri olarak bağlanmışlardır. Burada ıkış gerilimi

$$V_A = n \cdot V_{BEon} \quad (2.75)$$

ve çıkış empedansı da

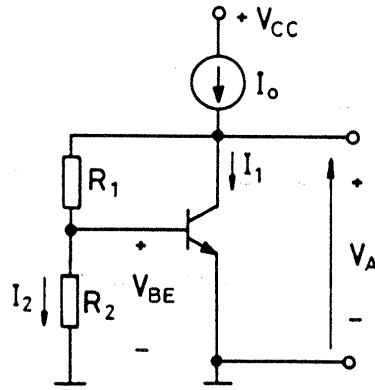
$$R_O = \frac{n \cdot V_T}{I_1} \quad (2.76)$$

olmaktadır. Bu yapıda çıkış geriliminin sıcaklık katsayısı negatif olup

$$\frac{\partial V_A}{\partial T} = \frac{\partial V_{BE}}{\partial T} = -2.5 \times n \text{ mV}/^\circ\text{C} \quad (2.77)$$

biçiminde ifade edilmektedir.

Dizideki her bir diyot ayrı bir kolektörü bulunan bir tranzistorla oluşturulursa, kırmık üzerinde bu bölüme ayrılan bölge önemli bir yer tutar. Bu soruna bir çözüm bulmak üzere, daha önce akım kaynağı devreleri incelenirken ele alınan V_{BE} çoğaltıcı devresinden yararlanılabilir. Böyle bir devre Şekil-2.36'da görülmektedir.

Şekil 2.36. V_{BE} çoğaltıcı.

Baz akımının ihmal edilebileceği kabulü ile R_L direncinden akan akım R_1 direncinden akan akıma eşittir. Böylece

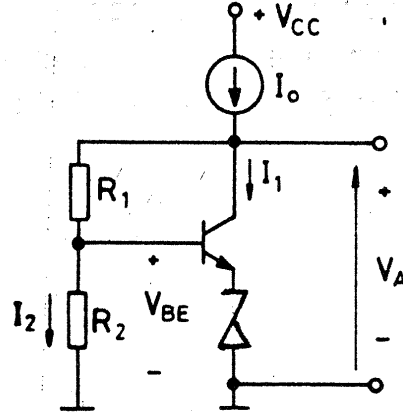
$$V_A = I_2 \cdot (R_1 + R_2) = V_{BE} \cdot \left(1 + \frac{R_1}{R_2}\right) \quad (2.78)$$

olmaktadır. Karma π eşdeğer devresi kullanılarak devrenin çıkış direnci hesaplanırsa

$$R_O = \frac{R_1}{\beta_F} \cdot \frac{R_1 + R_2}{g_m \cdot R_2} \quad (2.79)$$

bulunur. Bu bağıntıda $g_m = I_1 / V_T$ şeklinde alınmaktadır.

Daha yüksek değerli doğru gerilim seviyelerinin istenmesi halinde, devredeki tranzistorun emetörüyle referans noktası arasına bir Zener diyodu yerleştirilerek, gerekli şartları sağlayacak şekilde devre üzerinde bir değişiklik yapılabilir. Bu değişikliğin yapılması

Şekil 2.37. Yüksek gerilimli Zener diyodu.

sonucunda ortaya çıkan devre Şekil-2.37'de verilmiştir. Devrenin çıkış gerilimi

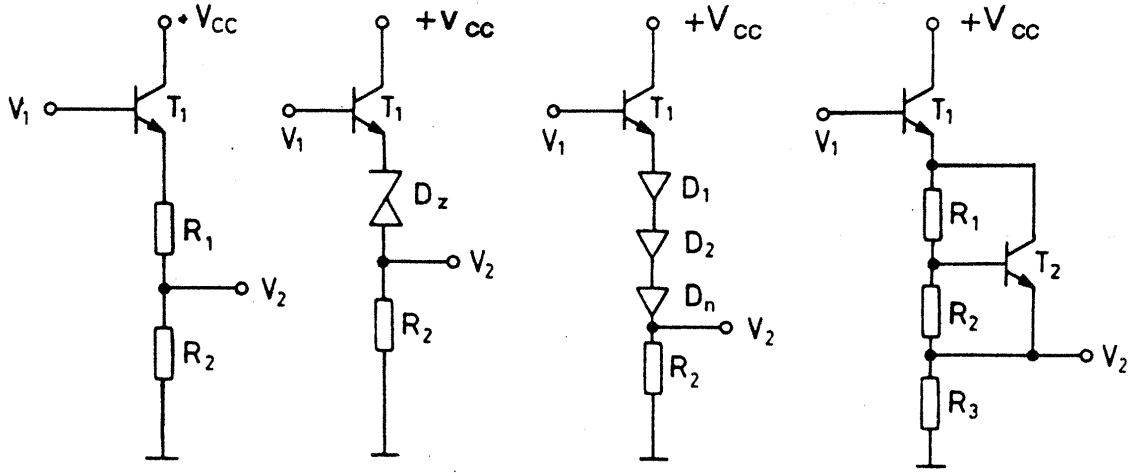
$$V_A = (V_Z + V_{BEon}) \left(1 + \frac{R_1}{R_2} \right) \quad (2.80)$$

biçiminde ifade edilebilir. $I_O.R_2 > V_Z + V_{BEon}$ olduğu sürece T tranzistoru aktif çalışma bölgesinde çalışır. Bu devre, yüksek gerilimli tümdevrelerde yüksek gerilimli Zener diyodu olarak kullanılır.

Devre içerisinde alçak empedanslı kutuplama noktaları elde etmek üzere, çoğunlukla ayırıcı kat olarak emetör çıkışlı katlardan yararlanılmaktadır. Çok sayıda emetör çıkışlı kat, aynı izolasyon adacığında gerçekleştirilebildiğinden, bunlar tümdevre yapısı içerisinde az yer kaplarlar. Bir çok uygulamada, aynı referans gerilimiyle kutuplanan, ancak değişken gerilimler bakımından birbirinden yalıtılmış doğru gerilim kaynakları kullanılması gerekli olur. Klasik devre tekniğinde, bu özellik, aynı Zener referansından kutuplanan iki yahut daha fazla sayıda emetör çıkışlı kat yardımıyla sağlanabilir. Bununla beraber, tektaş (monolitik) tümdevre tasarımının getirdiği olanaklar dikkate alınırsa, böyle bir devrenin çok emetörlü bir tranzistor yardımıyla gerçekleştirilebileceği açıktır. Aynı

gerçekleştirilen pnp tranzistorların frekans karakteristiklerinin kötü ve akım kazançlarının düşük değerli olması, sorunun çözümünü zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, tümdevre tekniğinde doğru gerilim seviyesi öteleme katları kullanılmaktadır. Böyle bir katın, aynı zamanda iki katın arasındaki yalıtımı sağlayabilmesi için, yüksek değerli bir giriş direnci ile düşük değerli bir çıkış direnci göstermesi istenir.

şekil 2.39. Doğru gerilim seviyesi öteleme devreleri.

Seviye teleyiciler için temel devre yapıları şekil-2.39'da görülmektedir.

şekil-2.39a'da görülen dirençli seviye öteleme devresi, doğru gerilim seviyesini değiştirmenin yanısıra değişken işareti de zayıflatır. Bu nedenle, dirençli seviye öteleme devresinin değişken işaret gerilim kazancı 1'den küçük olup

$$K_V = \frac{R_2}{R_1 + R_2} < 1 \quad (2.81)$$

şeklindeyir. Bunun yanısıra, devrenin çıkış empedansı oldukça yüksektir ve gerilim kaynağı ile sürülme durumu için yaklaşık olarak

$$R_O = \frac{R_1 \cdot R_2}{R_1 + R_2} \quad (2.82)$$

değerine eşittir.

Şekil-2.39b'de yer alan Zener diyotlu seviye öteleme devresinde ötelenme miktarı

$$V_1 - V_2 = V_{BEon} + V_Z \quad (2.83)$$

şeklindedir. D_Z Zener diyodunun gövde direnci ile dinamik direncinin toplamının R_2 direncine göre yeteri kadar küçük olması halinde, katın değişken gerilim kazancı yaklaşık olarak 1 olur. Gerilim kazancı ve çıkış direnci, bir önceki devreye ilişkin bağıntılarda R_1 yerine Zener diyodunun göstereceği direnç konarak kolayca elde edilebilir.

Zener diyotlu seviye öteleyicilerin başlıca iki önemli sakıncası bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Zener diyodu nedeniyle V_2 geriliminin alabileceği değerlerin sınırlı olması, ikincisi ise Zener diyodunun gürültüsünün yüksek olmasıdır. Dolayısıyla, böyle bir doğru gerilim öteleyici devresi, düşük besleme gerilimlerinde ve düşük değişken işaret seviyelerinde çalıştırılacak tümdevrelerin tasarımında kullanılmaya elverişli değildir.

Şekil-2.39c'deki diyot dizili seviye öteleme devresinin sağladığı ötelenme miktarı

$$V_1 - V_2 = (n+1) \cdot V_{BEon} \quad (2.84)$$

değerinde olup, burada n büyüklüğü dizideki diyot sayısını göstermektedir. Genelde, D_1 den D_n 'e kadar olan diyotlar, diyot olarak bağlanmış tranzistorlarla gerçekleştirilir. Diyotların dinamik dirençleri ihmal edilirse, devrenin gerilim kazancı yaklaşık olarak 1 dir. Çıkış empedansı da oldukça düşük değerli olup

$$R_O = (n+1) \cdot \frac{V_T}{I_1} \quad (2.85)$$

şeklinde hesaplanabilir. Bu devrenin de iki önemli sakıncası bulunmaktadır. Her bir diyot ayrı bir izolasyon adacığ gerektireceğinden, devrenin kapladığı alan fazlaca yer tutar. Bunun yanısıra, taban kapasitesi de büyük değerler alır. Ayrıca, V_{BE} geriliminin sıcaklığa bağımlılığının bir sonucu olarak çıkış doğru gerilim seviyesi de sıcaklığa sıkıca bağlı olur.

Şekil-2.39d'deki devrede diyot dizisi yerine bir V_{BEon} çoğaltıcı kullanılmıştır. Devrenin sağladığı gerilim ötelenmesi

$$V_1 - V_2 = V_{BEon} \cdot \left(2 + \frac{R_1}{R_2} \right) \quad (2.86)$$

bağıntısıyla verilir. Yine, $\beta_F \gg 1$ kabulü altında, devrenin gerilim kazancı

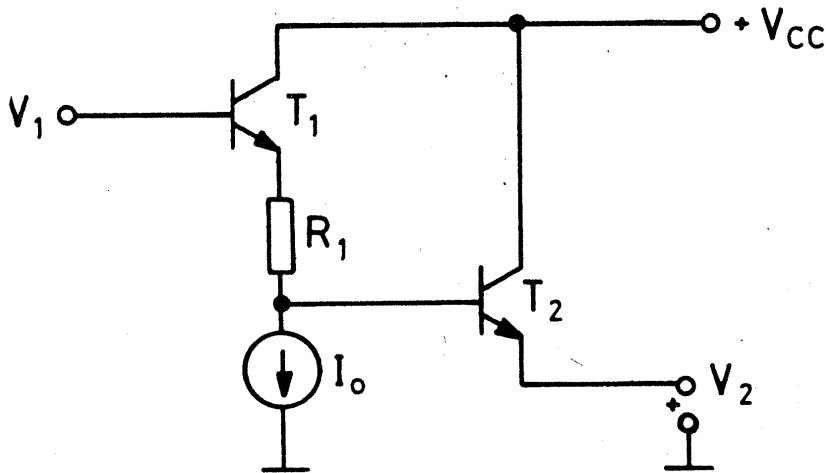
$$K_V = \frac{g_m R_2 R_3}{1 + g_m R_2 R_3} = 1 \quad (2.87)$$

olmaktadır; burada g_m büyüklüğü T_2 tranzistorunun eğimidir. Devrenin çıkış direnci hesaplanırsa

$$R_O = R_3 // (R_1 / g_m R_2) \quad (2.88)$$

bulunur. Bu son iki devrenin en önemli sakıncası, V_2 nin V_{BEon} gerilimi nedeniyle sıcaklığa fazlaca bağımlı olmasıdır.

Yaygın olarak kullanılan diğer bir gerilim öteleme devresi Şekil-2.40'da verilmiştir. Akım kaynağının dinamik direnci R_1 direncine göre çok büyük olduğundan, devrenin gerilim kazancı 1'e yakın olur. Devrenin referansa yahut negatif besleme kaynağına göre doğru gerilim öteleme miktarı

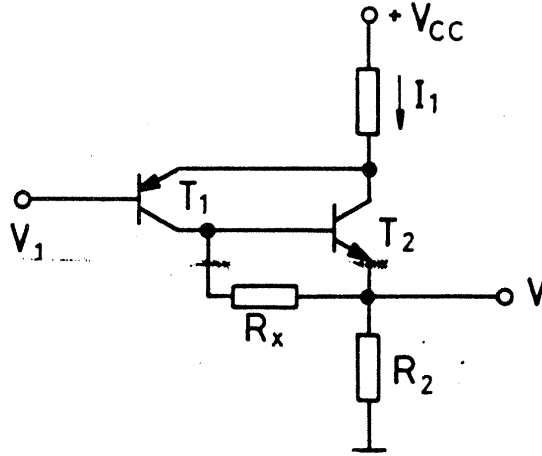
Şekil 2.40. Akım kaynağı ve dirençle seviye öteleme.

$$V_1 - V_2 = I_0 \cdot R_1 + 2 \cdot V_{BEon} \quad (2.89)$$

bağıntısıyla hesaplanabilir. npn akım kaynağı tranzistorunun kolektör-taban kapasitesi akım kaynağını şöntleyeceğinden, bu tranzistor gerçekleştirilirken kolektör yüzeyinin minimum tutulmasına dikkat edilmelidir.

pnp Seviye Öteleme Devreleri

Akım kazançlarının düşük ve frekans cevaplarının kötü olmasına rağmen, enine pnp tranzistorlar kazanç katlarında ve seviye öteleme devreleri gerçekleştirilmesinde yaygın bir uygulama alanı bulmaktadır. Genelde, uygulama alanı, enine pnp tranzistorun düşük f_T geçiş frekansının sorun yaratmadığı alçak frekans devreleriyle sınırlıdır. Enine pnp tranzistorun sakıncaları, bir npn tranzistorun eklenmesiyle oluşturulan kompozit tranzistor yardımıyla giderilebilir. Şekil-2.41'de kompozit tranzistorun hem kazanç katı,

Şekil 2.41. Kompozit pnp tranzistorla doğru gerilim seviyesi öteleme.

hem de seviye öteleyici olarak kullanılmasına ilişkin bir örnek verilmiştir. Kompozit pnp tranzistor, iki katlı geribeslemeli bir kuvvetlendirici olması ve frekans cevabında iki baskın kutbu bulunması nedeniyle osilasyon yapmaya eğilimlidir. Pratikte, bu sakınca,

toplam akım kazancını azaltmak ve T_1 tranzistorunu T_2 tranzistorunun baz akımından daha yüksek bir akım değerinde çalıştırmak üzere, T_2 tranzistorunun baz ve emetörü arasına bir R direnci bağlanarak giderilebilir. R_X 'den akan I_X akımı I_1 'in %10'u kadar seilir. Böylece

$$R_X = \frac{10 \cdot V_{BE_{on}}}{I_1} \quad (2.90)$$

olur. Kompozit pnp tranzistorun çıkış doğru gerilim seviyesi

$$V_2 = (V_{CC} - V_{BE} - V_1) \cdot \frac{R_2}{R_1} \quad (2.91)$$

bağıntısıyla belirlenir. Devrenin gerilim kazancı da

$$K_V = - \frac{R_2}{R_1} \quad (2.92)$$

biçiminde ifade edilmektedir.

pnp-npn tranzistorlarla gerçekleştirilen diğer seviye öteleme devreleri Şekil-2.42'de verilmiştir. Şekil-2.42a'da yer alan devre daha önce ele alınan gerilim kontrollu akım kaynağından türetilmiştir. Devre

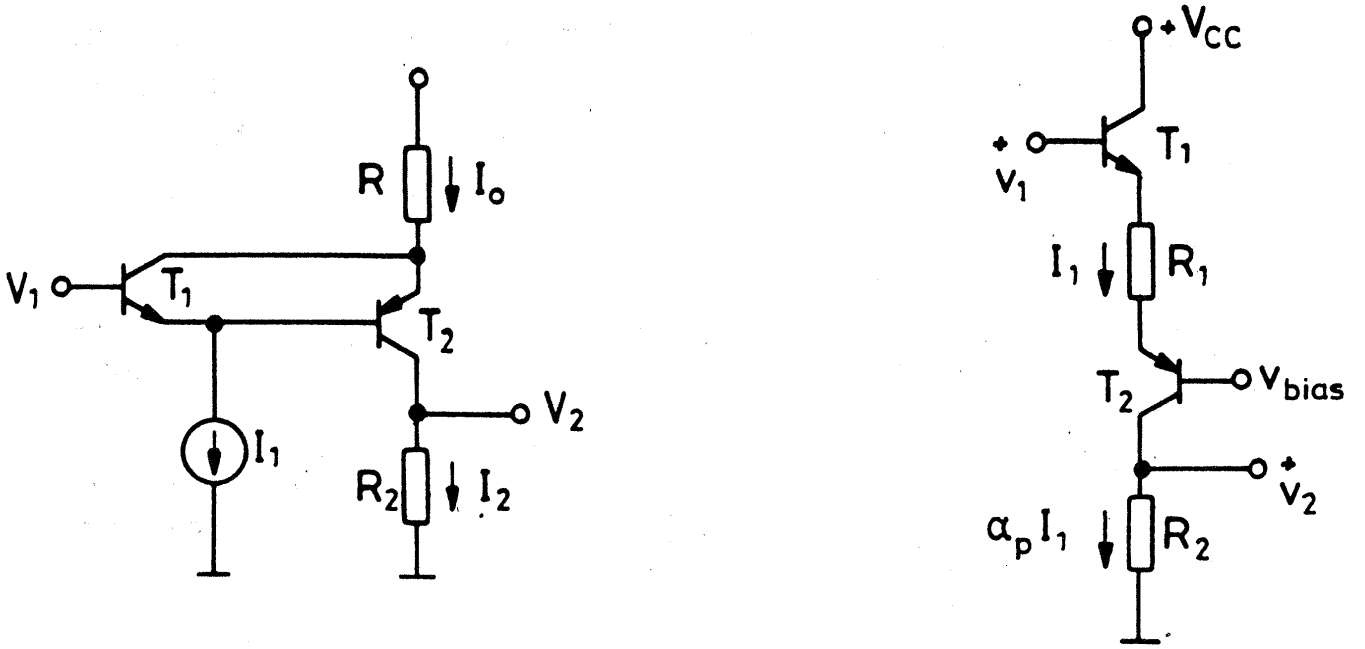
$$V_2 = I_2 \cdot R_2 = (V_{CC} - V_1 - I_1 \cdot R_1) \cdot \frac{R_2}{R_1} \quad (2.93)$$

değerinde bir çıkış gerilimi üretir. I_1 ise sabit akım kaynağının akımıdır. Değişken işaret kazancı, bu bağıntıda türev alınarak

$$K_V = - \frac{R_2}{R_1} \quad (2.94)$$

şeklinde bulunabilir.

Şekil-2.42b'deki devrede enine pnp tranzistor, frekans karakteristiğini düzeltmek üzere ortak bazlı devre olarak çalıştırılmaktadır. Devrenin V_2 ıkış doğru gerilimi seviyesi, α_P ortak bazlı T_2 tranzistorunun akım kazancı olmak üzere

Şekil 2.42. Diğer pnp seviye öteleme devreleri.

$$V_2 = \alpha_P \cdot I_1 \cdot R_2 = \frac{\alpha_P \cdot R_2}{R_1} (V_1 - V_K - 2 \cdot V_{BEon}) \quad (2.95)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Devrenin değişken işaretler için gerilim kazancı

$$K_V = \alpha_P \frac{R_2}{R_1 + 2/g_m} = \alpha_P \frac{R_2}{R_1} \quad (2.96)$$

olur. Burada $g_m = I_1/V_T$ şeklinde T_1 veya T_2 nin eğimi olmaktadır.

İncelenen üç devre içerisinde Şekil - 2.42b'deki devre frekans cevabı açısından en uygun çözümdür. Bununla beraber, düşük empedanslı bir V_K kutuplama kaynağı gerektirmesi ve öteleme karakteristiğinin değeri enine pnp tranzistorlarda değeri 0.8 ile 0.98 arasında değişen α_P akımı kazancına bağımlı olması nedeniyle iki önemli sakıncası bulunmaktadır.

Sıcaklıktan Bağımsız Kutuplamalı Gerilim Kaynakları

Çeşitli analog devrelerin tasarımında devre içerisinde sıcaklıktan bağımsız kutuplama referanslarının kullanılması gerekli olur. Bu kutuplama referansı bir akım yahut bir gerilim olabilir. Sıcaklıktan bağımsız kutuplama akımlarının ne şekilde elde edilebileceklerine önceki bölümde değinilmişti. Bu bölümde, sıcaklıktan bağımsız gerilim kaynaklarının gerçekleştirilişi ele alınacaktır.

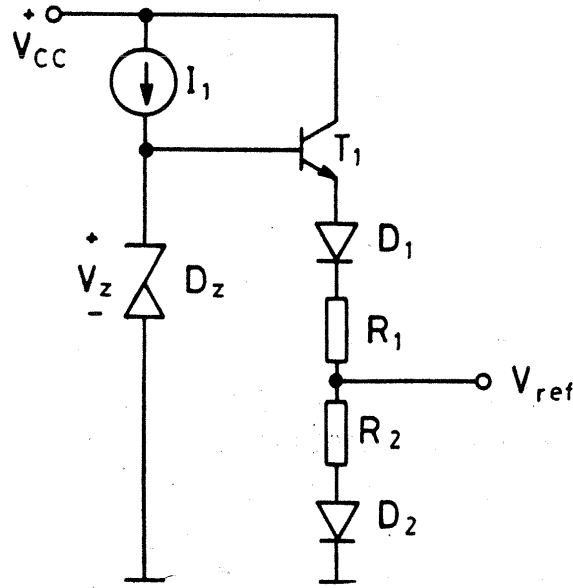
Daha önce de belirtildiği gibi, tektaş devrelerde kullanılacak referansların sıcaklıkla sürüklenmeleri için aşağıda verilen özellikler bulunmaktadır:

1. V_{BE} gerilimi sıcaklığa negatif bir sıcaklık katsayısı ile bağlı bulunmakta, bu sıcaklık katsayısının değeri yaklaşık olarak $-2.5mV/^{\circ}C$ değerinde olmaktadır.
2. V_{BE} gerilimleri arasındaki ΔV_{BE} farkı V_T gerilimiyle, dolayısıyla sıcaklıkla doğru orantılı olmakta, bu nedenle pozitif bir sıcaklık katsayısına sahip bulunmaktadır.
3. Baz-emetör jonksiyonunun ters yönde kutuplanmasıyla oluşturulan Zener diyodunun sıcaklıkla sürüklenmesi düşük değerli ve pozitif olmaktadır.

Sıcaklık bakımından dengelenmiş kutuplama referansları, bu referans kaynaklarının sürüklenmelerinin bir skala faktörü ile çarpılıp birbirinden çıkartılmasıyla gerçekleştirilebilir.

Tektaş dirençlerin sıcaklık katsayıları, uygun bir sıcaklık kompanzasyonu sağlamak açısından çok yüksek ve ayrıca nonlineer olmaktadır. Bununla beraber, direnç oranları geniş bir sıcaklık değişim bölgesi boyunca değerini saklamakta, direnç oranlarının sıcaklık katsayısı, iyi eşleştirilmiş dirençler için düşük değerli olmaktadır (± 5 ile ± 20 ppm/ $^{\circ}C$). Böylece, tektaş dirençler, sıcaklıktan bağımsız oranlar elde etmek üzere kullanılabilir.

Zener diyoduyla ileri yönde kutuplanmış bir diyodun zıt yönlü sürüklenmelerinden yararlanılarak gerçekleştirilmiş bir gerilim referansı devresi Şekil-2.43'de görülmektedir. Bu devrede, Zener diyodunun V_z Zener gerilimiyle ileri yönde kutuplanmış jonksiyonun V_{BE} geriliminin sıcaklıkla sürüklenmelerinin zıt yönde olmalarından yararlanılmaktadır. Baz-emetör jonksiyonunun ters yönde kutuplanmasıyla gerçekleştirilmiş bulunan Zener diyodundan, bir akım kaynağı üzerinden sağlanan sabit bir I_1 akımı akıtılmaktadır. Bu akım yardımıyla pozitif sıcaklık katsayılı bir V_z kutuplama gerilimi üretilmiş olur. V_z geriliminin sıcaklık katsayısı tipik olarak $+3 \text{ mV}/^\circ\text{C}$ mertebesindedir. T_1 tranzistorunun V_{BE} geriliminin ve D_1 diyodunun geriliminin sıcaklığa bağımlılığının sonucunda D_1 diyodunun katodunda yaklaşık olarak $+8 \text{ mV}/^\circ\text{C}$ civarında bir sıcaklık katsayısı elde edilmektedir. Benzer biçimde, D_2 diyodunun uçlarındaki gerilimin sıcaklığa bağımlılığı, D_2 diyodunun anodunda yaklaşık olarak $-2.5 \text{ mV}/^\circ\text{C}$ 'lik bir sıcaklık katsayısına neden olur. R_1 ve R_2 dirençlerinin ara ucundan çıkış alınmasıyla ters yönde sıcaklık sürüklenmesi gösteren iki nokta birleştirilmiş olur ve nominal sıcaklık katsayısı sıfır olan bir V_{ref} gerilimi elde edilir. V_{ref} gerilim seviyesi

Şekil 2.43. Kompanzasyonlu Zener referansı devresi.

$$V_{ref} = \frac{R_2 \cdot V_Z + V_{BE} \cdot (R_1 - 2 \cdot R_2)}{R_1 + R_2} \quad (2.97)$$

bağıntısıyla verilmektedir. V_{ref} geriliminin sıcaklık katsayısı, direnç değerlerinin

$$\frac{R_1 - 2 \cdot R_2}{R_2} = - \frac{\partial V_Z / \partial T}{\partial V_{BE} / \partial T} \quad (2.98)$$

şartını yerine getirecek biçimde seğilmeleriyle sıfır yapılabilir.

I_1 akım kaynağının en basit akım aynası devresiyle gerçekteştirilmesi halinde, bu kaynağın vereceği akım V_{CC} besleme kaynağına bağımlı olur. Bu akımı besleme geriliminden bağımsız kılmak üzere, devreyi daha önce akım kaynakları incelenirken belirtildiği gibi kendiliğinden kutuplamalı biçimde gerçekteştirmek de mümkündür. Böyle bir devre Şekil-2.44'de görülmektedir. Kendiliğinden kutuplamalı bir devre olmasından ötürü, bu devrenin de iki çözümü vardır ve sıfır akım çözümü istenmeyen çözümü oluşturmaktadır. Dolayısıyla, devrenin mutlaka sıfırdan farklı çözümde çalışabilmesini sağlamak ve bunun için bir başlatma devresi kullanmak gerekli olur.

Zener referanslı devrelerin temel sakıncası, daha önce akım kaynakları incelenirken de değinildiği gibi, bu yapıların oldukça büyük besleme gerilimi değerlerine gereksinme göstermeleri ve küçük gerilimli devrelerin gerçekteştirilmesine uygun dşmemeleridir.

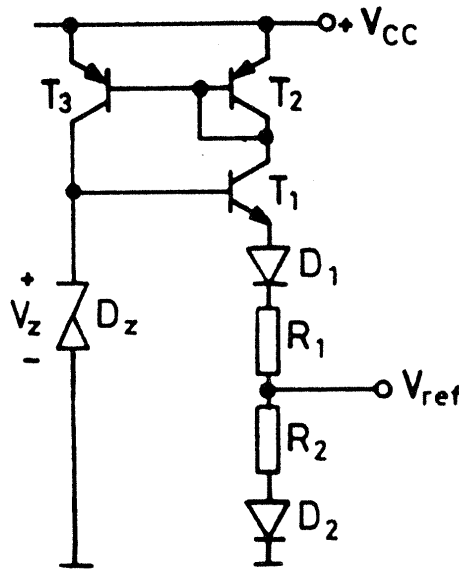
Band Aralığı Referanslı Devreleri

Zener diyotlu devrelerin getirdiği yüksek değerli besleme gerilimi ve Zener gürültüsü problemleri, band aralığı referanslı devrelerinin kullanılmasıyla çözülebilir. Bu tür referans devreleri, V_{BE} geriliminin negatif sıcaklık katsayısının V_T ısıl geriliminin pozitif sıcaklık katsayısı ile kompanse edilmesi prensibine dayanarak çalışmaktadır. Devrenin yapı ilkesi Şekil-2.45'de gösterilmiştir. İlk adımda V_{BE} gerilimi nedeniyle negatif bir sıcaklık katsayısı elde

edilmekte, ikinci adımda ise V_T sıcaklık gerilimine bağlı olarak pozitif katsayılı bir gerilim üretilmekte, en sonunda pozitif sıcaklık katsayılı gerilim sıcaklıktan bağımsız bir K çarpanı ile çarpılarak negatif katsayılı gerilimle toplanmakta, böylece sıfır sıcaklık katsayılı bir referans gerilimi elde edilmektedir. Şekil-2.45'deki şematik yapıdan hareket edilirse, V_o çıkış gerilimi için

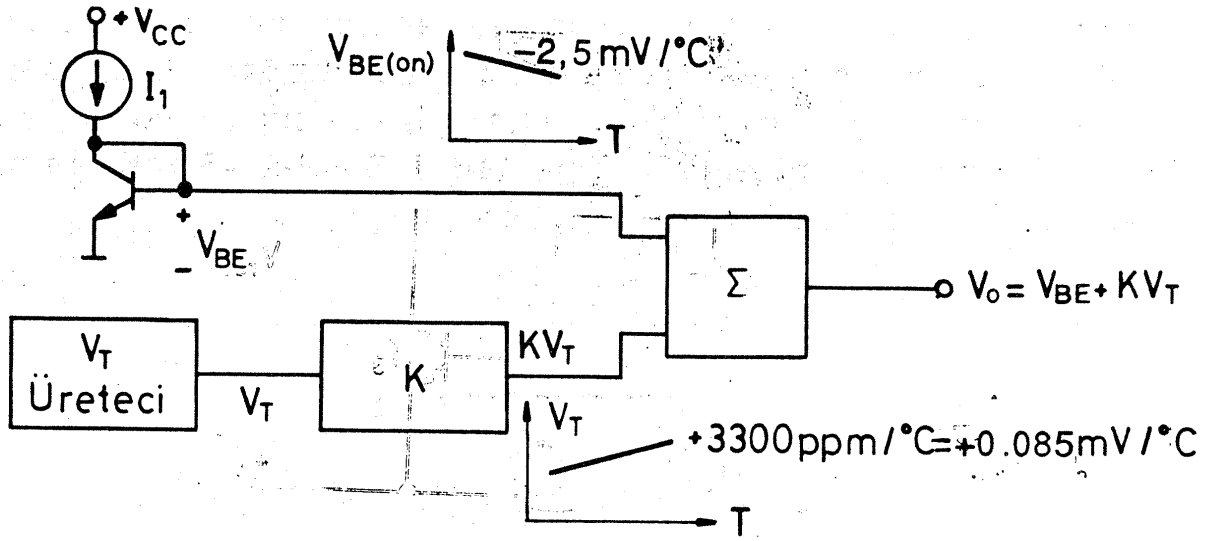
$$V_o = V_{BE} + K.V_T \quad (2.99)$$

Şekil 2.44. Kendiliğinden kutuplamalı gerilim referansı.

bağıntısı elde edilir. Bu bağıntıdaki iki terim zıt yönlü sıcaklık bağımlılığı gösterirler ve en azından teorik olarak belirli bir sıcaklıkta V_o çıkış geriliminin sıcaklıktan bağımsız olması gerekir.

Özetlenecek olursa, band aralığı referansının üretilmesinin temel prensibi yukarıda anlatılanlara dayanmaktadır. Sıcaklık açısından kararlı kılınmış çıkış doğru gerilim seviyesi yaklaşık olarak 1.25 V civarında ve belirli bir T_o sıcaklığında $\partial V_o / \partial T = 0$ biçiminde sıfır değerli bir sıcaklık katsayısına sahip olur. Bu değer S_i malzemenin band aralığı gerilimi olduğundan, sıcaklıktan bağımsız referans gerilimi elde etmek üzere başvurulan bu yöntem band aralığı yöntemi adı verilmektedir.

Şekil 2.45. Band aralığı referansı elde etmek üzere kurulan devrelerin prensip Şeması.

Band aralığı referansı elde edebilmek üzere kurulabilecek basit bir devre yapısı Şekil-2.46'da görülmektedir. Bu devrede T_1 ve T_2 tranzistorları düşük akım seviyesinde çalıŐmak üzere öngörülen bir Widlar akım kaynağı devresi oluŐtururlar. R_3 direnci uçlarında T_1 ve T_2 tranzistorlarının V_{BE} gerilimleri arasındaki farka eşit bir gerilim bulunur. Buna göre

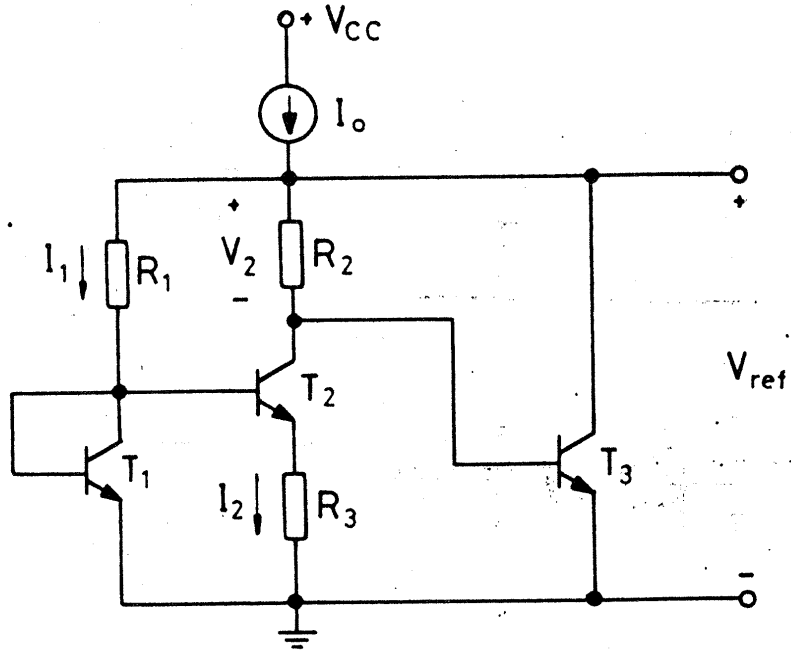
$$I_2 \cdot R_3 = V_{BE1} - V_{BE2} = V_T \cdot \ln\left(\frac{I_1}{I_2}\right) = \Delta V_{BE} \quad (2.100)$$

bağıntısı bulunmaktadır. $\beta_F \gg 1$ olduğu kabul edilirse, R_2 direncinin uçlarındaki V_2 gerilimi

$$V_2 = \frac{R_2}{R_3} \Delta V_{BE} = V_T \cdot \frac{R_2}{R_3} \ln\left(\frac{I_1}{I_2}\right) \quad (2.101)$$

Şeklinde yazılabilir. . Bu durumda V_{ref} çıkış gerilimi, T_3 tranzistorunun baz-emetör gerilimine V_2 geriliminin eklenmesiyle bulunabilir. Böylece

$$V_{ref} = V_{BE} + V_T \cdot \frac{R_2}{R_3} \ln\left(\frac{I_1}{I_2}\right) \quad (2.102)$$

Şekil 2.46. Basit band aralığı devresi.

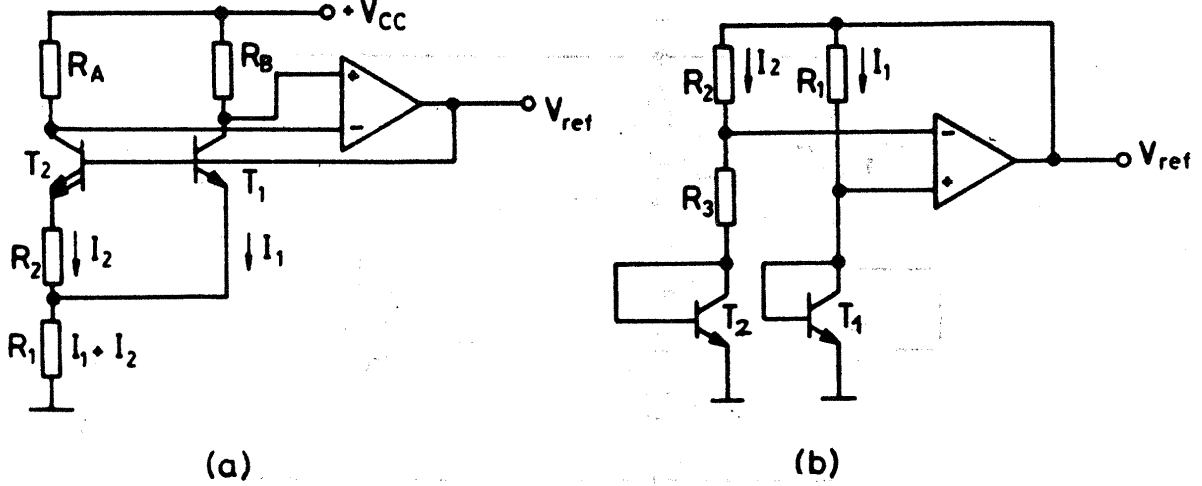
eşitliği elde edilir. I_1/I_2 akımlarının oranının sıcaklıktan bağımsız olduğu kabul edilirse, (2.102) bağıntısı (2.99) bağıntısıyla verilen band aralığı bağıntısı biçiminde olmakta ve birinci dereceden bir yaklaşımla V_{ref} geriliminin sıcaklığa bağımlılığı sıfıra indirgenmiş olmaktadır. Bu yoldan hareket edilerek 30-60 ppm/°C mertebesinde sıcaklık katsayıları elde edilebilmektedir.

Şekil-2.46'daki devrede karşılaşılabilecek en büyük zorluk, I_1/I_2 akım oranının sıcaklıktan bağımsız olarak sağlanabilmesidir. Bu zorluğu yenebilmek üzere, başka devreler geliştirilmesi yoluna gidilmiştir. Band aralığı referansı elde edebilmek üzere başvurulan iki farklı seçenek, Şekil-2.47'de verilmiştir. Bu devrelerin kullanılmasıyla yukarıda değinilen sorun geniş ölçüde giderilmiş olmaktadır.

Şekil-2.47a'da yer alan devrede T_2 tranzistorunun emetör alanı T_1 tranzistorunun emetör alanının iki katı olacak biçimde gerçekleştirilmiştir. Devrenin çıkış gerilimi

$$V_{ref} = V_{BE1} + (I_1 + I_2) \cdot R_1$$

şeklinde ifade edilmektedir. R_A ve R_B kolektör dirençlerinin eş oldukları kabul edilirse, T_1 ve T_2 nin kolektör akımlarının eş olmaya

Şekil 2.47. Band aralığı referans devreleri.

zorlandıkları ve böylece işlemsel kuvvetlendiricinin girişindeki fark işaretinin sıfıra eşit olduğu söylenebilir. Bunun sonucunda I_1 akımı I_2 akımına eşit olmaya zorlanır ve R_2 direncinin üzerindeki gerilim düşümü T_1 ile T_2 tranzistorlarının baz-emetör gerilimleri arasındaki ΔV_{BE} farkına eşitlenir. Böylece çıkış gerilimi

$$V_{ref} = V_{BE1} + V_T \frac{2 \cdot R_1}{R_2} \ln(n) \quad (2.103)$$

şeklinde yeniden yazılabilir. Bu bağıntının daha önce (2.99) bağıntısı ile verilen formda olacağı açıktır. Pratikte, T_2 tranzistorunun emetör kesit alanı T_1 tranzistorunun kesit alanının iki katı olarak alınır ve böylece $n=2$ olarak belirlenmiş olur.

Şekil-2.47b'deki devrenin çalışma ilkesi de aynıdır. İşlemsel kuvvetlendiricinin girişindeki fark işaretinin sıfır olması gerektiğinden hareket edilirse, I_1 ve I_2 akımlarının

$$I_1 / I_2 = R_2 / R_1$$

akımında olduğu kolayca görülebilir. Baz akımlarının ihmal edilmesi ve $T_1 - T_2$ tranzistorlarının eş oldukları kabulü altında, baz-emetör gerilimleri arasındaki ΔV_{BE} farkı

$$V_{BE1} - V_{BE2} = \Delta V_{BE} = V_T \ln \left(\frac{I_1}{I_2} \right) = V_T \ln \left(\frac{R_2}{R_1} \right)$$

şeklinde verilebilir. Bu ΔV_{BE} geriliminin R_3 direncinin uçlarında bulunduğu dikkate alınır

$$\Delta V_{BE} = I_2 \cdot R_3 = I_1 \cdot \frac{R_1 \cdot R_3}{R_2}$$

yazılabilir. V_{ref} gerilimi, V_{BE1} gerilimine R_1 direncinin uçlarındaki gerilim düşümünün eklenmesiyle

$$V_{ref} = V_{BE1} + I_1 \cdot R_1$$

olarak bulunur. Bu üç bağıntının biraraya getirilmesiyle

$$V_{ref} = V_{BE1} + V_T \frac{R_2}{R_3} \ln \left(\frac{R_2}{R_1} \right) \quad (2.104)$$

eşitliği elde edilir ki, bu bağıntının da band aralığı bağıntısı biçiminde olduğu açıktır.

2.3. Temel Kazanç Katları

Analog tümdevre tasarımında giriş ve kazanç katlarının seçimi en önemli adımlardan biridir. Bu bölümde analog tümdevre tekniğinde çok sık kullanılan bazı temel kazanç katı yapıları ele alınacaktır. Bu kazanç katlarını devreyi oluşturan alt yapı taşları olarak da düşünmek mümkündür.

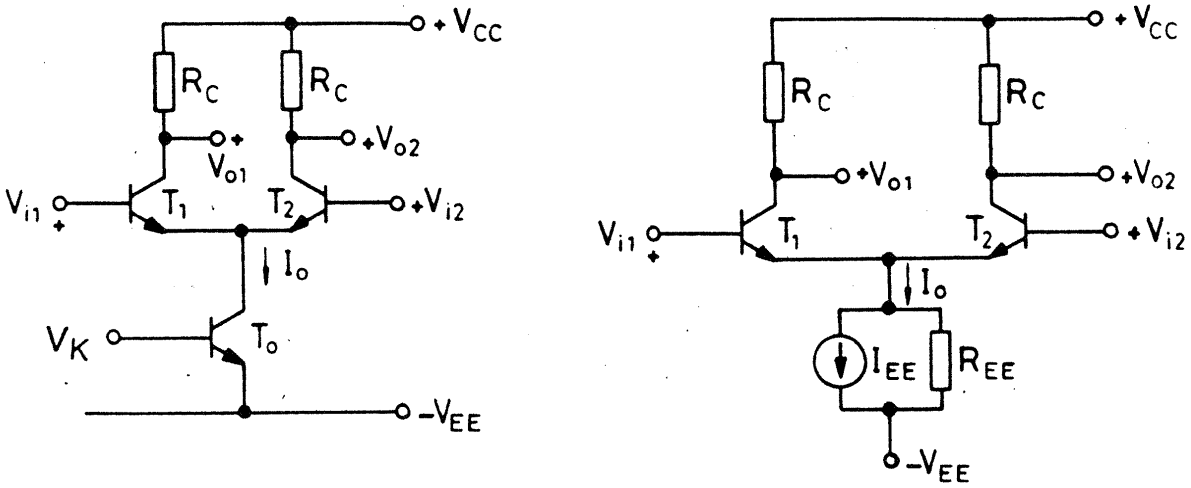
Analog tümdevre tekniğinde en yaygın olarak kullanılan yapıtaşları fark kuvvetlendiricisidir. Bu nedenle, ilk başta bu temel kazanç katı ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Kazanç katları ailesinin diğer bir grubu da devrelerin çıkışında yer alan çıkış katlarıdır. Çıkış katları, çıkışa bağlanan bir yüke büyük işaret dalgalanmalarını düşük distorsiyonlu olarak aktaran katlardır. Temel kazanç katları bölümünün ikinci kısmında bu önemli yapı grubu incelenecektir.

Giriş ve çıkış katlarının yanısıra, klasik devre tekniğinden bilinen kazanç katları da tümdevre yapılarında uygulama alanı bulmaktadır. Ancak, klasik devre yapıları burada ele alınmayacaktır.

Fark Kuvvetlendiricileri

Fark kuvvetlendiricileri, iki giriş işareti arasındaki farkla orantılı çıkış işareti veren yapıtaşlarıdır. Bir fark kuvvetlendiricisi katının kutuplama seviyeleri ve kazanç karakteristiği, devrenin iki kolu arasındaki simetriye bağımlıdır. Fark kuvvetlendiricisinin bu dengeli olma özelliği, söz konusu yapıtaşını tümdevreler için ideal bir kazanç bloku haline getirmiştir, zira tekaş elemanların iyi bir biçimde eş olmalarının sağlanması mümkün olmaktadır.

Temel fark kuvvetlendiricisi yapısı Şekil-2.48'de görülmektedir. T_1 ve T_2 tranzistorlarının emetrleri birbirine bağlı olduklarından, devre emetör bağlamalı kat olarak da isimlendirilmektedir. Normalde, devrenin kutuplama akımı T_0 tranzistoru tarafından sağlanmaktadır. Analizi genel biçimde yürütebilmek üzere, akım kaynağının ideal olmadığı kabul edilsin ve akım kaynağı tranzistoru yerine bunun Şekil-2.48b'de görülen Norton eşdeğeri konulsun.

Şekil 2.48. a) Temel fark kuvvetlendirici yapısı, b) akım kaynağı tranzistoru yerine bunun Norton eşdeğerinin kullanılması.

Devredeki dirençlerin ve tranzistorların iyi bir biçimde eşleştirildikleri varsayımı altında, V_{O1} ve V_{O2} çıkış doğru gerilimi seviyeleri eş olur ve

$$V_{O1} = V_{O2} = V_{CC} - \frac{I_0 \cdot R_C}{2} \quad (2.105)$$

değerini alırlar. Bu nedenle, V_{OD} çıkış fark doğru gerilimi

$$V_{OD} = V_{O1} - V_{O2} \quad (2.106)$$

bağıntısı uyarınca sıfır değerinde olur. Giriş gerilimlerinin farklı olmaları halinde ise $V_{O1}=V_{O2}$ olacağı hemen görülebilir. Başka bir deyişle, devrenin iki kolu arasındaki akım dağılımı artık simetrik değildir ve bu nedenle bir V_{OD} fark gerilimi oluşacaktır. Bundan dolayı, ideal durumda, böyle bir devre sadece iki giriş işareti arasındaki farkı kuvvetlendirmek üzere tasarlanmış olmaktadır. Dolayısıyla, her iki girişe aynı işaretin uygulanması halinde, çıkışta herhangi bir değişim olmaması gerekir. Gerçekte ise, bu durumun sağlanamayacağı açıktır. Her iki girişe farklı işaretlerin uygulandığı çalışma durumuna fark işaretle çalışma, her iki girişe ortak bir işaretin uygulandığı duruma da ortak işaretle çalışma adı verilir. İdeal durumda, bir fark kuvvetlendiricisinin ortak işareti hiçbir şekilde kuvvetlendirmemesi, başka bir deyişle ortak işaret kazancının sıfır olması istenir. Yukarıda da değinildiği gibi, ortak işaret kazancının sıfır olması sağlanamaz, ancak ne kadar sıfıra yakın yapılabilirse, devre de ideal duruma o kadar yaklaşmış olur.

Fark ve Ortak İşaret Kazançları

Devrenin girişlerine uygulanan küçük gerilim değişimlerini v_{i1} ve v_{i2} sembolleri ile, yine çıkış işaretlerinin değişken bileşenlerini de v_{o1} ve v_{o2} sembolleri ile gösterelim. Giriş gerilimleri bir ortak işaret ve bir de fark işaret bileşenine ayrılınsın. Bunlardan fark işaret bileşeni

$$v_{id} = v_{i1} - v_{i2} \quad (2.107)$$

şeklinde iki giriş işaretinin farkıyla orantılı, ortak işaret bileşeni de

$$V_{ic} = \frac{V_{i1} + V_{i2}}{2} \quad (2.108)$$

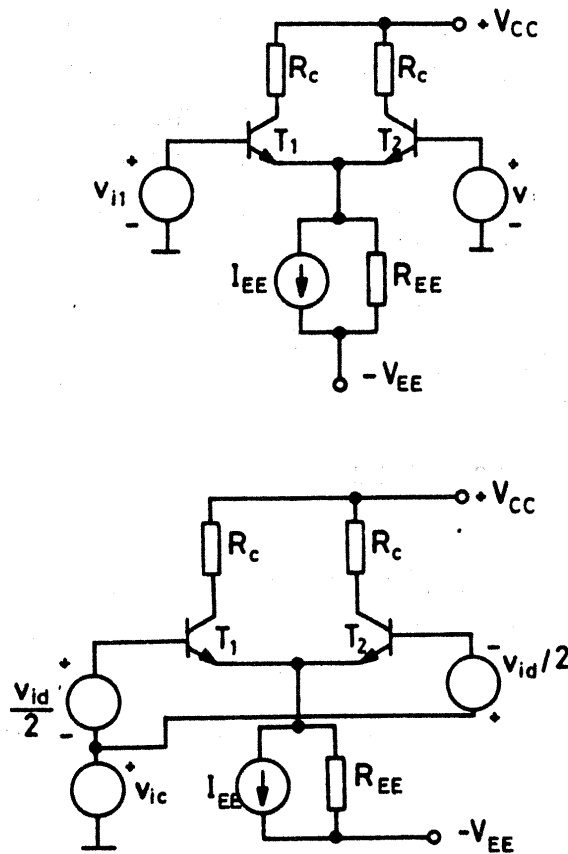
biçiminde iki girişin ortalamasıyla ilişkili olsun. Temel fark kuvvetlendiricisi devresinin ortak işaret ve fark işaret bileşenleri Şekil-2.49'da gösterilmiştir. Çıkış geriliminin fark işaret bileşeni

$$V_{od} = V_{o1} - V_{o2} \quad (2.109)$$

ortak işaret bileşeni de

$$V_{oc} = \frac{V_{o1} + V_{o2}}{2} \quad (2.110)$$

biçiminde ifade edilsin. Asimetrik v_{o1} ve v_{o2} çıkışlarından ayırt edebilmek üzere, v_{od} çıkışı genelde fark çıkışı olarak isimlendirilir.

Şekil 2.49. v_{i1} ve v_{i2} giriş işaretlerinin fark ve ortak işaret bileşenlerine ayrılması.

Ortak işaret kazancı K_{cm} ile gösterilir ve ortak işaret giriş gerilimindeki değişim başına ortak işaret çıkış gerilimindeki değişim olarak tanımlanır. Bu kazanç matematiksel olarak

$$K_{cm} = \frac{V_{oc}}{V_{ic}} = \frac{-g_m \cdot R_c}{1 + 2 \cdot g_m \cdot R_{EE} (1 + 1/\beta_F)} \approx \frac{-R_c}{2 \cdot R_{EE}} \quad (2.111)$$

biçiminde ifade edilir; burada $g_m = I_{EE}/2 \cdot V_T$ olmaktadır. Devrenin fark işaret kazancı ise

$$K_{dm} = \frac{V_{od}}{V_{id}} = -g_m \cdot R_c \quad (2.112)$$

bağıntısıyla verilmektedir.

Görüldüğü gibi, bir fark kuvvetlendiricisinin fark işaretle çalışma ve ortak işaretle çalışma modlarına ilişkin kazanç bağıntıları büyük bir farklılık göstermektedir. Böyle bir devrenin ortak işaretleri bastırırken fark işaretleri kuvvetlendirme miktarını veren büyüklük, ortak işareti bastırma oranı olarak isimlendirilir ve **common mode rejection ratio** deyimine ilişkin kelimelerin ilk harflerinden esinlenilerek CMRR sembolü ile gösterilir. Bu büyüklük

$$CMRR = \frac{K_{dm}}{K_{cm}} = 1 + 2 \cdot g_m \cdot R_{EE} \left(1 + \frac{1}{\beta_F}\right) \approx 2 \cdot g_m \cdot R_{EE} \quad (2.113)$$

bağıntısıyla yahut dB olarak

$$CMRR \text{ (dB)} = 20 \cdot \log(CMRR) \quad (2.114)$$

eşitliği ile verilmektedir. İdeal durumda devrenin sadece fark işaretleri kuvvetlendirmesi istendiğinden, CMRR ne kadar yüksek olursa kuvvetlendiricinin de o derece ideale yaklaşacağı açıktır.

Şekil-2.49'daki basit kuvvetlendiricide kutuplama devresinin Norton eşdeğerinin ortak emetörlü bir tranzistorla kurulmuş akım kaynağı yapısının eşdeğeri olduğundan hareket edilirse, etkin direnç

$$R_{EE} = \frac{V_A}{I_{EE}} = \frac{V_A}{2 \cdot V_T \cdot g_m} \quad (2.115)$$

şeklinde ifade edilebilir. Basit akım aynasından yararlanılarak, daha önce de elde edilmiş olan bu bağıntıda V_A büyüklüğü akım kaynağı tranzistorunun Early gerilimidir. (2.105) bağıntısının (2.103) bağıntısında yerine konması halinde, ortak işareti bastırma oranı için

$$CMRR = \frac{V_A}{V_T} \quad (2.116)$$

eşitliği elde edilir. V_A Early gerilimi 100V mertebesinde olan bir npn tranzistorun akım kaynağı olarak kullanılması ve V_T ısı geriliminin 26 mV alınması halinde, ortak işareti bastırma oranı için $CMRR=4000$ yahut 72dB değerleri bulunur.

Emetör Direncinin Etkisi

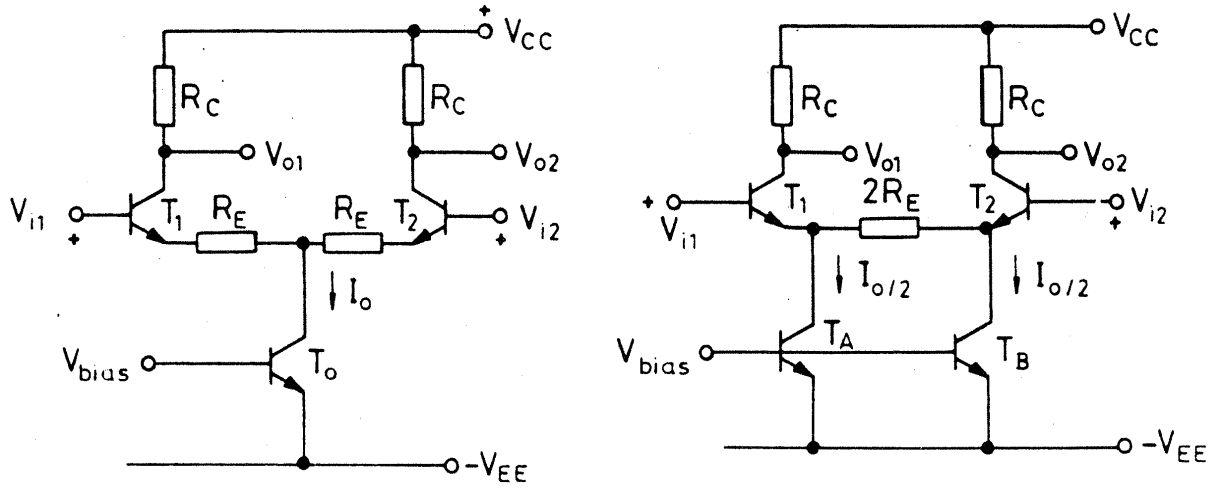
Buraya kadar ele alınan temel fark kuvvetlendiricisi yapısı, sadece çok küçük bir giriş gerilimi değişim bölgesi içerisinde lineer kuvvetlendirici davranışını gösterir. Başka bir deyişle, V_T ısı gerilimi mertebesindeki işaret değişimleri için devre lineer bir kuvvetlendirici olarak çalışır. Fark giriş işaretinin değişim bölgesini kuvvetlendirici genişçe bir bölgede lineer davranış gösterecek biçimde arttırmak üzere, T_1 ve T_2 tranzistorlarının emetörlerine seri dirençler bağlanır. Emetör dirençlerinin yerleştirilmesiyle elde edilen devre, Şekil-2.50'de verilmiştir. Şekil-2.50a'da ve Şekil-2.50b'de verilen devreler birbirinin eşdeğeri olmaktadır. Analog tümdevre tekniğinde (b) de verilen devrenin daha yaygın olarak kullanıldığını belirtmekte yarar vardır. Bunun nedeni, $2.R_E$ direncinin dışarıdan bağlanabileceği biçimde dışarıya uç alınması halinde, istenen değerde bir R_E direncinin kullanılabilmesi ve istenen kazanç değerinin sağlanabilmesidir.

Karma π eşdeğer devresinin kullanılmasıyla, kuvvetlendiricinin fark işaret kazancı

$$K_{dm} = \frac{V_{od}}{V_{id}} = \frac{-g_m R_C}{1 + g_m R_E} \approx -\frac{R_C}{R_E} \quad (2.117)$$

bağıntısı elde edilir. Görüldüğü gibi, bu bağıntının vereceği kazanç değeri, emetör direnci köprülenmemiş ortak emetörlü bir tranzistorlu

kuvvetlendiricinin kazancına denktir. Ortak işaret kazancı ise, emetöre yerleştirilen ve akımdan seri geribesleme oluşturan R_E

Şekil 2.50. Fark kuvvetlendiricilerinde emetör dirençlerinin kullanılması.

dirençlerinden etkilenmez. Bu nedenle, kuvvetlendiricinin ortak işaret kazancı

$$K_{cm} \approx \frac{V_{oc}}{V_{ic}} = - \frac{R_C}{2 \cdot R_{EE}} \quad (2.118)$$

şeklinde, yine daha önce verilmiş olan bağıntıyla belirlenir. Ortak işareti zayıflatma oranı hesaplanırsa, $CMRR = K_{dm}/K_{cm}$ tanımı uyarınca

$$CMRR \approx \frac{2 \cdot R_{EE}}{R_E} \quad (2.119)$$

bağıntısı elde edilir. (2.119) bağıntısından fark edileceği gibi, emetör dirençlerinin kullanılması halinde CMRR ortak işareti zayıflatma oranı küçülmekte ve devrenin bu özelliği kötüleşmektedir. Dolayısıyla, CMRR büyüklüğünün artırılmasının gerekli olduğu hal-lerde, çıkış direnci daha yüksek olan bir akım kaynağının kullanılması gerekli olur. $g_m R_E \gg 1$ olması halinde devre $I_o \cdot R_E$ mertebesindeki tepeden tepeye fark giriş işaretleri için lineer kuvvetlendirici olarak çalışır.

Fark Kuvvetlendiricisinin Büyük İşaret Davranışı

Emetör bağlamalı fark kuvvetlendiricisinin büyük işaret davranışı, bu devrenin karakterize edilmesi açısından büyük önem taşır; zira, büyük işaret davranışı hem devrenin lineer kuvvetlendirici olarak çalıştığı giriş işareti değişim bölgesini sınırlamakta, hem de doyma olmaksızın analog dalga Őekillerinin sınırlanması özelliğini sağlamaktadır. Basitlik sağlamak açısından, emetör akım kaynağının R_{EE} ıkış direncinin sonsuz olduğu, her bir tranzistorun baz akımının kolektör akımı yanında ihmal edilebildiği ve çıkış dirençlerinin sonsuz olduğu kabul edilsin. Yapılan kabuller alçak frekans büyük işaret cevabını etkilemeyecektir. Giriş çevresinden hareket edilirse

$$V_{I1} - V_{BE1} + V_{BE2} - V_{I2} = 0$$

yazılabilir. $V_{BE1}, V_{BE2} \gg V_T$ kabulü ile

$$V_{BE1} = V_T \ln \frac{I_{C1}}{I_{S1}}$$

$$V_{BE2} = V_T \ln \frac{I_{C2}}{I_{S2}}$$

bağıntıları yazılabilir. Tranzistorların eş olmaları nedeniyle $I_{S1} = I_{S2}$ olacağından

$$\frac{I_{C1}}{I_{C2}} = \exp\left[\frac{V_{I1} - V_{I2}}{V_T}\right] = \exp\left[\frac{V_{ID}}{V_T}\right] \quad (2.120)$$

bulunur. V_{ID} byklğ girişe uygulanan V_{I1} ve V_{I2} doğru gerilimlerinin farkını göstermektedir. Tranzistorların emetrlerindeki akımların toplanmasıyla

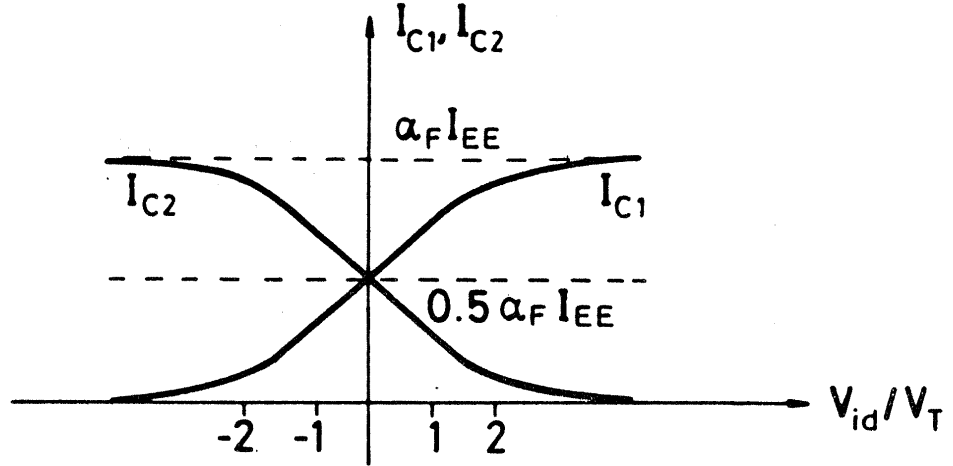
$$-(I_{E1} + I_{E2}) = I_{EE} = \frac{1}{\alpha_F} (I_{C1} + I_{C2})$$

bağıntısı elde edilir. Bağıntıların biraraya getirilmesiyle

$$I_{C1} = \frac{\alpha_F \cdot I_{EE}}{1 + \exp(-V_{ID}/V_T)} \quad (2.121)$$

$$I_{C2} = \frac{\alpha_F \cdot I_{EE}}{1 + \exp(V_{ID}/V_T)} \quad (2.122)$$

eşitlikleri bulunur. Bu iki kolektör akımının V_{ID} gerilimine göre değişimleri Şekil-2.51'de görülmektedir. Şekilden fark edileceği gibi, giriş geriliminin birkaç yüz milivolttan daha büyük değerleri için kolektör akımları giriş geriliminden bağımsız olmaktadır. Bu durumda tranzistordan biri kesime giderken, diğeri iletimde kalır ve akımın tümü bu tranzistor üzerinden akar. 50 mV'dan daha küçük fark işaretleri için devrenin yaklaşık olarak lineer bölgede çalıştığı söylenebilir. Çıkış gerilimleri hesaplanırsa

Şekil 2.51. Emetör bağlamalı fark kuvvetlendiricisinde kolektör akımlarının giriş fark işaret gerilimiyle değişimi.

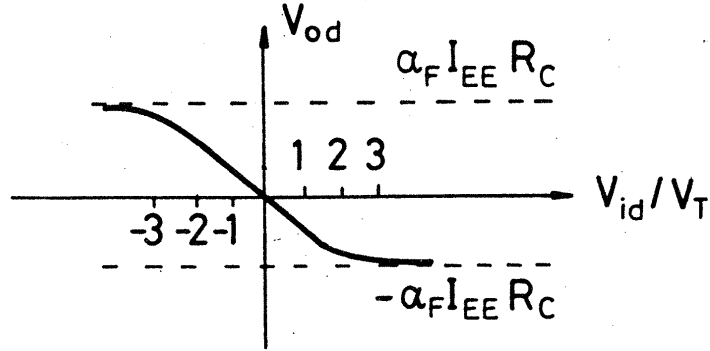
$$V_{O1} = V_{CC} - I_{C1} \cdot R_C$$

$$V_{O2} = V_{CC} - I_{C2} \cdot R_C$$

bağıntıları ve bunlardan hareketle de V_{OD} fark çıkış gerilimini veren

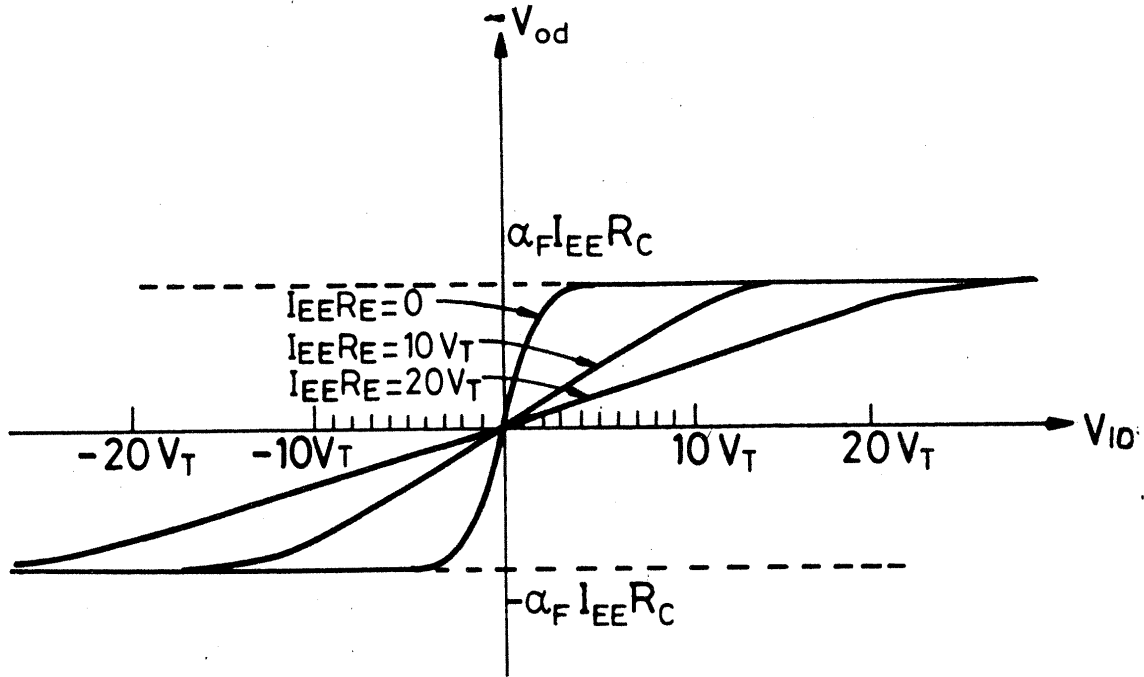
$$V_{OD} = V_{O1} - V_{O2} = \alpha_F \cdot I_{EE} \cdot R_C \cdot \tanh(-V_{ID}/2V_T) \quad (2.123)$$

eşitliği elde edilir. V_{OD} çıkış fark doğru geriliminin V_{ID} giriş fark doğru gerilimi ile değişimi Şekil-2.52'de gösterilmiştir.

Şekil 2.52. Fark işaret çıkış geriliminin fark işaret giriş gerilimi ile değişimi.

Tranzistorlara emetör dirençleri üzerinden akımdan seri geribesleme uygulanması halinde, bağlanan direncin değerine bağlı olarak kuvvetlendiricinin lineer çalışma bölgesi genişler. Emetör dirençlerinin büyük işaret davranışına etkisi, $I_{EE} R_E$ çarpımı parametre olarak alınarak Şekil-2.53'de gösterilmiştir.

Şekil 2.53. Emetör dirençlerinin kuvvetlendiricinin büyük işaret cevabı üzerine etkisi

Fark İşaret ve Ortak İşaret Giriş Dirençleri

Fark kuvvetlendiricisinin fark işaret ve ortak işaret için farklı davranış göstermesi nedeniyle, bu kuvvetlendirici yapısının fark işaret ve ortak işaret için göstereceği giriş dirençleri de farklı değerler alır.

Küçük işaret fark giriş direnci, bir fark kuvvetlendiricisinin giriş uçlarından içeriye doğru bakıldığında görülen direnç olarak tanımlanır ve R_{id} sembolü ile gösterilir.

Benzer şekilde, ortak işaret giriş direnci de v_{ic} ortak işaret gerilimi kaynağının gördüğü direnç olarak tanımlanmakta ve R_{ic} sembolü ile gösterilmektedir. Ortak işaret ve fark işaret giriş dirençlerinin hesaplanması için yararlanılacak eşdeğer devreler Şekil-2.54'de verilmiştir. Buradan, hareketle fark işaret giriş direnci

$$R_{id} = 2 \cdot (r_{\pi} + (\beta_F + 1) \cdot R_E) = 2 \cdot (r_{\pi} + \beta_F \cdot R_E) \quad (2.124)$$

ve ortak işaret giriş direnci de

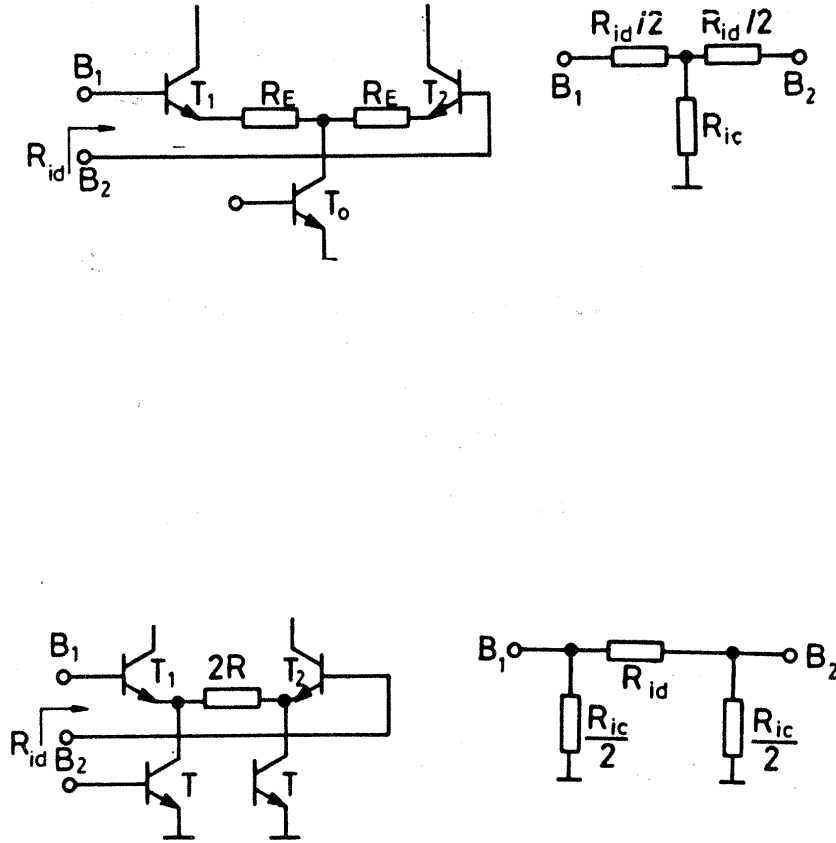
$$R_{ic} = (\beta_F + 1) \cdot R_{EE} + \frac{r_{\pi}}{2} \approx \beta_F \cdot R_{EE} \quad (2.125)$$

olarak elde edilir. Bu bağıntılarda r_{π} büyüklüğü, ortak emetörlü tranzistorlu katın giriş direncini göstermektedir.

Birçok uygulamada, fark kuvvetlendiricisi emetör dirençleri kullanılmadan çalıştırılır; böylece R_{id} fark işaret giriş direnci R_{ic} ortak işaret giriş direncine göre daha önemli bir parametre haline gelir. Yukarıdaki bağıntılar uyarınca, R_{id} giriş direnci R_E arttırılarak

büyütülebilmekte, ancak bu yapıldığında K_{dm} fark işaret kazancı ve CMRR ortak işareti zayıflatma oranı küçülmektedir. R_E emetör direncinin kullanılmadığı durumlarda, giriş direncini yükseltmenin bir diğer yolu da T_1 ve T_2 tranzistorlarını daha düşük akım seviyelerinde çalıştırmaktır. Bunun yanısıra, başvurulacak bir başka yol da Dar-

lington çiftleriyle fark kuvvetlendiricisi oluşturmaktır. Ancak, Darlington çiftleriyle kurulan devreleri incelemeden önce, fark kuvvetlendiricilerinin önemli bir sorunu olan elemanlar arası dengesizliği incelemekte yarar vardır.

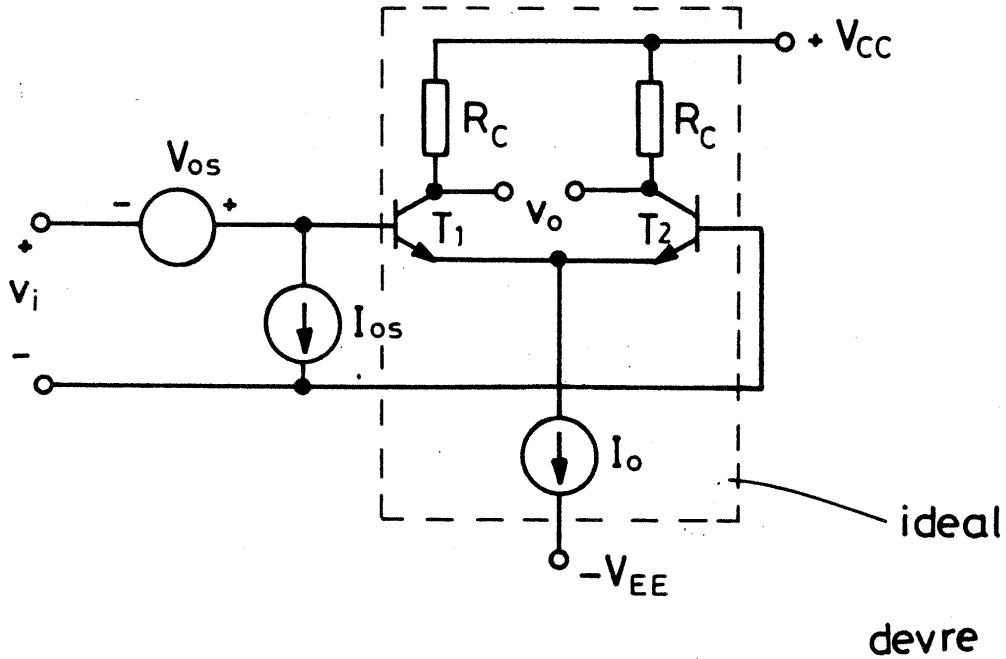
Şekil 2.54. Fark ve ortak işaret giriş direncinin hesabı için eşdeğer devreler.

Eleman Dengesizliğinin Devre Özelliklerine Etkisi

Tümdevre yapılarında, aynı kırıık üzerinde gerçekleştirilmiş eş transistörler arasında küçük dengesizlikler bulunur. Elemanlar arası dengesizliğin etkisi, bir fark kuvvetlendiricisinin akım dengesi

üzerinde kendini gösterir. Bunun yanısıra, dirençler arasında da bir dengesizliğin bulunacağı açıktır. Bir fark kuvvetlendiricisinde eleman dengesizliklerinin devrenin doğru gerilim karakteristikleri üzerine etkisi, bu etkilerin devrenin girişine indirgenmesi ile modellenenir. Böyle bir indirgeme işlemi, giriş dengesizlik gerilimi (input offset voltage) veya giriş dengesizlik akımı (input offset current) yardımıyla kolayca gerçekleştirilebilir. Bunun için ideal eşleştirilmiş devrenin girişine eşdeğer bir V_{os} dengesizlik gerilimi kaynağı ve I_{os} eşdeğer dengesizlik akım kaynağı bağlanmaktadır. Dengesizlik kaynakları ile birlikte elde edilen devre Şekil-2.55'de gösterilmiştir. Eleman farklılıklarının bir sonucu olan dengesizliği modelleyen dengesizlik kaynaklarına ilişkin tanımlar aşağıda verilmiştir:

Şekil 2.55. Fark kuvvetlendiricisinin dengesizliğinin girişe indirgenmesi.

Giriş dengesizlik gerilimi V_{os} :

Girişe hiğ bir işaret uygulanmamışken, V_o çıkış gerilimini sıfır yapabilmek üzere giriş uçları arasına uygulanması gereken gerilimdir.

Giriş dengesizlik akımı I_{os} :

Elemanlar arası farklılıklar nedeniyle T_1 ve T_2 tranzistorlarının baz akımları arasında ortaya çıkan farktır. Başka bir deyişle, giriş uğlarının değişken işaretler açısından açık devre edilmeleri halinde, başka bir deyişle bu uğların eş akım kaynakları ile kutuplanmaları durumunda, çıkış geriliminin sıfır yapılabilmesi için iki giriş arasına paralel bağlanması gereken akım kaynağının akımının değeri, giriş dengesizlik akımı olarak isimlendirilmektedir.

Bir fark kuvvetlendiricisi katının devre uygulamalarında V_{os} ve I_{os} dengesizlik büyüklükleri kuvvetlendirilecek işareten ayırt edilemezler. Bu nedenle, söz konusu dengesizlik büyüklükleri, özellikle küçük işaret seviyelerinde, kuvvetlendiricinin çalışmasını sınırlayan birer etken olarak ortaya çıkarlar. Analog tümdevre tasarımımda, elemanların eş olmamalarından kaynaklanan dengesizliklerin minimum düzeyde tutulmaları, mutlaka gözönünde bulundurulması gereken bir husustur. Fark kuvvetlendiricisi katının düşük empedanslı bir kaynak üzerinden sürülmesi halinde, V_{os} dengesizlik geriliminin etkisi baskın olur. Devrenin yüksek empedanslı bir kaynakla sürülmesi durumunda ise I_{os} dengesizlik akımının baskın bileşen olacağı açıktır.

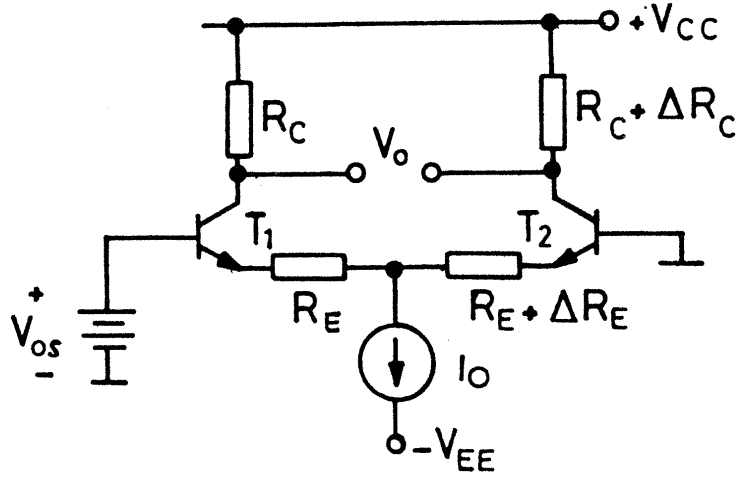
Eleman dengesizliklerinin etkisi Şekil-2.56'da verilen devreden yararlanılarak kolayca hesaplanabilir. Giriş tarafındaki çevreden hareket edilirse

$$V_{OS} - V_{BE1} + \frac{I_o \cdot \Delta R_E}{2} + V_{BE2} = 0$$

ve buradan yararlanılarak

$$V_{OS} = V_{BE1} - V_{BE2} + \frac{I_O \cdot \Delta R_E}{2} \quad (2.126)$$

yazılabilir; burada ΔR_E büyüklüğü emetör dirençleri arasındaki dengesizliği göstermektedir. Dengesizliğe bağlı olarak, bu büyüklük pozitif yahut negatif değerler alır.

Şekil 2.56. Devre elemanları arasındaki dengesizliğin hesabı için yararlanılan devre.

V_{BE} baz-emetör gerilimleri arasındaki fark, kolektör akımları ve ters doyma akımları cinsinden

$$V_{BE1} - V_{BE2} = V_T \ln \left[\frac{I_{C1} \cdot I_{S2}}{I_{C2} \cdot I_{S1}} \right] \quad (2.127)$$

biçiminde ifade edilebilir. V_O çıkış geriliminin sıfır olması gerektiğinden, V_{OS} nin tanımı gereği, kolektör dirençlerindeki gerilim düşümleri eşit olmalıdır, yani

$$I_C \cdot R_C = I_{C2} \cdot (R_C + \Delta R_C)$$

veya

$$\frac{I_{C1}}{I_{C2}} = \frac{R_C + \Delta R_C}{R_C} \quad (2.128)$$

şartı yerine gelmelidir. (2.128) bağıntısı (2.127) de yerine konur ve

$$\ln \left[\frac{x + \Delta x}{x} \right] \cong \frac{\Delta x}{x}$$

yaklaşıklığı kullanılırsa, $\Delta x \ll x$ şartı için

$$V_{OS} = V_T \left[\frac{\Delta R_C}{R_C} - \frac{\Delta I_S}{I_S} - \frac{I_O \cdot R_E}{2 \cdot V_T} \frac{\Delta R_E}{R_E} \right] \quad (2.129)$$

bulunur, burada $\Delta I_S = I_{S1} - I_{S2}$ olup, I_S büyüklüğü T_1 ve T_2 tranzistorlarının ters doyma akımlarının nominal değerini göstermektedir.

(2.129) bağıntısı, V_{OS} dengesizlik geriliminin üç bağımsız bileşeni olduğunu ortaya koymaktadır. Bağıntıdaki ilk terim yük dirençleri arasındaki dengesizliği, ikinci terim T_1 ve T_2 tranzistorlarının emetör alanları arasındaki dengesizliği ve üçüncü terim de emetörlere yerleştirilen R_E seri dirençleri arasındaki dengesizliği vermektedir.

Dengesizlik parametreleri proses kontroluna ve elemanın yerleşimine bağlıdır. Yerleşimin iyi bir biçimde yapılmasıyla dirençler arasındaki dengesizlik %1 mertebesine ve ters doyma akımları arasındaki dengesizlik de %5 mertebesine indirilebilir.

Emetör direncinin yeteri kadar büyük olması halinde, bir fark kuvvetlendiricisinde $I_O \cdot R_E \gg V_T$ olur. Bu durumda, (2.119) bağıntısındaki son terim dengesizlik gerilimi bağıntısında baskın bileşen durumuna geçer ve dengesizlik gerilimi hemen hemen sadece R_E dirençlerindeki dengesizlik nedeniyle ortaya çıkar. Basit fark kuvvetlendiricisi için (2.119) bağıntısı

$$V_{OS} = V_T \left(\frac{\Delta R_C}{R_C} - \frac{\Delta I_S}{I_S} \right) \quad (2.130)$$

biçiminde basitleşir.

Fark kuvvetlendiricilerinin düşük seviyeli doğru gerilimlerin kuvvetlendirilmesinde kullanılmalarının istenmesi halinde ,

dengelesizlik gerilimi dışarıdan bağlanan bir potansiyometre yardımıyla sıfır değerine ayarlanır. Bu ayarın yapılması halinde, devre açısından önem taşıyan parametre artık dengelesizlik geriliminin kendisi değil, fakat bu gerilimin sıcaklıkla değişimi olur. Dengelesizlik geriliminin sıcaklıkla değişmesi olayı dengelesizlik sürüklenmesi olarak isimlendirilir. Emetör direncinin yer almadığı basit fark kuvvetlendiricisi yapısı için dengelesizlik sürüklenmesi, (2.120) bağıntısının T sıcaklığına göre türevinin alınmasıyla bulunabilir. Bu yapılrısa

$$\frac{dV_{os}}{dT} = \frac{V_{os}}{T} \quad (2.131)$$

bulunur. Bağıntı, dengelesizlik sürüklenmesinin dengelesizlikle orantılı olduğunu göstermektedir. Oda sıcaklığında dengelesizlik geriliminin her mV değeri başına fark kuvvetlendiricisi yaklaşık olarak 3,3 $\mu\text{V}/^\circ\text{C}$ 'lik bir dengelesizlik sürüklenmesi gösterir.

Şekil-2.55'deki I_{os} dengelesizlik akımı, her iki giriş tranzistorunun baz akımları arasındaki farka eşittir. Bu fark da

$$I_{os} = I_{B1} - I_{B2} = \frac{I_{C1}}{\beta_{F1}} - \frac{I_{C2}}{\beta_{F2}} \quad (2.132)$$

şeklindedir; bağıntıda β_F büyüklükleri T_1 ve T_2 tranzistorlarının ileri yönde çalışma için doğru akım kazançlarıdır. I_{C1} ve β_{F1} in nominal değerlere eşit oldukları, ancak I_{C2} ve β_{F2} nin ΔI_C ve $\Delta \beta_F$ kadar farklılık gösterdikleri varsayılınsın. Bu durumda

$$I_{os} = \frac{I_C}{\beta_F} \left(\frac{\Delta I_C}{I_C} - \frac{\Delta \beta_F}{\beta_F} \right) \quad (2.133)$$

yazılabilir. Kolektör dirençlerindeki gerilim düşümleri $V_O=0$ şartını sağlayabilmek üzere eş olmak zorunda olduklarından

$$\frac{\Delta I_C}{I_C} = - \frac{\Delta R_C}{R_C}$$

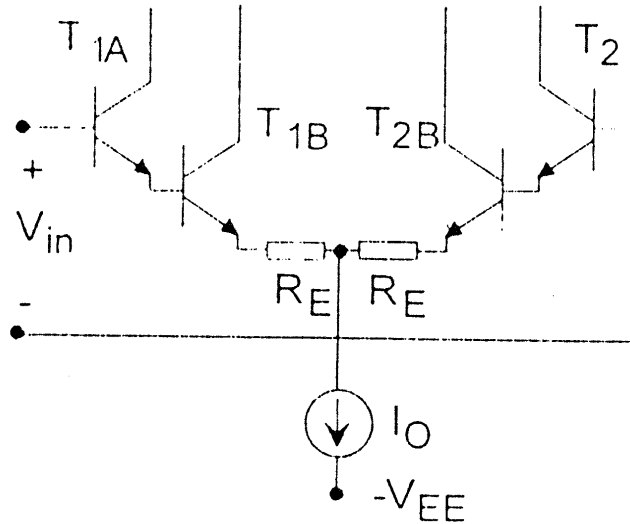
şartının yerine gelmesi gerekir. Bu sonucun (2.133) bağıntısında yerine götürülmesiyle I_{os} dengelesizlik akımı için

$$I_{os} = - \frac{I_o}{2 \cdot \beta_F} \left(\frac{\Delta R_C}{R_C} + \frac{\Delta \beta_F}{\beta_F} \right) \quad (2.134)$$

bağıntısı elde edilir. Burada I_o büyüklüğü kutuplama akımıdır. β_F akım kazançları arasındaki tipik dengesizlik değeri $\pm\%10$ mertebesindedir. Dirençler arasındaki dengesizlik $\%1$ civarında olduğundan (2.134) bağıntısında ilk terim baskın bileşen olur ve I_{os} dengesizlik akımı birinci derecede T_1 ve T_2 tranzistorlarının β_F akım kazançları arasındaki dengesizlik nedeniyle ortaya çıkar. $\%10$ civarındaki tipik β_F farklılıkları için I_{os} dengesizlik akımının tipik değeri I_B baz akımının $\%10$ 'u mertebesinde olur.

Darlington Tranzistorlarla Fark Kuvvetlendiricisi

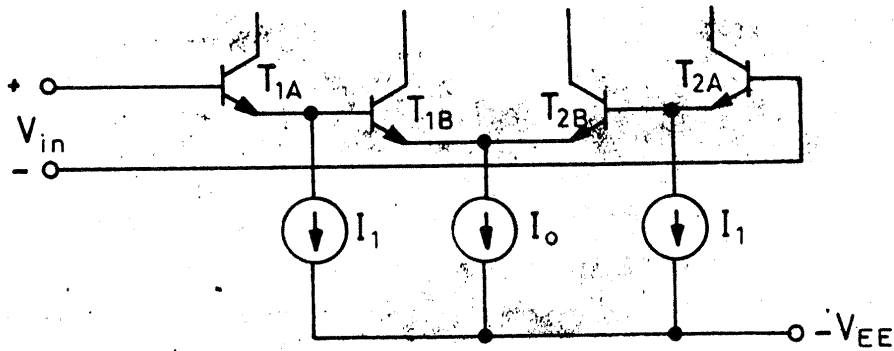
Bazı uygulamalarda çok yüksek bir giriş empedansına ve düşük baz akımlarına gereksinme duyulur. Böyle durumlarda fark kuvvetlendiricisinin giriş tranzistorları yerine birer Darlington ifti kullanılması yoluna gidilmektedir. Darlington tranzistorlarıyla kurulan bir fark kuvvetlendiricisi devresi Şekil-2.57'de görülmektedir. Bu yapıda devrenin R_{id} fark işaret giriş direnci, T_{1A} ve T_{2A} dış tranzistorlarının β_{FA} akım kazançlarının etkisiyle

Şekil 2.57. Darlington çiftleri ile kurulan fark kuvvetlendiricisi.

$$R_{id} = 2 \cdot (r_{\pi A} + \beta_{FA} (r_{\pi B} + \beta_{FB} \cdot R_E)) \quad (2.135)$$

değerine yükseltilmiş olmaktadır. Bağlıdaki A ve B indisleri dış ve iç tranzistorları göstermektedir. Bir Darlington çiftinde süren ve sürülen tranzistorlar önemli derecede farklı akım seviyelerinde çalıştırıldıklarından, bunların akım kazançları da çok farklı değerler alabilirler. Bu nedenle, tranzistorların parametreleri birbirinden ayrı olarak belirlenirler. Böyle bir devre Şekil-2.58'de verilmiştir. Bu devrede dış tranzistorlar uygun bir I_1 akım seviyesinde çalıştırılırlar. Böylece daha düşük bir dengesizlik gerilimi elde edilir. Normalde, I_1 akımı I_0 akımının %5-%10'u mertebesinde seçilmektedir. Sürücü tranzistorların kolektörleri sürülen tranzistorların kolektörlerine bağlanabileceği gibi, bu uçlar doğrudan doğruya $+V_{CC}$ besleme gerilimine de götürülebilirler. Kolektörleri besleme gerilimine bağlama yöntemi, devrenin etkin giriş kapasitesini azalttığı için tercih edilmektedir. Bir Darlington fark kuvvetlendiricisinin fark işaret kazancı

Şekil 2.58. Tranzistor parametrelerinin ayrı ayrı belirlenmesi için ek kutuplama akımı kullanılması.

$$K_{dm} = \frac{V_{od}}{V_{id}} = -\frac{g_m \cdot R_C}{2} \quad (2.136)$$

şeklinde ifade edilmekte ve burada g_m büyüklüğü T_{1B} ve T_{2B} iç tranzistorlarının eğimi olmaktadır. Darlington çiftinin fark kuvvetlendiricisinde kullanılması, devrenin klasik fark kuvvetlendiricisi devresine göre kazancının yarıya düşmesine yol açar. Bu azalma, iç tranzistorların giriş uçları arasında giriş işaretinin yarısının bulunmasının bir sonucu olmaktadır.

Ek tranzistorlar kullanılarak Darlington çiftleriyle fark kuvvetlendiricisi oluşturulması, fark kuvvetlendiricisinin dengesizlik gerilimini de olumsuz yönde etkiler. İlk şekildeki basit Darlington fark kuvvetlendiricisinde 5-10 mV'luk dengesizlik gerilimleri olağandır, bu dış tranzistorlar arasındaki akım dengesizliğinden kaynaklanır. Şekil-2.58'deki akımla kutuplanmış Darlington çiftinde ise tipik dengesizlik gerilimi, klasik fark kuvvetlendiricisindekinin yaklaşık olarak iki katı olmaktadır.

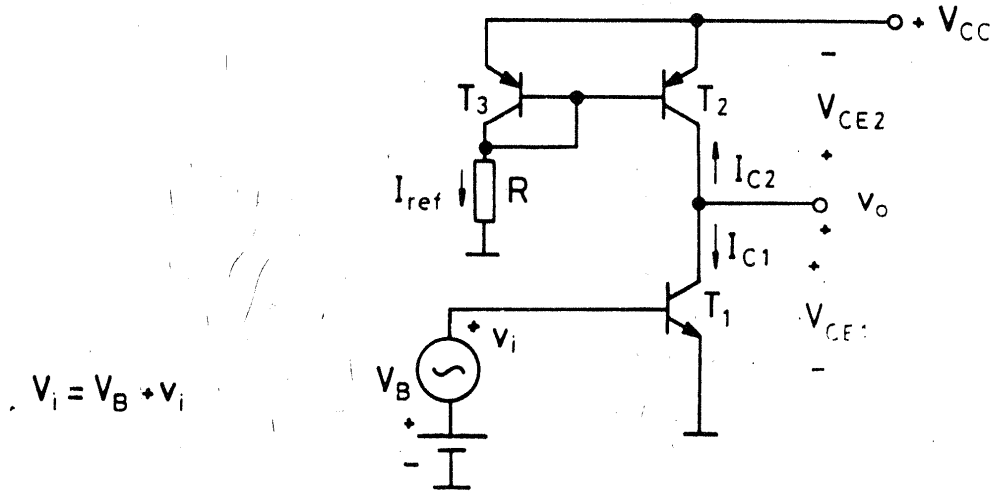
Aktif Yüklü Kazanç Katları

Direnç yüklü tek katlı bir kuvvetlendirici devresinden elde edilecek gerilim kazancı

$$K_V = \frac{v_o}{v_i} = -g_m \cdot R_C = -\frac{I_C \cdot R_C}{V_T} \quad (2.137)$$

şeklindedir. Yüksek değerli bir gerilim kazancının istenmesi halinde, (2.137) bağıntısı uyarınca ya R_C direncinin değerinin ya da I_C akımının arttırılması gerekmektedir. Bir çok uygulamada ise bu çözümler pratik olmaz. Zira, $I_C \cdot R_C$ çarpanının arttırılması hem büyük R_C değerleri, hem de büyük V_{CC} gerilimi değerleri gerektirmektedir. Büyük değerli dirençlerin ise silisyum kırmık üzerinde yer kaybına yol açacağı, yüksek değerli besleme gerilimlerinin ise elemanların belvermesi ve güç harcaması açısından elverişli olamayacağı açıktır. Bir çok uygulamada, fazla sayıda kazanç katı kullanılmadan yüksek kazanç elde edilmesi ise istenen bir özelliktir. Bu sorunun ortadan kaldırılması için başvuru başlıca yol, yük direnci yerine aktif bir yük kullanmaktır. Bir aktif elemanın dinamik empedansının aktif yük olarak kullanılmasıyla yüksek değerli gerilim kazancının ne şekilde elde edileceği Şekil-2.59'daki devrede gösterilmiştir. Bu yapıda T_2 pnp tranzistorunun r_{o2} dinamik çıkış direnci T_1 tranzistoruyla kurulan kazanç katı için aktif yük görevini yerine getirmekte, bu katın küçük işaret gerilim kazancı

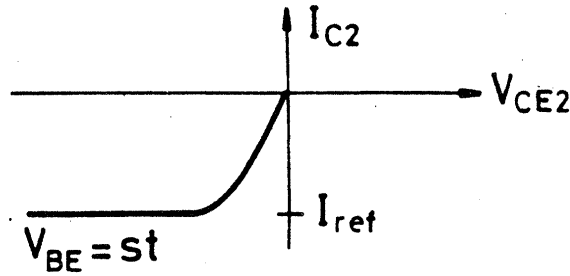

Şekil 2.59. Aktif yüklü kuvvetlendirici.

$$K_V = \frac{V_o}{V_{in}} = -g_m (r_{o1} // r_{o2}) \quad (2.138)$$

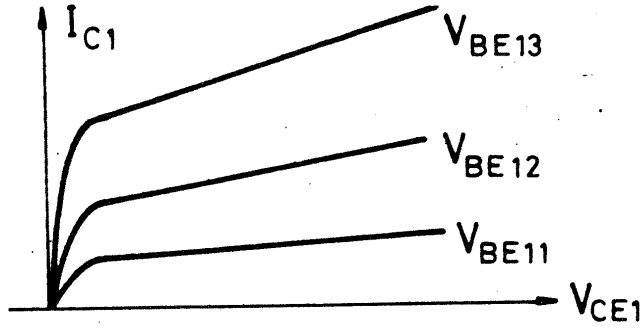
şeklinde T_1 tranzistorunun g_m eğimi ile tranzistorların r_{o1} ve r_{o2} çıkış dirençlerinin paralel eşdeğeri ile belirlenmektedir.

Şekil 2.60. Sabit V_{BE} değeri için pnp akım kaynağı tranzistorunun akım-gerilim karakteristiği (V_{BE} =sabit çıkış özeğrisi.)

Şekil- 2.59'daki aktif yüklü kuvvetlendiricinin doğru akım büyük işaret davranışını inceleyelim. pnp akım kaynağı tranzistorunun I-V karakteristiği Şekil - 2.60'da görülmektedir. npn tranzistorun $V_{BE}=st$ çıkış özeğrisi ise Şekil-2.61'de verilmiştir. Aktif yüklü kuvvetlendirici devresi için temel bağıntılar

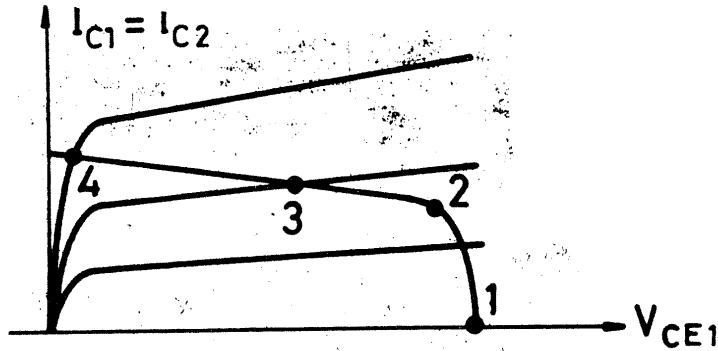
$$I_{C1} = -I_{C2} \quad (2.139a)$$

$$V_{CE2} = -V_{CC} + V_{CE1} \quad (2.139b)$$

Şekil 2.61. npn tranzistorun $V_{BE}=\text{sabit}$ çıkış özeğrileri.

şeklindedir. Bu bağıntıları kullanarak, pnp tranzistorun I-V karakteristiğini npn tranzistorun çıkış özeğrileri üzerine çizmek mümkündür. Böylece Şekil-2.62'deki durum elde edilir. Yük doğrusu pnp tranzistorun çıkış özeğrisi biçiminde olmakta, ancak eğri yatay eksene göre aksedilmiş ve V_{CC} kadar sağ tarafa ötelenmiş olarak çizilmektedir.

Şekil 2.62. Aktif yüklü kuvvetlendiricinin yük doğrusu.

$$I_{C2} = I_{C2}(V_{CE2}, V_{BE2}) \quad (2.140)$$

$$I_{C1} = I_{C1}(V_{CE1}, V_{BE1})$$

olduğundan, V_{CE2} büyüklüğünü veren (2.139b) bağıntısı burada yerine konursa

$$I_{C1} = -I_{C2} [(-V_{CC} + V_{CE1}), V_{BE1}] \quad (2.141)$$

olur.

İlk başta $v_i = V_B + v_i$ giriş geriliminin sıfır olduğunu kabul edelim. Bu durumda npn tranzistor kesimde ve pnp tranzistor da doymada olacağından, karakteristik üzerinde 1 noktasında bulunulur. Giriş geriliminin arttırılmasıyla npn tranzistor akım akıtmaya başlar, ancak 2 noktasına ulaşılan kadar pnp tranzistor doymada kalır. 2 noktasına ulaşılmıca tranzistor doymadan çıkar ve giriş geriliminde artan yöndeki küçük bir v_i değişimi çalışma noktasını karakteristik üzerindeki 3 noktasından geçirerek 4 noktasına götürür. 4 noktasında ise npn tranzistor doymaya girecektir. Çalışma karakteristiği üzerinde 2 noktasından 4 noktasına gelinebilmesi için sadece birkaç mV'luk giriş gerilimi değişimi yeterli olur.

2 ve 4 noktaları arasında her iki tranzistor da ileri yönde aktif çalışma bölgesinde bulunurlar. Tranzistorlar için büyük işaret modeli kullanılarak devrenin geçiş karakteristiği çıkartılabilir. npn tranzistor için aktif çalışma bölgesinde kolektör akımı

$$I_{C1} = I_{S1} \left[1 + \frac{V_{CE1}}{V_{AN}} \right] \cdot \exp\left(\frac{V_i}{V_T}\right) \quad (2.142)$$

şeklinde yazılabilir, burada V_{AN} npn tranzistorun Early gerilimidir. Benzer şekilde pnp tranzistor için de

$$I_{C2} = -I_{S2} \left[1 + \frac{|V_{CE2}|}{V_{AP}} \right] \cdot \exp\left[\frac{|V_{BE2}|}{V_T}\right] \quad (2.143)$$

biçiminde ifade edilmektedir ve burada da V_{AP} büyüklüğü pnp tranzistorun Early gerilimini göstermektedir. T_3 tranzistoru diyot olarak

bağlandığından, bunun kolektör-emetör gerilimi baz-emetör gerilimine eşittir ve böylece

$$I_{ref} = -I_{C3} = \left[1 + \frac{V_{BE_{on}}}{V_{AP}} \right] \cdot \exp \left[\frac{|V_{BE3}|}{V_T} \right] \quad (2.144)$$

olmaktadır. $V_{BE2}=V_{BE3}$ olduğundan hareket edilirse

$$I_{C2} = -I_{ref} \frac{1 + \frac{|V_{CE2}|}{V_{AP}}}{1 + \frac{V_{BE_{on}}}{V_{AP}}} \quad (2.145)$$

bağıntısı elde edilir. I_{C1} ve I_{C2} kolektör akımlarının mutlak değerce eşit olmaları gerektiğinden

$$I_{S1} \left[1 + \frac{V_{CE1}}{V_{AN}} \right] \cdot \exp \left(\frac{V_I}{V_T} \right) = I_{ref} \frac{1 + \frac{|V_{CE2}|}{V_{AP}}}{1 + \frac{V_{BE_{on}}}{V_{AP}}} \quad (2.146)$$

eşitliği bulunur. Devrenin V_O çıkış gerilimi tranzistorların kolektör-emetör gerilimlerine

$$V_O = V_{CE1}$$

$$|V_{CE2}| = V_{CC} - V_O$$

şeklinde bağlı olduğundan

$$I_{S1} \cdot \exp \left(\frac{V_I}{V_T} \right) = I_{ref} \frac{1 + \frac{V_{CC} - V_O}{V_{AP}}}{\left[1 + \frac{V_{BE_{on}}}{V_{AP}} \right] \left[1 + \frac{V_O}{V_{AN}} \right]} \quad (2.147)$$

eşitliği elde edilir. $(V_{CC}-V_O)/V_{AP}$, $V_{BE_{on}}/V_{AP}$ ve V_O/V_{AN} büyüklüklerinin 1'den yeteri kadar küçük oldukları kabulü altında seri açılımı kullanılır ve elde edilen bağıntıdan V_O çıkış gerilimi çözülürse

$$V_O = [V_{CC} - V_{BEon}] \frac{V_{AN}}{V_{AN} + V_{AP}} + V_{Aeff} \left[1 - \frac{I_{S1}}{I_{ref}} \exp \left(\frac{V_I}{V_T} \right) \right]$$

(2.148)

bağıntısı bulunur. Bu bağıntıdaki V_{Aeff} büyüklüğü etkin Early gerilimi olarak isimlendirilmekte ve

$$V_{Aeff} = \frac{V_{AN} \cdot V_{AP}}{V_{AN} + V_{AP}} \quad (2.149)$$

şeklinde tanımlanmaktadır.

(2.149) bağıntısındaki ilk terim sabit bir terimdir, ikinci terim ise V_I giriş geriliminin bir fonksiyonu olmaktadır. Bu bağıntı

$$V_{CEsat} < V_O < V_{CC} - V_{CEsat}$$

bölgesinde, diğer bir deyişle aktif çalışma bölgesinde geçerliğini korumaktadır. 2 ve 4 noktaları arasında geçiş karakteristiği, üstel bir karakteristiğin küçük bir bölümü olarak kendini gösterir.

$$\frac{I_{S1} \exp(V_I/V_T)}{I_{ref}} = 1$$

olması halinde, devrenin çıkış gerilimi

$$V_O = (V_{CC} - V_{BEon}) \frac{V_{AN}}{V_{AN} + V_{AP}}$$

şeklinde ifade edilebilir. Bu şart altında, çıkış gerilimi V_{CC} ile referans arasındaki bir noktada bulunur ve değeri V_{AN} ile V_{AP} Early gerilimlerinin bağıl değeri ile belirlenir. V_{AN} ve V_{AP} Early gerilimlerinin eş olmaları halinde, çıkış gerilimi yaklaşık olarak V_{CC} geriliminin yarısında yer alır.

Devrenin gerilim kazancı, çıkış geriliminin V_I giriş gerilimine göre türevinin alınmasıyla bulunabilir. Bu yapırsa

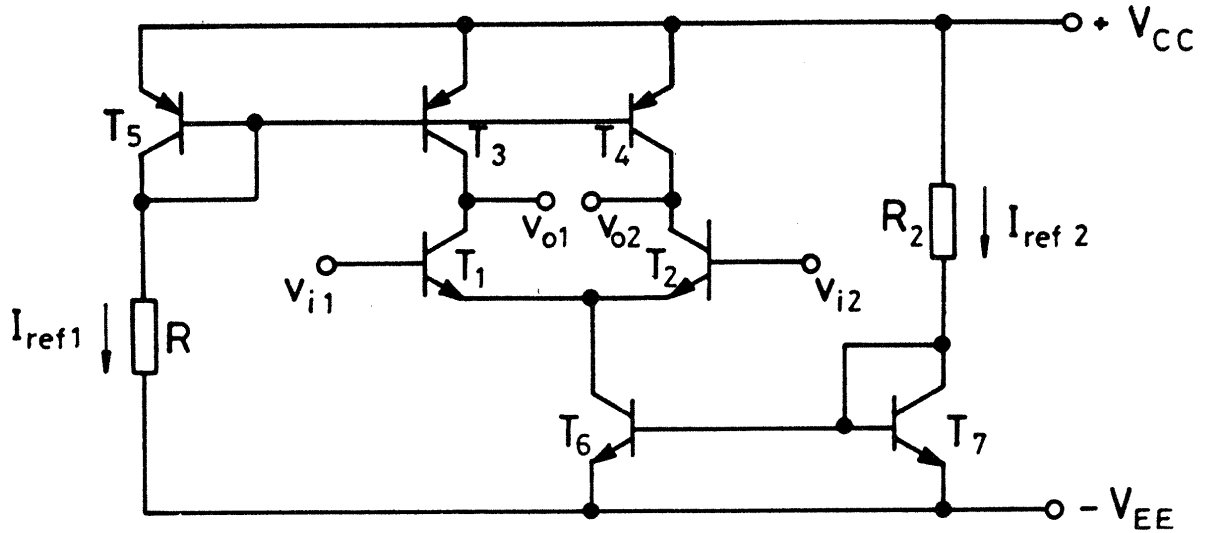
$$K_v = \frac{dV_O}{dV_I} = - \frac{V_{Aeff}}{V_T} \quad (2.150)$$

eklinde etkin Early geriliminin ısı gerilime oranı biçiminde bir gerilim kazancı elde edilir.

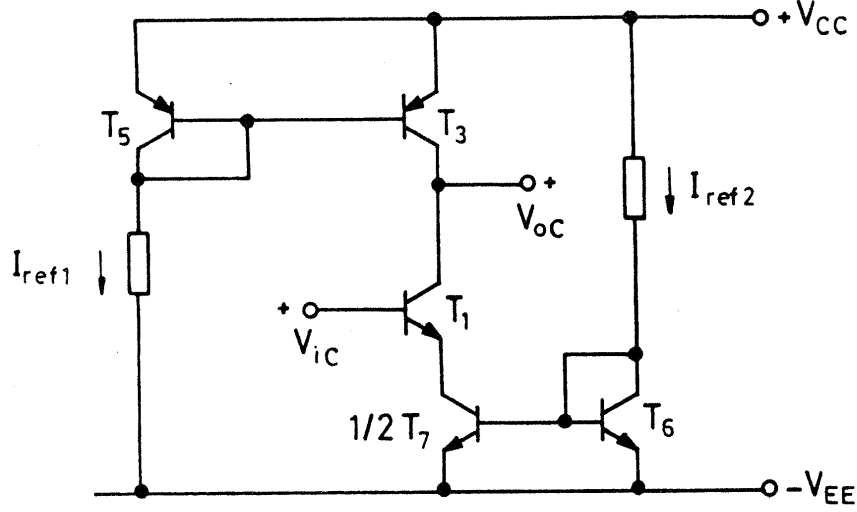
Aktif Yüklü Fark Kuvvetlendiricileri

En basit şekliyle, aktif yüklü bir fark kuvvetlendiricisi ekil-2.63'de gösterilen biçimde kurulabilir. Bu devre daha önce incelenmiş olan aktif yüklü ortak emetörlü kata edeer bir kazanç salar.

Bu nedenle, fark kuvvetlendiricisinin gerilim kazancı çok yüksek olur. Ancak, bu haliyle devrenin ortak işaret çıkış gerilimi, emetör kutuplama akım kaynağının ve aktif yük akım kaynağının akımlarının değerlerine karşı çok duyarlıdır. Bu durumu inceleyebilmek üzere, kuvvetlendiricinin yarıdevresini ele alalım ve ekil-2.64'deki gibi izelim. Ortak işaret yarıdevresinde T_1 , T_6 ve $(1/2) T_7$ tranzistorlarından oluşan kısım, pnp tipi T_5 ve T_3 tranzistorlarıyla kurulmuş bulunan akım kaynağına balanan kaskod bir akım kaynağı olarak çalışır.

Şekil 2.63. Basit aktif yüklü fark kuvvetlendiricisi.

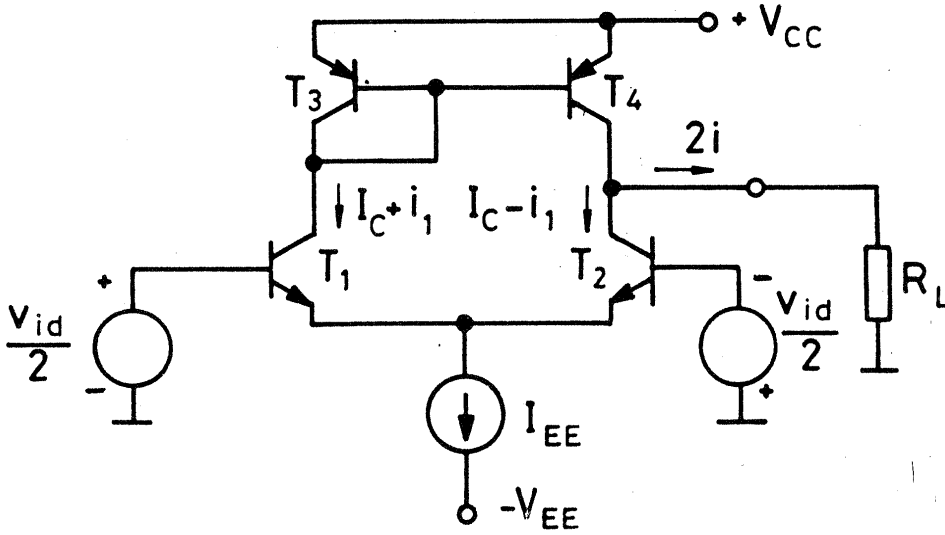

Şekil 2.64. Ortak işaret davranışını incelemek üzere yararlanılan fark kuvvetlendiricisi yarıdevresi.

Devre, ortak emetörlü kuvvetlendiriciye seri olarak bağlanmış T_1 kaskod tranzistoru dışında, aktif yüklü ortak emetörlü bir kuvvetlendirici yapısına sahiptir. Daha önceki ortak emetörlü devredesine benzer biçimde, bu devrede de çıkış gerilimi, T_6 tranzistorunun I_{ref} akımıyla belirlenen baz gerilimine karşı duyarlıdır. V_{DC} gerilimi aynı zamanda devrenin sükunet çalışma gerilimidir. I_{ref1} ve I_{ref2} akımları arasındaki küçük bir fark, yahut elemanlar arasındaki bir dengesizlik, çıkış doğru gerilimini çok fazla etkiler. Bu nedenle, devre kutuplama kararlılığı açısından iyi değildir.

Bu sakıncayı gidermek üzere başvurulmuş bir yol, aktif yüklü akım kaynağını emetör bağlamalı fark kuvvetlendiricisinin diğer tarafındaki kolektör akımıyla kontrol etmektir. Bununla, doğru gerilim seviyesinin kararlılık sorununun giderilmesinin yanısıra, direnç yüklü standart ve tek kolektöründen çıkış alınan fark kuvvetlendiricisine göre daha iyi bir ortak işaret zayıflatması elde edilmektedir. Ancak, devrenin çıkışının tek kolektörden alınması nedeniyle asimetrik olacağı açıktır. Böyle bir aktif yüklü fark kuvvetlendiricisi yapısı Şekil- 2.65'de verilmiştir. Yapı, yük olarak bir akım aynasının kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Devrenin çalışmasını analiz edebilmek üzere, ilk başta tüm tranzistorların eşleştirilmiş

olduklarını ve $\beta_F \gg 1$ olduğunu kabul edelim. Girişe hiçbir işaret uygulanmamışken, başka bir deyişle $v_{id} = 0$ iken, devrenin her iki kolundan akan akımlar dengelidir ve T_1 ve T_2 tranzistorlarından $I_{C1} = I_{C2} = I_{EE}/2$ akımı akar. Devrenin girişleri arasına küçük bir v_{id} değişiminin uygulanması halinde, bu değişim devrenin kolları arasındaki dengeyi bozar ve örneğin T_1 tranzistorunun kolektör akımı i_1 kadar artarken T_2 tranzistorunun kolektör akımı da aynı oranda azalır. Bununla beraber, diyot olarak bağlanmış olan T_3 tranzistoru T_4 tranzistorunun akımını T_1 tranzistorunun akımına eş olmaya zorlayacaktır. Bu şartlar altında, çıkış düğümündeki akımların toplamı alınırsa

Şekil 2.65. Aktif yüklü fark kuvvetlendiricisi.

$$i_o = I_C + i_1 - (I_C - i_1) = 2 \cdot i_1$$

bağıntısı bulunur. i_1 küçük işaret akım değişimi doğrudan doğruya v_{id} giriş fark gerilimi ile orantılıdır ve aralarında

$$i_1 = g_m \cdot \frac{v_{id}}{2} = \frac{I_{EE}}{2 \cdot V_T} v_{id}$$

ilişkisi bulunmaktadır; bu bağıntıda g_m büyüklüğü T_1 ve T_2 tranzistorlarının eğimini göstermektedir.

Devrenin bir küçük işaret gerilim değişiminden küçük işaret akım değişimi üreten geçiş iletkenliği kuvvetlendiricisi yapısında olduğu dikkate alınır, çıkış akımı yukarıdaki bağıntıdan hareket edilerek

$$i_o = g_m \cdot v_{id} \quad (2.151)$$

şeklinde yazılabilir.

Devrenin çıkış ucundan içeriye doğru bakıldığında görülen direnç küçük işaret alçak frekans eşdeğer devresi yardımıyla hesaplanabilir. R_O çıkış direnci, yapı geçiş iletkenliği kuvvetlendiricisi olarak çalıştığına göre, yüksek değerli olacaktır. Çıkış direncinin hesabı için kullanılacak eşdeğer devre Şekil-2.66'da verilmiştir. Devrenin çıkış direnci T_2 ve T_4 tranzistorlarının r_{o2} ve r_{o4} çıkış dirençlerinin paralel eşdeğerine eşit olur, yani

$$R_O = r_{o2} // r_{o4} \quad (2.152)$$

elde edilir. T_1 ve T_2 tranzistorlarının çıkış dirençleri

$$r_o = \frac{V_A}{g_m \cdot V_T} \quad r_e = \frac{V_T}{I_C} \quad g_m = \frac{I_C}{V_T} \quad (2.153)$$

biçiminde tranzistorların V_A Early gerilimi cinsinden hesaplanabilir. Yazılan bu bağıntının devrenin dinamik çıkış direncini veren (2.152) bağıntısında yerine konması, npn tranzistorun Early geriliminin V_{AN} ve pnp tranzistorların Early geriliminin de V_{AP} sembolü ile gösterilmesi halinde, devrenin çıkış direnci için

$$R_O = \frac{1}{g_m \cdot V_T} \frac{V_{AN} \cdot V_{AP}}{V_{AN} + V_{AP}} \quad (2.154)$$

bağıntısı elde edilir. Devreden elde edilebilecek maksimum gerilim kazancı ise, yük direncinin $R_L = \infty$ kabulü altında

$$K_{vmaks} = \frac{i_o \cdot R_O}{v_{id}} = g_m \cdot R_O = \frac{V_{AN} \cdot V_{AP}}{V_T \cdot (V_{AN} + V_{AP})} \quad (2.155)$$

bağintısıyla belirlenir. Tipik değer olarak $V_{AN}=V_{AP}=50V$ alınır, $K_{vmaks}=1000$ civarında bir maksimum kazanç elde edilebileceği gösterilebilir. Bu kazanç daha yüksek çıkış direncine sahip akım kaynaklarının kullanılması halinde r_o ile belirlenen bir değere kadar da yükseltilebilir.

Aktif Yüklü Fark Kuvvetlendiricisinin Büyük İşaret Cevabı

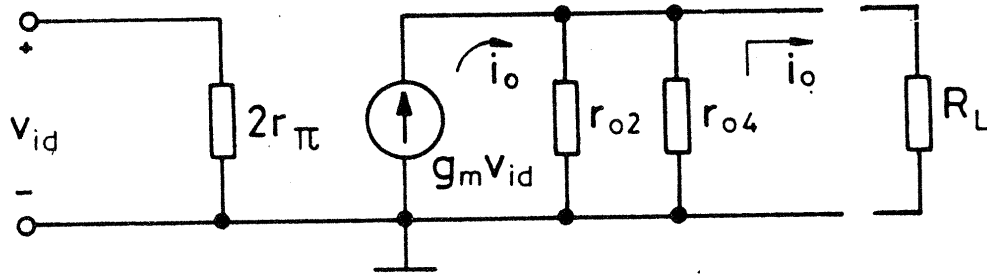
Aktif yüklü fark kuvvetlendiricisinin büyük işaret cevabı yüksüz ve yüklü durumlar, bir başka deyişle yük direncinin devrenin çıkış direncine göre çok büyük ve çok küçük olması durumları için ayrı ayrı incelenebilir. Yüksüz haldeki büyük işaret cevabı devrenin çıkış işaretinin dalgalanma sınırlarını verir. Yüklü durumdaki davranış ise devrenin akım akıtabilme yeteneğini gösterir. Bu son özellik, işlem- sel kuvvetlendirici yapılarında yükselme eğiminin belirlenmesinde kullanıldığından, ayrıca önem taşır. Bu bölümde, aktif yüklü fark kuvvetlendiricisinin yüksüz ve yüklü durumlardaki büyük işaret davranışı ele alınarak incelenecektir.

Yüksüz Durumdaki Büyük İşaret Davranışı

Çıkıştaki yükün yeteri kadar büyük olduğu ve $R_L \gg r_o$ şartının sağlandığı varsayımı ile Şekil-2.66'daki devrede yer alan dört tran- zistor için kolektör akımları

$$I_{C1} = I_{S1} \cdot \left(1 + \frac{V_{CE1}}{V_{AN}} \right) \left(\exp(V_{BE1}/V_T) - 1 \right)$$

$$I_{C2} = I_{S1} \cdot \left(1 + \frac{V_{CE2}}{V_{AN}} \right) \left(\exp(V_{BE2}/V_T) - 1 \right)$$

Şekil 2.66. Aktif yüklü fark kuvvetlendiricisinin çıkış direncinin hesabı için alçak frekans küçük işaret eşdeğer devresi.

$$I_{C3} = -I_{S2} \cdot \left(1 + \left| \frac{V_{CE3}}{V_{AP}} \right| \right) \left(\exp(|V_{BE3}|/V_T) - 1 \right)$$

$$I_{C3} = -I_{S2} \cdot \left(1 + \left| \frac{V_{CE4}}{V_{AP}} \right| \right) \left(\exp(|V_{BE4}|/V_T) - 1 \right)$$

bağıntıları elde edilir. T_1 ve T_2 tranzistorlarının bazlarının referans potansiyelinde oldukları kabulü ile

$$V_{CE1} = V_{CC} + V_{BE3} + V_{BE1} \cong V_{CC}$$

olur. T_3 tranzistoru diyot olarak bağlandığından

$$V_{CE3} = -V_{BEon}$$

şeklindedir. Giriş fark gerilimi

$$V_{ID} = V_{BE1} - V_{BE2}$$

$$V_{ID} = V_T \cdot \ln \frac{-I_{C1} \left(1 + \frac{V_{CE2}}{V_{AN}} \right)}{I_{C2} \left(1 + \frac{V_{CC}}{V_{AN}} \right)} \quad (2.156)$$

şeklinde. T_3 ve T_4 tranzistorlarının baz-emetör gerilimlerinin eş oldukları dikkate alınır, bunların kolektör akımlarının oranı

$$\frac{I_{C4}}{I_{C3}} = \frac{1 + \left| \frac{V_{CE4}}{V_{AP}} \right|}{1 + \left| \frac{V_{BE_{on}}}{V_{AP}} \right|} \quad (2.157)$$

olur. Baz akımları ihmal edilirse, I_{C1} mutlak değerince I_{C3} akımına ve I_{C2} kolektör akımı da I_{C4} akımına eşittir. Böylece

$$\frac{I_{C2}}{I_{C1}} = \frac{1 + \left| \frac{V_{CE4}}{V_{AP}} \right|}{1 + \left| \frac{V_{BE_{on}}}{V_{AP}} \right|} \quad (2.158)$$

yazılabilir. Bu oran, giriş fark gerilimini veren (2.156) bağıntısında yerine konursa

$$V_{ID} = V_T \cdot \ln \left[\frac{1 + \left| \frac{V_{BE_{on}}}{V_{AP}} \right|}{1 + \left| \frac{V_{CE4}}{V_{AP}} \right|} \cdot \frac{1 + \frac{V_{CE2}}{V_{AN}}}{1 + \frac{V_{CC}}{V_{AN}}} \right] \quad (2.159)$$

bağıntısı elde edilir.

$$V_{CE2} = V_O + V_{BEon}$$

$$V_{CE4} = V_O - V_{CC}$$

olduğundan hareket edilirse; (V_{BEon}/V_{AP}) , (V_{CC}/V_{AN}) , (V_O/V_{AN}) , (V_O/V_{AP}) , $(V_{CC}/V_{AN}) \ll 1$ olduğu kabulü ile

$$V_{Aeff} = \frac{V_{AN} \cdot V_{AP}}{V_{AN} + V_{AP}} \quad (2.160)$$

olmak üzere, çıkış gerilimi için

$$V_O = V_{CC} - V_{BEon} + \frac{2 \cdot V_{Aeff} \cdot \tanh \frac{V_{ID}}{2 \cdot V_T}}{1 + \frac{V_{AN} - V_{AP}}{V_{AN} + V_{AP}} \tanh \frac{V_{ID}}{2 \cdot V_T}} \quad (2.161)$$

bağıntısı elde edilir. (2.161) bağıntısının, dört tranzistorun da aktif çalışma bölgesinde çalışmaları halinde geçerli olacağını belirtmekte yarar vardır.

$$(V_{ID}/2 \cdot V_T) \ll 1$$

şartı altında

$$\left| \frac{V_{AN} - V_{AP}}{V_{AN} + V_{AP}} \right| \tanh \frac{V_{ID}}{2 \cdot V_T} < 1$$

olacağından, (2.161) bağıntısıyla verilen çıkış gerilimi ifadesi

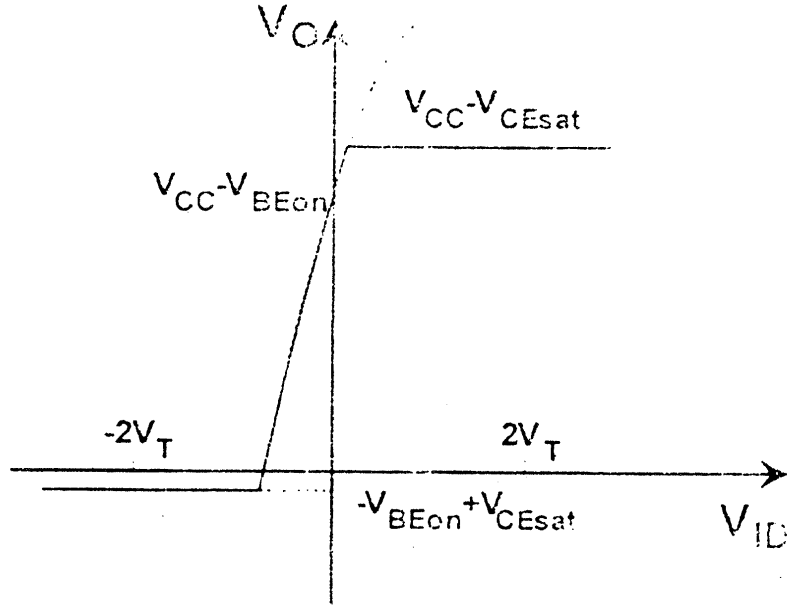
$$- V_{BEon} + V_{CEsat} < V_O < V_{CC}$$

bölgesi için

$$V_O = V_{CC} - V_{BEon} + 2 \cdot V_{Aeff} \cdot \tanh \frac{V_{ID}}{2 \cdot V_T} \quad (2.162)$$

şeklinde basitleşir. Çıkış gerilimiyle giriş gerilimi arasında tanh bağımlılığı bulunmaktadır. Devrenin toplam geçiş eğrisi Şekil-2.67'de verilmiştir. Bağıntıdan fark edilebileceği gibi, $V_{ID} = 0$ için

$V_o = V_{CC} - V_{BEon}$ değeri elde edilmekte ve bu değer geçiş karakteristiğinin ortasına düşmemektedir.

şekil 2.67. Aktif yüklü fark kuvvetlendiricisinin yüksüz haldeki büyük işaret cevabı

ıkış gerilimini giriş gerilimine bağlayan (2.162) bağıntısından türev alınarak devrenin gerilim kazancı da hesaplanabilir. Bu yapılırsa

$$K_{vd} = \frac{dv_o}{dv_{id}} = \frac{V_{Aeff}}{V_T} \operatorname{sech}(V_{ID}/V_T) \quad (2.163)$$

elde edilir. V_{ID} giriş geriliminin sknet değeridir. Sknet değerinin $V_{ID}=0$ alınması halinde, bu değer etrafındaki küçük değişimler için

$$K_{vd} = \frac{V_{Aeff}}{V_T} = \frac{1}{\frac{V_T}{V_{AN}} + \frac{V_T}{V_{AP}}} \quad (2.164)$$

elde edilir.

Örnek 1 :

Aktif yüklü bir fark kuvvetlendiricisinde çıkış gerilimini $V_{CC} - V_{BEon}$ değerinden referans potansiyeline getirmek için girişe uygulanması gereken fark işaret gerilimi ne olmalıdır? $V_{BEon} = 0.7V$, $V_{CC} = 15V$, $V_{AN} = 130V$, ve $V_{AP} = 50V$ olarak verilmiştir.

$V_O = 0V$ için

$$\tanh \frac{V_{ID}}{2 \cdot V_T} = \frac{V_O - V_{CC} + V_{BEon}}{2 V_{Aeff}}$$

$$\tanh \frac{V_{ID}}{2 \cdot V_T} = -0.2 \Rightarrow \frac{V_{ID}}{2 \cdot V_T} = -0.202$$

buradan hareket edilirse

$$V_{ID} = -10.54 \text{ mV}$$

elde edilir.

Örnek 2 :

Aktif yüklü bir fark kuvvetlendiricisinde I_{S1} doyma akımı I_{S2} den % 10 daha küçüktür. Her iki giriş referansa bağlanırsa V_O gerilimi hangi değeri alır? $V_{CC} = 15V$, $V_{BEon} = 0.7V$, $V_{AN} = 130V$ ve $V_{AP} = 50V$ olarak verilmiştir.

Dengesizlik gerilimi

$$V_{OS} = V_T \cdot \ln(I_{S2}/I_{S1}) = 26 \text{ mV} \cdot \ln(1.1) = 2.5 \text{ mV}$$

değerini alır. Girişe bu gerilimin uygulanmış olduğu düşünülecek olursa

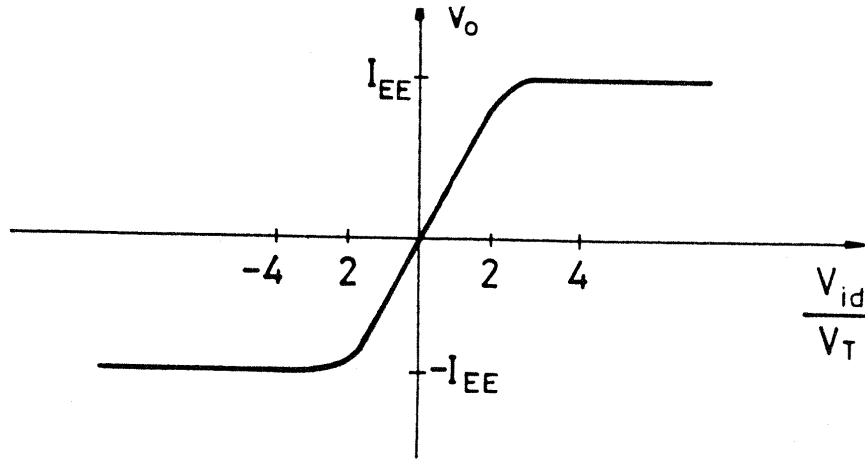
$$V_O = V_{CC} - V_{BEon} + 2 \cdot V_{Aeff} \cdot \tanh(V_{OS}/2 \cdot V_T)$$

$$V_O = 10.69 \text{ V}$$

bulunur.

Yüklü Durumdaki Büyük İşaret Davranışı

şekil-2.68'de verilmiş olan aktif yüklü fark kuvvetlendiricisinin çıkışına, devrenin çıkış direncine göre yeteri kadar küçük bir yük direnci bağlandığı kabul edilsin. Girişe $V_{ID} \gg V_T$ olacak şekilde büyük değerli bir fark işareti uygulanırsa, uygulanan giriş geriliminin yönüne bağlı olarak T_1 yahut T_2 kesime sürülür. V_{ID} geriliminin pozitif olması halinde T_2 kesime, T_1 ve bu tranzistorla beraber T_3 – T_4 tranzistorlarından oluşan akım kaynağı ilettime sürülür. Böylece, iletimde olan tranzistorlar I_{EE} kuyruk akımına eş akım akıtırlar. Baz akımlarının ihmal edilmesi halinde, devrenin çıkış akımı $I_O = I_{EE}$ olur. Negatif bir giriş işaretinin uygulanması halinde ise, T_1 ve buna bağlı olarak T_3 – T_4 tranzistorları kesime, T_2 tranzistoru ise ilettime girer, tüm I_{EE} akımı T_2 üzerinden akar. Bu, yük akımının $I_O = -I_{EE}$ olması anlamına gelir.

şekil 2.68. Aktif yüklü yk kuvvetlendiricisinin yüklü haldeki büyük işaret cevabı.

Tranzistorların I_{C1} ve I_{C2} kolektör akımları ile V_{ID} giriş fark gerilimi arasında

$$I_{C1} = \frac{\alpha_F \cdot I_{EE}}{1 + \exp(-V_{ID}/V_T)}$$

$$I_{C2} = \frac{\alpha_F \cdot I_{EE}}{1 + \exp(V_{ID}/V_T)} \quad (2.165)$$

bağıntıları bulunmaktadır. pnp akım kaynağı tranzistorlarının eş oldukları kabul edilirse, iki kolektör akımının farkı olan I_O yük akımı

$$I_O = I_{C1} - I_{C2}$$

$$I_O = \alpha_F \cdot I_{EE} \tanh(V_{ID} / 2 V_T) \quad (2.166)$$

şeklinde verilebilir. Bağlıtından fark edileceği gibi, giriş geriliminin sıfır olması halinde, geçiş eğrisi sıfırdan geçmektedir. Devre gerek yükten içeriye, gerekse dışarıya doğru I_{EE} akımını akıtabilecek özelliğe sahiptir. Devrenin geçiş eğrisi Şekil-2.68'de gösterilmiştir. Devrenin akım akıtabilme özelliği işlemsel kuvvetlendiricilerin yükselme eğiminin hesabı açısından önem taşımaktadır.

Aktif Yüklü Fark Kuvvetlendiricisinde Dengesizlik Gerilimi

Akım kaynağı yüklü fark kuvvetlendiricisinin dengesizlik gerilimi

$$V_{OS} = V_{BE1} - V_{BE2} = V_T \ln \frac{I_{C1}}{I_{C2}} \quad (2.167)$$

bağıntısı ile verilir. I_{C1} ve I_{C2} akımları birbirinden ΔI_C kadar farklıdır. ΔI_C farkı küçük olduğundan, logaritmik terim seriye açılır ve ilk terim alınır

$$\ln \frac{I_{C1}}{I_{C2}} = \frac{\Delta I_C}{I_C} \quad (2.168)$$

bağıntısı elde edilir. Burada I_C büyüklüğü, her iki tranzistor için kolektör akımının nominal değerini göstermektedir. Bağlıntılar biraraya getirilirse, V_{OS} dengesizlik gerilimi

$$V_{OS} = V_T \frac{\Delta I_C}{I_C} = \frac{\Delta I_C}{g_m} \quad (2.169)$$

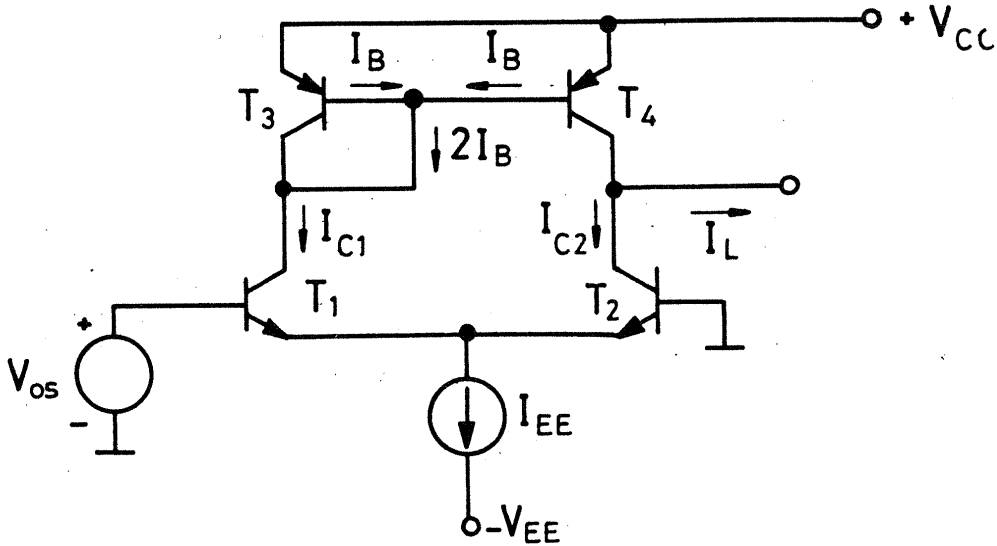
biçiminde ifade edilebilir. T_1 ve T_2 tranzistorlarının tam olarak eş olduklarını ve kolektör akımları arasındaki ΔI_C farkının yük olarak kullanılan akım kaynağındaki tranzistorların baz akımlarıyla yük akımının I_L sükunet değerinden kaynaklandığını düşünelim. Böylece

$$\Delta I_C = I_{C1} - I_{C2} = 2 \cdot I_B + I_L = \frac{2 \cdot I_C}{\beta_{FP}} + I_L \quad (2.170)$$

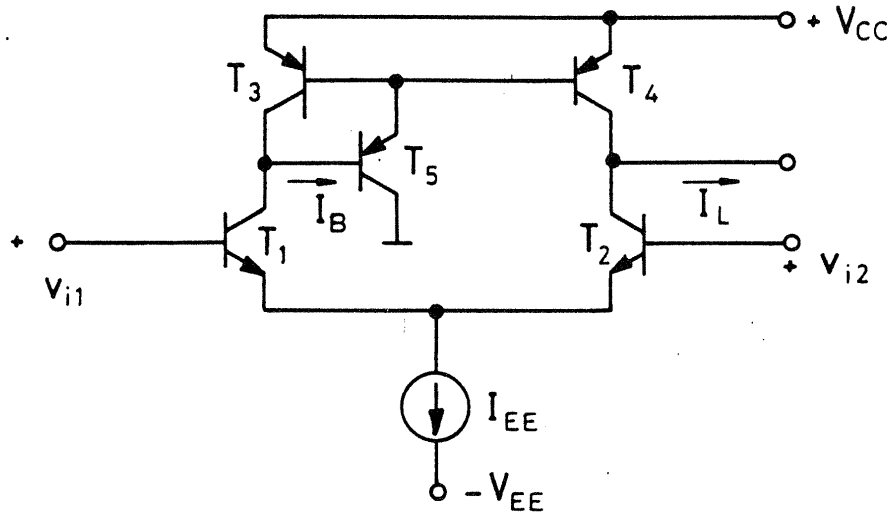
olur. Burada β_{FP} büyüklüğü, pnp akım kaynağı tranzistorlarının akım kazancını göstermektedir. ΔI_C büyüklüğü dengesizlik gerilimini veren (2.169) bağıntısında yerine konursa

$$V_{OS} = V_T \left[\frac{2}{\beta_{FP}} + \frac{I_L}{I_C} \right] \quad (2.171)$$

bulunur. (2.171) bağıntısıyla verilen dengesizlik gerilimi, devrenin kolları arasındaki akım dengesizliğine karşı düşen dengesizliği verir. Bunun dışında, T_1 ve T_2 tranzistorlarının eş olmamalarından kaynaklanan bir dengesizlik terimi daha bulunacağı açıktır. Dengesizliğin devrede ne şekilde temsil edilebileceği Şekil-2.69'da belirtilmiştir.

Şekil 2.69. Dengesizlik geriliminin temsil edilmesi.

Şekil 2.70. Baz akımları kompanse edilmiş akım kaynağının yük olarak kullanılması.

Yukarıda değinilen dengesizlik gerilimi, Şekil-2.70'deki gibi bir akım kaynağının kullanılmasıyla azaltılabilir. Bu devrede yük akımının ihmal edilmesi halinde, akım dengesizliği sadece T₅ tranzistörünün baz akımı nedeniyle ortaya çıkar. Bu yapıda ΔI_C akım farkı

$$\Delta I_C \approx \frac{2 I_C}{\beta_{F3} \beta_{F5}} \quad (2.172)$$

şeklinde verilir. Bağlıdaki β_{F3} ve β_{F5} büyüklükleri, T₃ ve T₅ pnp tranzistörlerinin akım kazançlarıdır. Böylece, akım dengesizliği nedeniyle ortaya çıkacak dengesizlik gerilimi

$$V_{OS} = V_T \frac{2}{\beta_{F3} \beta_{F5}} \quad (2.173)$$

bağıntısıyla verilebilir.

Akım dengesizliğini minimize etmek üzere, sükunet yük akımı I_L 'yi dikkate almak gerekir. Bu etki, Darlington bağlı bir ayırıcı kat gibi çok yüksek empedanslı bir devrenin kullanılmasıyla minimize edilebilir.

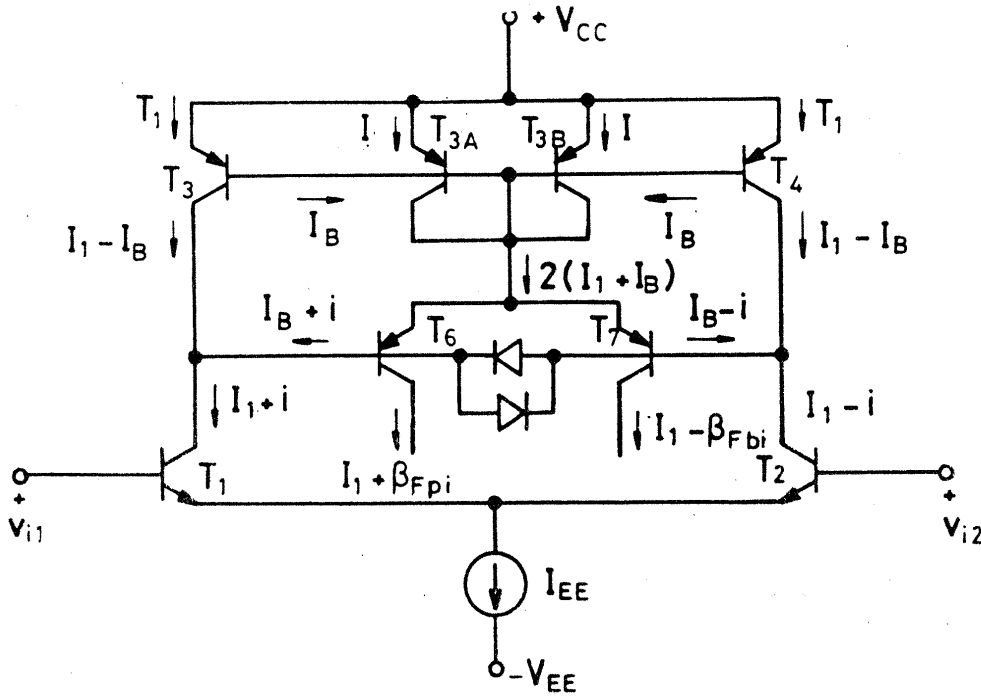
Diğer Aktif Yüklü Fark Kuvvetlendiricisi Yapıları

Fark kuvvetlendiricilerinde aktif yük olarak daha önce incelenmiş bulunan tüm pnp ve npn akım kaynağı devreleri kullanılabilir. Bunlarla gerçekleştirilen ve analog tümdevrelerde kullanılan temel devreler bu bölümde kısaca ele alınacaktır.

Bazı durumlarda simetrik bir çıkış elde edilmesi gerekli olur. Simetrik ıkışlı aktif yüklü bir fark kuvvetlendiricisi yapısı Şekil-2.71'de verilmiştir. Devrede T_1 ve T_2 tranzistorları girişe uygulanan v_{id} fark işaretini kolektrlerindeki i akım değişimine çevirirler, böylece

$$i = \frac{g_m v_{id}}{2} \quad (2.174)$$

bağıntısı elde edilir. Bu akım dengesizliği, i taraftaki fark kuvvetlendiricisi diferensiyel bir çıkış akımı takımı oluşturur ve bu

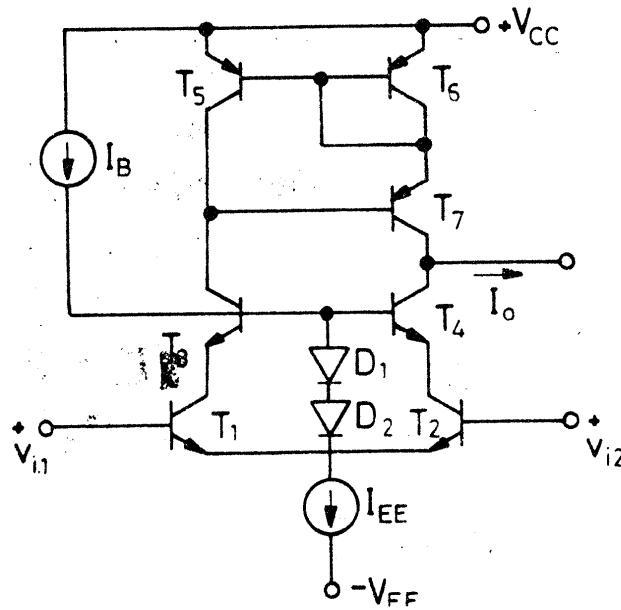
Şekil 2.71. Simetrik ıkışlı aktif yüklü fark kuvvetlendiricisi.

$$i_{o1} = -i_{o2} = \beta_{FP} \cdot i = \frac{g_m \beta_{FP}}{2} v_{id} \quad (2.175)$$

şeklinde oluşur. Devrenin kutuplama akımları ve küçük işaret değişimleri, şekil üzerinde büyük ve küçük harfli indislerle belirtilmişlerdir. İlk ve ikinci kattaki aktif yüklerin kutuplaması, diyot olarak bağlanmış olan T_5 tranzistoru ile sağlanmaktadır. T_5 tranzistoru, paralel bağlanmış T_{5A} ve T_{5B} tranzistorlarından oluşuyormuş gibi düşünülebilir. D_1 ve D_2 diyotları büyük işaretlerde çalışmalarda T_3 ve T_4 tranzistorlarının doymaya girmesini önlemek amacıyla kullanılmışlardır.

Devrenin simetrik olması nedeniyle, rastgele eleman dengesizliklerinin dışında dengesizlik kaynağı bulunmamaktadır. Devrenin en önemli sakıncası, i_{o1} ve i_{o2} çıkış akımlarının pnp tranzistorlarının β larına bağlı olmaları ve β nın imalat sırasında tam olarak kontrol edilememesidir.

Yük olarak Wilson akım kaynağı kullanmak da mümkündür. Böyle bir devre Şekil-2.72'de görülmektedir. Yapıda pnp akım kaynağı olarak Wilson akım kaynağı kullanılmış, Wilson akım kaynağı ise girişteki T_1 - T_2 npn tranzistorlarıyla kaskod devre oluşturan

Şekil 2.72. Wilson akım kaynağının yük olarak kullanılması.

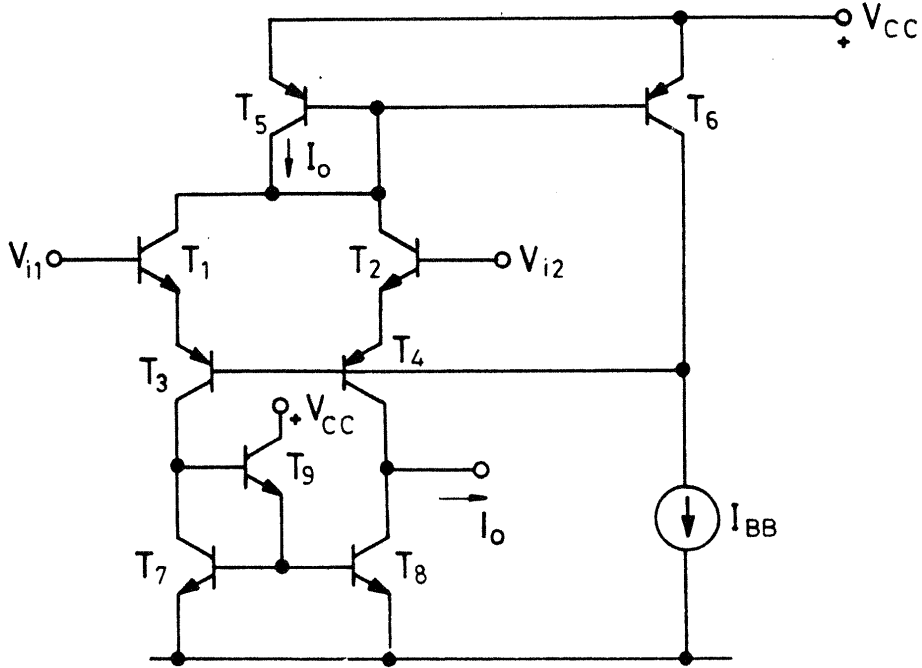
T₃-T₄ npn tranzistorlarına bağlanmıştır. Bu şekilde devrenin çıkış direnci, her defasında npn ve pnp tranzistorların β_F akım kazançları ile çarpılarak yükseltilmektedir. Kaskod tranzistorların kutuplanması, I_{BB} kutuplama akım kaynağı ve D₁-D₂ seviye öteleme diyotları yardımıyla sağlanır. Fark kuvvetlendiricisinin kazanç tranzistorlarının gerçek kutuplama akımı iki kutuplama akımının farkı ile belirlenir ve

$$I_C = \frac{1}{2} [I_{EE} - I_{BB}] \quad (2.176)$$

şeklinde ifade edilir.

Aktif yükün kullanıldığı diğer bir fark kuvvetlendiricisi katı şekil-2.73'de görülmektedir. Bu devre μA 741 gibi çok kullanılan işlemsel kuvvetlendirici bloklarında giriş katı olarak yer almaktadır. Devrenin alışma biçimi aşağıda verilmiştir:

Emetör bağlamalı her iki kat, başka bir deyişle T₁-T₃ ve T₂-T₄ çiftleri, kompozit tranzistorla oluşturulmuştur ve bunların kutuplama yönleri pnp tranzistorların kutuplama yönünde, akım kazançları ise npn tranzistorlarınkisi gibi olmaktadır. npn ve pnp tranzistorların bu şekilde

şekil 2.73. Kompozit npn-pnp tranzistorlar kullanılarak kurulan fark kuvvetlendiricisi.

biraraya getirilmeleri, temelde bir doğru gerilim seviyesi öteleme devresine karşı düşer. Bu kompozit tranzistorların fark akımı çıkışları, T_7 , T_8 , ve T_9 tranzistorlarından oluşan akım kaynağı devresi yardımıyla asimetrik bir akım çıkışına dönüştürülmektedir. Devrenin küçük işaret çıkış akımı olan i_o büyüklüğü, girişe uygulanan fark işareti gerilimine

$$i_o = \frac{g_m \cdot V_{id}}{2} \quad (2.177)$$

şeklinde bağlı olup, bu bağıntıda g_m büyüklüğü T_1 ve T_2 tranzistorlarının eğimidir.

Enine pnp tranzistorların karakteristiklerinin iyi bir biçimde kontrol edilememesi nedeniyle, T_3 ve T_4 tranzistorlarının çalışma noktalarının stabilize edilmesi gerekir. Devrede bu işlevi T_5 ve T_6 tranzistorları ile kurulan pnp akım kaynağı yerine getirmektedir. Diyot olarak bağlı bulunan T_5 tranzistoru T_1 ve T_2 nin akım seviyelerini örneklemekte ve uygun bir biçimde T_6 daki akım seviyesine dönüştürmekte, T_6 tranzistoru ise ürettiği akımın sabit I_{BB} akımına eklenmesi yahut bundan çıkartılması ile T_3 - T_4 ün baz akımlarını ayarlamaktadır. T_5 ve T_6 nin eş oldukları kabul edilerek ve baz akımları ihmal edilerek hesap yapılırsa, i_o akımının I_{BB} akımına eşit olmaya zorlandığı görülür. i_o akımı artacak olursa T_6 dan akan akım da artar. I_{BB} sabit olduğundan, T_6 nin akımındaki bir artma bu tranzistorun kolektör geriliminin V_{CC} 'ye doğru ötelenmesine neden olur. Bu ise T_3 - T_4 çiftinin kutuplamasını azaltacağından, i_o akımı I_{BB} akımına eşit olana kadar küçülür. Geribeslemenin T_1 ve T_2 deki ortak işaret akımı değişimi üzerinden sağlanması nedeniyle, bu tür geribesleme ortak modlu geribesleme olarak da isimlendirilir. Ortak modlu geribesleme, bir fark işareti kazanç katında kutuplama stabilitesini fark kuvvetlendiricisinin karakteristiklerini etkilemeden sağlamaktadır.

Çıkış Katları

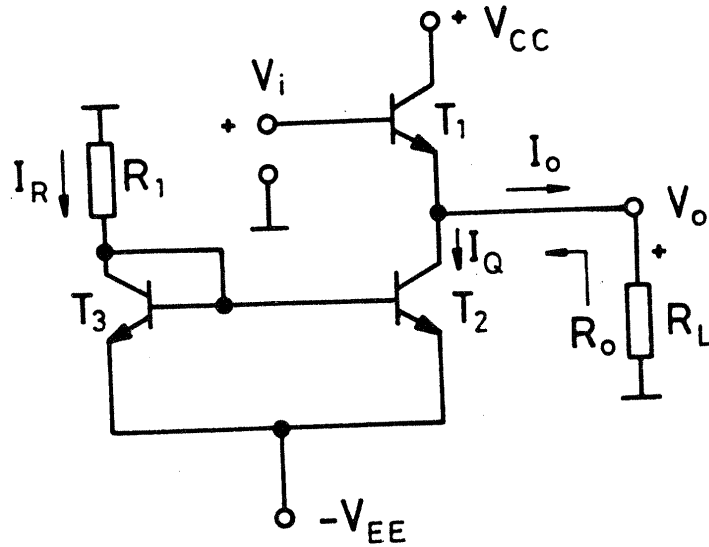
Kuvvetlendirilen işareti yüke aktaran önemli bir devre bloku olan çıkış katlarının aşağıda belirtilen temel özellikleri yerine getirmeleri istenir:

1. ıkış akımının büyük olması,
2. ıkış geriliminin geniş bir sınır içerisinde dalgalanması,
3. ıkış empedansının düşük olması,
4. Skunette harcadığı gücün az olması,
5. Frekans karakteristiğinin geniş bandlı olması.

Bu bölümde, temel çıkış katı yapıları ele alınacak, bunların önemli özellikleri incelenecektir.

Emetör ıkışlı Katın ıkış Katı Olarak Kullanılması

Emetör ıkışlı bir çıkış katı devresi Şekil-2.74'de görülmektedir.

Şekil 2.74. Emetör ıkışlı çıkış katı

Devre simetrik kaynakla beslenmiştir. Emetör akımı basit bir akım aynası devresi üzerinden sağlanmıştır. Vo ıkış gerilimi sıfır olduğunda Io ıkış akımı da sıfır olur. ıkış katı Vi giriş gerilimi ile sürülmektedir. Sükunet halinde T1 tranzistorundan IQ akımı akar. Devrenin gerilim kazancı ve lineerliği hakkında bilgi edinebilmek üzere, büyük işaret geçiş eğrisini (doğru gerilim geçiş eğrisi) ıkartmakta yarar vardır. Vi giriş gerilimi ile Vo ıkış gerilimi arasında

$$V_i = V_{BE1} + V_o$$

$$(2.178)$$

ilişkisi vardır. T_1 tranzistorunun V_{BE1} baz-emetör gerilimi sabit değildir; I_{C1} kolektör akımı ve I_S doyma akımı cinsinden lineer bölge içerisinde

$$V_{BE1} = V_T \cdot \ln \frac{I_{C1}}{I_S}$$

şeklinde ifade edilir. Öte yandan I_{C1} akımı

$$I_{C1} = I_Q + \frac{V_O}{R_L}$$

biçiminde akım kaynağı ve yük akımlarının toplamıdır. Buradan

$$V_I = V_T \cdot \ln \frac{I_Q + \frac{V_O}{R_L}}{I_S} + V_O \quad (2.179)$$

bulunur. Bu bağıntı yardımıyla doğru gerilim geçiş eğrisi çıkartılabilir. Bağıntının her iki tranzistorun aktif çalışma bölgesinde bulunmaları halinde geçerli olacağını belirtmekte yarar vardır. Yük direncinin T_2 tranzistorunun çıkış direncinden yeteri kadar küçük olduğu kabul edilmiştir.

R_L yük direncinin R_{L1} ve R_{L2} gibi iki farklı değer aldığı iki durumu ele alalım. $R_{L1} \gg R_{L2}$ olduğu varsayalım. Bu iki durum için gerilim geçiş eğrisini inceleyelim.

Devrenin yüksüz olarak çalıştırılması halinde, çıkış geriliminin alabileceği en büyük değer $V_{CC} - V_{CEsat}$, en küçük değer de $-V_{EE} + V_{CEsat}$ olur.

$R_L = R_{L1}$ durumunda, yani R_L 'nin büyük değerler alması durumunda, V_O/R_L küçük değerli olacağından V_O değiştikçe ilk terim, yani T_1 tranzistorunun baz-emetör gerilimi sabit kalır. Bunun sonucunda doğrusal bir karakteristik elde edilir.

$$I_Q \cdot R_L = I_Q \cdot R_{L1} \geq V_{EE} - V_{CEsat}$$

şartının sağlanması halinde, geçiş bölgesi T_1 ve T_2 tranzistorlarının doyma sınırları ile sınırlıdır.

$R_L=R_{L2}$ durumunda, yani R_L 'nin küçük değerlerinde V_O büyük değerli ve negatif olursa

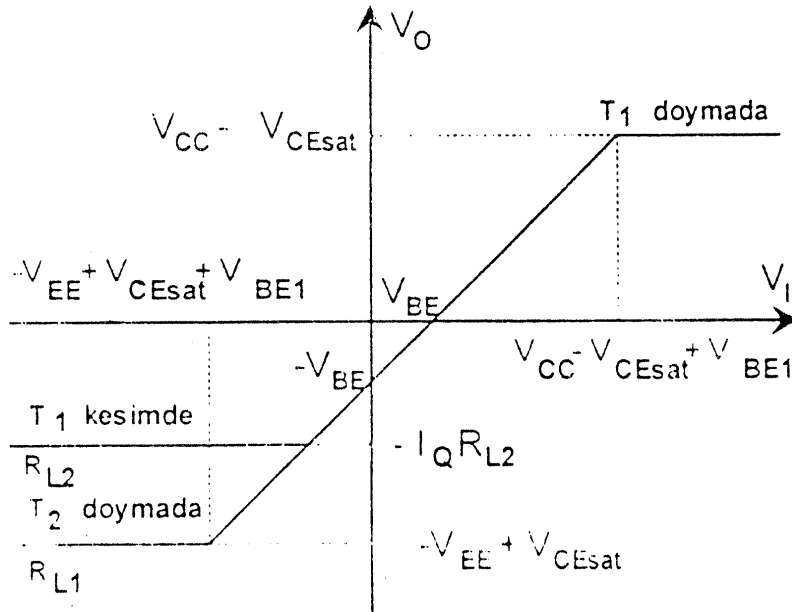
$$I_Q \cdot R_L = I_Q \cdot R_{L2} \leq V_{EE} - V_{CEsat}$$

şartı altında çıkış gerilimi

$$V_O = - I_Q \cdot R_L = - I_Q \cdot R_{L2} \quad (2.180)$$

değerinde sınırlanır. Bu durumda yükten akan akım I_Q dur ve T_1 tranzistoru kesimdedir. Pozitif yöndeki değişim ise değişmez ve her iki durum için aynı değerle sınırlıdır.

Yük direncinin küçük ve büyük değerlerine ilişkin gerilim geçiş eğrileri şekil-2.75'de üst üste çizilerek gösterilmiştir. Devrenin ıkış direnci, β_F akım kazancı ve R_g sürücü kaynak idirenci olmak üzere

şekil 2.75. Emetör ıkışlı katın gerilim geçiş eğrisi.

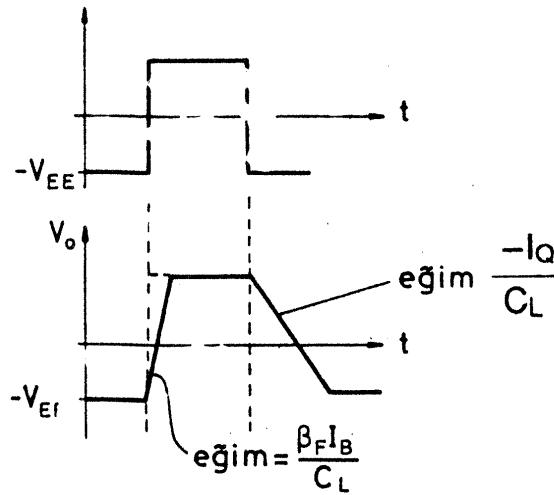
$$R_O = \frac{1}{g_m} + \frac{R_g}{\beta_F} \quad (2.181)$$

şeklindedir.

Emetör çıkışlı katın pozitif ve negatif yönlerde verebileceği maksimum akımların yükün değerine bağlı olarak simetrik olmaması nedeniyle, kapasitif yüklerin büyük genlikli işaretlerle sürülmesi durumunda sorun çıkar. Kapasitif yükte çıkış geriliminin maksimum değişim hızı

$$\frac{dV_O}{dt} = \frac{I_Q}{C_L} \quad (2.182)$$

bağıntısı ile verilir. Pozitif yöndeki yükselme eğiminin oldukça büyük değerli olmasına karşılık, negatif yöndeki yükselme eğimi çok düşüktür ve I_Q akımı ile sınırlanmıştır. Bu durum Şekil-2.76'da belirtilmiştir.

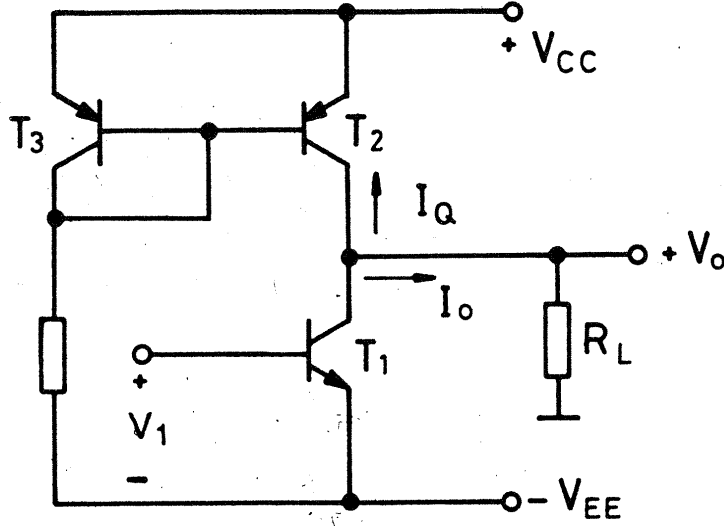

Şekil-2.76. Kapasitif yükte giriş ve çıkış dalga şekilleri.

Ortak Emetörlü Çıkış Katı

Ortak emetörlü çıkış katı, emetör çıkışlı katın düşük değerli çıkış direnci, düşük distorsiyon gibi temel özellikleriyle üstünlük sağlaması nedeniyle oldukça seyrek kullanılan bir yapıdır. Bununla beraber, yüksek değerli kazancı nedeniyle, ortak emetörlü devre çıkış katı sürücüsü olarak yaygın bir kullanım alanı bulmaktadır.

Ortak emetörlü çıkış katı yapısı Şekil-2.77'de verilmiştir. Şekilden hareket edilerek devrenin büyük işaret geçiş eğrisi çıkartılabilir. Yük akımı

Şekil 2.77. Ortak emetörlü A sınıfı çıkış katı.

$$I_L = I_Q - I_{C1} \quad (2.183)$$

şeklindedir. Yine

$$I_L = \frac{V_O}{R_L}$$

olduğu dikkate alınır, çıkış gerilimi için

$$V_O = -R_L \left[I_S \exp(V_1 / V_T) - I_Q \right] \quad (2.184)$$

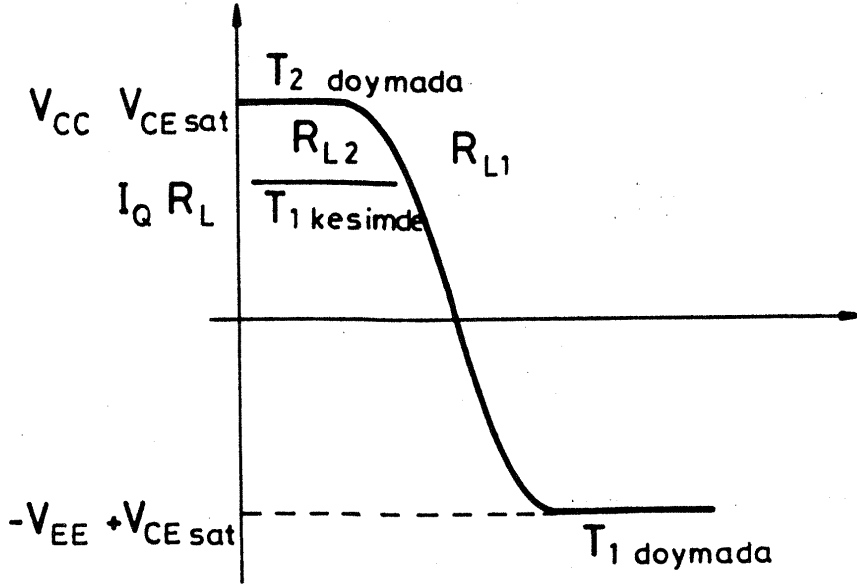
bağıntısı elde edilir. Emetör çıkışlı katta yapıldığı gibi, bu devre için de yük direncinin R_{L1} ve R_{L2} gibi farklı iki değeri ele alınsın. $R_L = R_{L1}$ durumunda

$$I_Q \cdot R_{L1} \geq V_{CC} - V_{CE \text{ sat}}$$

şartının sağlanması kabulü ile çıkış gerilimi $V_{CC} - V_{CE \text{ sat}}$ ile $-V_{EE} + V_{CE \text{ sat}}$ sınırları arasında değişir. $R_L = R_{L2}$ durumunda ise çıkış gerilimi pozitif yönde

$$V_O = I_Q \cdot R_L = I_Q \cdot R_{L2} \quad (2.185)$$

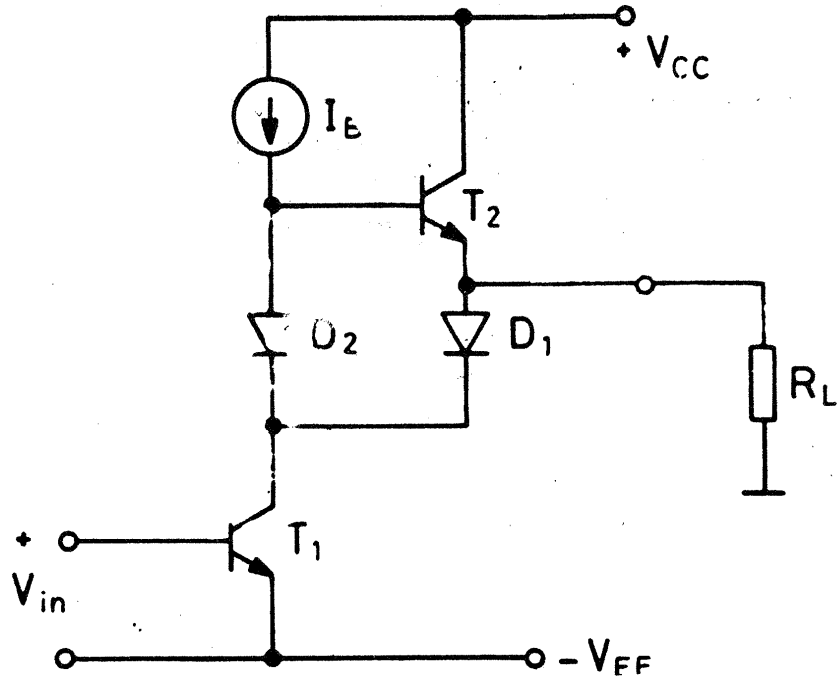
değerinde sabit kalır ve T_1 tranzistoru kesime girer. Negatif yönde ise bir değişiklik olmaz ve $-V_{EE}$ besleme gerilimine bir doyma gerilimi kadar yaklaşmak mümkün olur. Her iki durum için elde edilecek gerilim geçiş eğrileri Şekil-2.78'de verilmiştir.

Şekil 2.78. Ortak emetörlü devrenin gerilim geçiş karakteristiği.

Tümüyle npn B Sınıfı Çıkış Katı

Emetör çıkışlı katın sakıncaları, B sınıfı çıkış katları kullanılarak giderilebilir. Tümüyle npn çıkış katları bu yapılardan biridir. Yapının sağladığı en önemli yarar, yüksek değerli akım akıtabilme yeteneğidir. Bu özellik, devrede pnp tranzistor bulunmamasının bir sonucudur. Devre yapısı Şekil-2.79'da görülmektedir. Akım iki yarıperiyotta farklı yol izlemektedir. Tümüyle npn B sınıfı çıkış katı, dijital devreler için geliştirilmiş, daha sonra analog tümdevre tasarımına uyarlanmıştır. Devrenin çalışması aşağıda anlatılan biçimde açıklanabilir:

Şekil 2.79. Tümüyle npn çıkış katı.

ıkış işaretinin pozitif yarı periyodunda üstteki T_2 tranzistoru aktif olur. D_1 diyodu ise tıkama yönünde kutuplanır. Bu durumda yük akımının yn dışarıya doğrudur. I_B akım kaynağının doymasđ bir kenara bırakılacak olursa, çıkış gerilimi V_{CC} besleme kaynağına bir $V_{BE_{on}}$ gerilimi kadar yaklaşabilir. Bu durumda T_1 tranzistoru kesimde olacağından, I_B akımı tümüyle T_2 nin bazđ üzerinden akar. Bu nedenle, I_L yük akımının pozitif yönde alabileceği en büyük değer $\beta_{F2} \cdot I_B$ olur.

Negatif yarı periyotta D_1 ilettime girer ve T_2 tranzistorunu kesime sürer. Bu yarı periyotta yük akımı içeriye doğru olur ve akım, yolunu D_1 diyodu ve T_1 üzerinden tamamlar. ıkış gerilimi negatif besleme gerilimine $1 \times V_{BE_{on}} + 1 \times V_{CE_{sat}}$ kadar yaklaşabilir. Bu uç durumda akımın tümü T_1 üzerinden akacaktır.

Devrenin iki önemli sakıncası bulunmaktadır. Birincisi, iki yarı periyotta kazançların farklı olması, ikincisi de çıkış işaretinin sıfır geçişi civarında $1 \times V_{BE_{on}}$ kadar bir l bölge bulunmasıdır.

Pozitif yöndeki dalgalanmada emetör çıkışlı kat nedeniyle T_1 tranzistorunun göreceği yük $\beta_{F2} \cdot R_L$ olacağından, devrenin gerilim kazancı

$$K_v^+ = - g_{m1} \cdot \beta_{F2} \cdot R_L \quad (2.186)$$

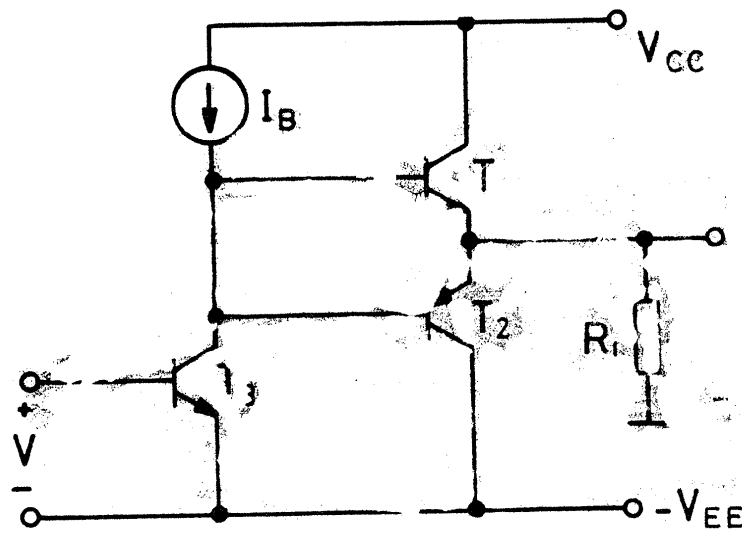
şeklindedir. Negatif yarı periyotta ise T_1 tranzistorunun göreceği yük sadece R_L olacağından, gerilim kazancı

$$K_v^- = - g_{m1} \cdot R_L \quad (2.187)$$

olur. Diğer bir deyişle, iki yarı periyot karşılaştırıldığında, devrenin kazancı β_{F2} kadar bir farklılık göstermektedir. Devrenin diğer bir sakıncası da geçiş distorsiyonu oluşturmastır.

B Sınıfı Çıkış Katı

Tümdevre tekniğinde yaygın olarak kullanılan çıkış katı yapılarından biri de B sınıfı puşpul çıkış katı olarak da isimlendirilen eşlenik çıkış katıdır. Yüksek değerli akım akıtabilme kapasitesi sağlamak amacıyla bu yapıda pnp tranzistor olarak taban pnp tranzistoru kullanılmaktadır. Devrenin yapısı Şekil-2.80'de görülmektedir.

Şekil 2.80. B sınıfı çıkış katı.

